

Magyar

Történelmi Szemle

HUNGARIAN HISTORICAL REVIEW

REVISTA HISTÓRICA HÚNGARA

Fettich Nándor emlékszám

BENDEFY LÁSZLÓ
FETTICH NÁNDOR

Fettich Nándor
Vallásos jellegű varázs-szövegek a magyar
néphitben
Szent István király márványkoporsója
A kékszakállú herceg vára
Az ősmagyarság és a legismertebb rokonépek
művészete
Bibliografia
Fettich Nándor

ÁCS LAJOS
JÁNOSY ISTVÁN

Miért volna csak romantika Attila és Árpád
sirjának kutatása?
Régészkedők

NÉMETH PÉTER
G. SZABÓ LÁSZLÓ

FÓRUM

PÓSA LÁSZLÓ
FEHÉR MÁTYÁS J.
LÁSZLÓ GYULA

Avar oroszlánok
A "kettős honfoglalás" jegyében
Kérdések és feltevések a magyar honfoglalásról

Magyar Értékeink:

Szepessy T. (II.r.)öshazakutató.

Tardy Lajos: Orlay János, círi orvos és

B.Villela de Aldana: Carta de Transylvania

Fehér Mátyás J.: A Kassai Kódex hitelessége

II.évf.

MAGYAR ÉRTÉKEINK

SZEPÉSSY T.

**Fettich Nándor
emlékszám**

FETTICH NÁNDOR

1900-1971.

Ez év tavaszutóján fájdalmas veszteség érte a magyar régészeti tudományt: 1971. május 17. -én hosszas szenvedés után meghalt dr. FETTICH NÁNDOR régész, a Magyar Tudományos Akadémia egykori levelező-, majd tanácskozó tagja, a keleteurópai népvándorlások egyik legjobb ismerője és tudósa.

1900. január 7. -én a Vas-megyei Acsádon, a helybeli póstamester fiaként látta meg a napvilágot. Többen voltak testvérek. Amikor a nagyobbak már belenőttek a középiskolás korba, a család (úgy 1909 körül) Szombathelyre költözött. Nándor ekkor már világlátott emberkének számított, mivel elemi iskoláit éppen csak megkezdte Acsádon, aztán Komáromban folytatta, s végül Szombathelyen fejezte be.

A gimnázium hét osztályát a szombathelyi premontreieknél, az utolsót pedig a pesti piaristáknál végezte. Szerencséjére szombathelyi osztályfőnöke éveken át egy kiváló történész: HORVÁTH DEZSŐ volt a piaristáknál pedig FRIEDRICH ENDRE a szintén kitűnő híru történelem - és latin tanár keze alá került. Nem is győzte hálával emlegetni középiskolás latin tanárait, mert e tárgyban, sőt a görögben is, kiválóan felvértezve - jeles érettségi bizonyítvány birtokában - lépte át 1917 őszén a Pázmány Péter Tudományegyetem kapuit.

Abban az időben az egyetem még nem volt annyira gazdag tanszékekben, mint napjainkban, de az egyes szakokat kétségkívül igen kiváló tudósok képviselték. Latin nyelv-és irodalomból NÉMETHY GÉZA és HEGEDŰS ISTVÁN, magyar nyelvből GOMBÓCZ ZOLTÁN, altáji összehasonlító nyelvészetből SZINNYEI JOZSEF, magyar irodalomtörténetből NÉGYESY LÁSZLO, török filológiából és a hozzá kapcsolt magyar őstörténetből NÉMETH GYULA, a magyar told archeológiájából KUZSINSZKY BÁLINT és MARCZALI HENRIK; oklevéltanból FEJÉRPATAKY LÁSZLO, művészettörténelemből HEKLER ANTAL volt FETTICH tanára.

Ilyen kiváló professzorok keze alatt az elhivatottságot érző és nagyon felkészült ifju, "Pannóniai fogadalmi táblák" c. értekezésével nyerte 1922. január 21. -én bölcsész-doktori oklevelét.

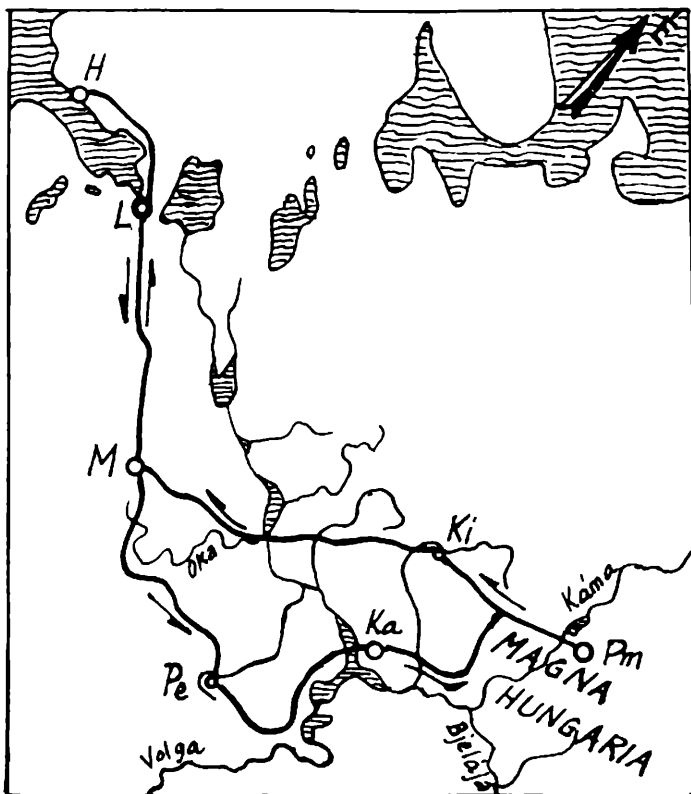
Noha rendkívül mostoha viszonyok voltak ez időben Magyarországon; az egyetemet végzett állástalan fiatalok százai vártak a jó szerencsére, hogy legalább fizetéstelen gyakor nokként ülhessenek le egy íróasztalhoz, FETTICH NÁNDOR már 1923. szeptember 7. -én megkapta szakdíjnoki kinevezését a Magyar Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárához. Első múzeumi éveit még mindig a tanulásnak és a tapasztalatszerzésnek szenteli. Felturja a Magyar Nemzeti Múzeum raktáraiban porosodó gyűjteményeket és hasonló céllal fáradhatatlanul járja a vidéki múzeumokat.

Ezekből az 1922-1926 közötti évekből kelteződtek legelső régészeti dolgozatai. Mivel a szülői házhoz a szombathelyi múzeum gyűjteményei voltak legközelebb, témái annak római anyagához kapcsolódnak. Részben talán azért, mivel egyetemi professzora, KUZSINSZKY BÁLINT maga is szívesen foglalkozott a pannóniai római uralom történetével; emellett

azonban a szombathelyi múzeum régiségtárának őrei ismerős premontrei tanárok: NEOGRÁDY GILBERT, illetőleg utána HORVÁTH TIBOR ANTAL voltak, / MISKE KÁLMÁN csak a szentvidi bronzkori leleteket gondozta,

1926 júniusa végén előlépett: távollétében kinevezték múzeumi tisztté. Soronkívüli kinevezését egy nagy, a maga nemében páratlan elhatározásának köszönhetette. Kérelmére féléves utra indult a népvándorlaskori emlékek részleges tanulmányozására. Rajzgyűjteményének keltezett darabjai segítségével nyomon kísérhettük minden lépését.

1926. április közepén a berlini Archäologisches Museum anyagát tanulmányozza, majd amikor sikerült beutazási vízumot szereznie, azonnal felkerekedik és egy hét múlva már Helsinkiben veszi és rajzolja sorra a Finn Nemzeti Múzeum finnországi és belsőázsiai gyűjteményeinek darabjait; elmélyed Appelgreen - Kivalo utjai páratlan kincseinek tanulmányozásában. Továbbutazását illetően azonban nehézségek támadtak; ezért május elején visszatér Berlinbe, hogy elhárítsa a felmerült akadályokat. Mintegy öt hetet tölt a német fővárosban, s közben folytatja a germán népvándorlaskori fémműves emlékeinek tanulmányozását. Közel egy tucatnyi vidéki német múzeumot keres fel és ezzel megalapozza az ősgermán állatornamentumok tipológiai rendszeréről és fejlődéstörténetéről (1929 körül) írott monográfikus munkáit.

Fettich Nándor, 1926. évi ÉK-európai útjának vázlatja. - H=Helsinki; L=Le-ningrád; Pe=Penza; Ka=Kazány; Ki=Kirov; M=Moszkva; Pm=Pjerm.

Végre július végén egyidőben értesül hivatali előlépéséről és arról, hogy megnyílt előtte az út kelet felé. A szovjet hatóságok engedélyezték, hogy látogatást tegyen a legnagyobb népvándorláskori gyűjteményeket őrző oroszországi múzeumokban. Svéd- és Finnországban át érkezett meg július elején Leningrádba, ahol majd egy héten át csak az Ermitage hihetetlenül gazdag szkita, hun, avar és altái- szájáni őssugor régészeti emlékeket, a híres szibíriai arany- és bronzlemezeket, a pazariki és az azzal rokon gerendasírkamrákból előkerült textiliákat stb. tanulmányozhatta. Nagyszerű régési érzéke és művészi rajzkészsége segítette abban, hogy mindenütt észrevegye a lényegét de emellett az ornamentika fejlődéséről való apróságokat is.

Leningrádból Moszkvába utazott, de ott csak néhány napot töltött. Néhány rajzát július közepéről innen keltezte. A rövidesen megkapott továbbutazási engedély birtokában a magyar őstörténet számára oly fontos Káma-vidék fővárosának, Kazánnak híres múzeumát kereste fel. Julius utolsó napjait a gyűjtemények tanulmányozásával, a rendelkezésére álló többi időt a fontosabb lelőhelyek bejárásával töltötte.

Kazánból augusztus elején a Káma és a Csuszovája torkolatánál épült Perm városába utazott. E környéken ma is cseremiszek, vogulok, baskirok és (magyar származásukat nevükben is őrző) mescserek laknak. Ideje és pénze fogytán utjának e legkeletibb pontján aránylag keveset: csak néhány napot időzött.

Moszkvába visszatérve - augusztus közepén - még egyszer felkeresi a leggazdagabb népvándorláskori gyűjteményeket, majd Leningrádba utazik, hogy rajzi anyagát némileg kiegészítse. Szent István-napja körül hagyja el Nagy Péter csodálatos szépségű városát, hogy egy svéd hajón Németországba, onnan pedig budapesti otthonába térjen vissza.

Ezzel az utazással, - saját kortársai között - ő lett az az egyetlen magyar régész, aki saját szemével láthatta a szovjet gyűjtemények páratlanul gazdag népvándorláskori anyagát. Ennek köszönhetette, hogy 1926 végétől kezdve egyre sűrűbben jelentek meg ide vágó szakkönyvei és dolgozatai. Rövidesen elismert nemzetközi szaktekintélynek számított ezen a téren. "A népvándorláskor archeológiája" c. dolgozatával a budapesti egyetem 1929. novemberében a régészet magántanárává habilitálta.

HOMAN BÁLINT ezidőben teremtett anyagi alapot arra, hogy útjára indítsa a Magyar Nemzeti Múzeum egyik legszebb és legértékesebb kiadványsorozatát: a máig is virágzó nagy nemzetközi tekintélyű Archeológia Hungaricát. Szerkesztőjévé FETTICH NÁNDORT nevezték ki.

Végigtekintve irodalmi alkotásainak gazdag bibliográfiáján, láthatjuk, hogy a II. világháború kitörését közvetlenül megelőző évtizedben Bulgáriától Lengyelorszáig, Prágától s Bécestől Horvátorszáig bejárta a szomszédos államokat és mindenütt személyesen tekintette meg a népvándorláskori gyűjteményeket, keresvén a kapcsolatokat a Pannon-medence hasonló korú régészeti emlékeivel. Tanulmányai - ennek megfelelően - a legkülönbözőbb külföldi szaklapokban jelentek meg.

1938-ban a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjává választotta. Székfoglaló előadásának tárgyát a magyarországi népvándorláskori leletek köréből választotta. 1941-ben kinevezték a Magyar Nemzeti Múzeum igazgatójává. Ebben a minőségében érte (1941. augusztus 14. -én) az a megbízatás, melynek értelmében LÁSZLO GYULÁVAL együtt Kiebbe kellett utaznia és ott az Ukrán Nemzeti Múzeum régészeti kincseit - a háború pusztításaitól megóvandó - ládába kellett csomagolniuk. A hol ide, hol oda hullámzó front miatt heteken át állandó életveszélyben dolgoztak, néhány helyben maradt idős ukrán régész segítségével. Mindent gondosan ládába zártak és elrejtettek a pincékbe, majd sietve hazatér-

tek. Évek múlva sem a visszavonuló németek, sem a tűzérési tűz, s a bombák nem tudtak kárt tenni a jól elrejtett értékes anyagban. 1944. augusztus havában a moszkvai rádió három napon át sugározta FETTICH NÁNDOR és LÁSZLO GYULA felé a szovjet kormány személyre szóló köszönetét, a pótolhatatlan régészeti kincsek megmentéséért.

Hivatali szolgálata alatt, 1923 és 1948 között, tudományos tanulmányutjain Európának majdnem valamennyi országát bejárta; némelyiknek múzeumait többször is felkereste. Előadásokat tartott a müncheni és a majna-frankfurti egyetemeken, valamint számos nemzetközi régészeti kongresszuson; így Varsóban, Konstantinápolyban, Berlinben, Prágában, Bécsben és Moszkvában.

1944. ősze: a legtöbb hivatalt menekítik a fővárosból. A Nemzeti Múzeum főigazgatója, ZICHY ISTVÁN gróf, (maga is kiváló magyar ősrégész) vidéki birtokára vonul vissza. Arról szó sem lehet, hogy a múzeumnak minden kincsét elszállítsák a várhatóan súlyos ostrom elől. FETTICH NÁNDORT a Nemzeti Múzeum helyettes főigazgatójává nevezik ki és miniszteri rendelettel megbízzák, hogy a múzeumot illetően teljhatalommal maradjon az épületben, igyekezzék azt megvédeni, a még a város totális kiürítése esetén se távozzék onnan. Vállalja a veszélyes megbízást, és hol erélyével, hol ügyesen alkalmazott, találó, kedélyes magatartásával elérte, hogy a múzeum állagában semmi komoly kár nem keletkezett.

Közben híre jött, hogy ZICHY ISTVÁN öngyilkosságot követett el. Természetesen FETTICH NÁNDORT nevezték ki utódjává. Ő azonban nem tartotta meg magának a diszes tisztséget, hanem 1945. április 14. -én a főigazgatói stallumról lemondva, a régészeti osztály vezetőjeként dolgozott tovább.

Nem is következett volna be életében törés, ha 1948. decemberében egy éjszaka, ismeretlen személyek be nem hatolnak a Nemzeti Múzeum kiállító termébe és el nem rabolják onnan a vitrinekbe zárt Eszterházy-kincseket. Sem a tettesek, sem a kincsek sohasem kerültek meg. FETTICH ellen azonnali hatállyal fegyelmet rendeltek el, s noha 14 havi vizsgálat és számos tárgyalás után, ártatlansága tökéletesen bebizonyult - 1949. március 19. -én, 29 évi szolgálattal, 49 éves korában nyugállományba helyezték. Mivel azonban még nem volt 60 éves, csak nagyon lecsökkentett nyugdíjat sem kaphatott. Anyagi helyzete annak eltelére sem változott, hogy 1950. január 26. -án meghívták a Magyar Tudományos Akadémia II. osztálya tanácskozó tagjává.

Ez a megtiszteltetés némi önbizalmat öntött beléje; de csak hiába várt rehabilitációra. Élték még benne utódjának, RADNÓTI ALADÁR főigazgatónak szavai: "Nézd öregem - így bucsuzott FETTICHTŐL - téged innen még tiszser el fognak bocsátani, és ahogy téged ismerlek, tizenegyedszer is visszajössz!" De nem volt módjában visszatérni megérdemelt helyére.

Kemény elszántsága és családjáért való helytállása ezekben a nehéz esztendőekben mutatkozott meg igazán a maga mivoltában. 1950. júniusától 1954 júliusáig segédmunkási minőségben mérnöki munkálatoknál jegyzőkönyvvezető. A megerőltető gyaloglások és a napi megfeszített munka kikezdte a szívét, ezért ezt a szerződéses jogviszonyt fel kellett mondania. Pesten egy bádoggjáték-készítő ktsz.-ben vállalt alkalmazást, de mivel szívét ez a foglalatosság is erősen igénybevette, 1954 karácsonyán innen is tovább kellett mennie. Volt iktatóhivatali alkalmazott, majd betanított bádogos szakmunkás, stb. De még ezekben, a számára nagyon nehéz esztendőekben sem hagyott fel a régészettel. Az Akadémiai Kiadónál két hatalmas opusa jelent meg a késői hun fémművességről (1951), illetve a nagyszéksősi hun fejedelmi sírleletről (1953). Az Acta Archaeologicában az Ermitage szibíriai aranylemezeinek kronológiájáról közöl nagy figyelmet keltő adatokat (1952); ezt követően pedig szármata -

dák kapcsolatokat megvilágító tanulmánya jelent meg ugyanott (1953).

A külföldi tudósok örömmel regisztrálják, hogy FETTICH NÁNDOR alkot és él. De mennyire alkotott! Olyan munkaterületen fejlesztette tudását művészi tökélyre, amelyben páratlanul állott a régészek között nem csak az országban, hanem talán az egész világon. Ugyanis, hogy nyomon kísérhesse a népvándorláskori népek fémművészeti technikáját, szabályszerűen kitanulta az ötvös-mesterséget. Szabadulólevele is volt belőle. 1956 végén felvették az Ötvösművészek Alkotó Községébe. Szébbnél szébb alkotásait: művészi domborítású dobozait, falitábláit, fali domborképeit, stb. az iparművészeti boltokban versengve kiestek a vevők. Ebben a vonatkozásban nem egyszer állami megrendelést is kapott, emlékül adandó tálak készítésére. Minden alkotása egyedi darab; nem akad közöttük még csak két hasonló sem. Így történt, hogy 1958-ban sorsa kissé jobbra - és ismét a régi irányba fordult.

FEHÉR GÉZA 1955-ben bekövetkezett halálával ugyanis a magyar népvándorláskori régészet művelődésében támadt hézag; kitöltésére az érdeklődés FETTICH NÁNDOR felé fordult. 1959-től 1965-ig a Magyar Tudományos Akadémia Régészeti Kutató Csoportjának tudományos munkatársa lett. Pilismarót határában: Basaharcon éveken át vezeti az ásatásokat. Közben a Veszprémi Bakony-Múzeum is meghívja tudományos munkatársai sorába. RHÉ GYULA születésének 100 éves fordulójára alkalmat ad neki arra, hogy az újabb ásatások eredményeinek fényénél revízió alá vegye a jutasi avar-kori temető régészeti anyagát.

Élete utolsó éveiben régészeti érdeklődését teljes mértékben a zempléni honfoglalási kori sírlelet köti le. A szlovák tudományos akadémia meghívására a helyszínen vizsgálja meg a sírból kikerült gazdag halotti mellékleteket, és azok alapján a sírt Álmos fejedelem temetkezési helyének minősíti. A magyar régészet nagy kárára erről írott monografikus tanulmánya kéziratban maradt.

Súlyos műtétek nehezítik életét, de ezekből felépülve sem veszít energiájából. A budakalászi későrézkori ásatásokból SOPRONI SÁNDOR által publikált (1954) szekérmodellen fellelkesülve tüzetesen átvizsgálja a fővárosi, majd a vidéki múzeumok anyagát, és ennek alapján tisztázza az őskori kocsitípus kialakulását a Kárpát-medencében.

Utolsó tanulmánya a magyar néphitben mai napig is élő vallásos jellegű varázs-szövegekről szól. Érdekes módon jutott el ezeknek a szövegeknek tanulmányozásához. Vagy 10-12 évvel ezelőtt azzal kezdett foglalkozni, mi az, ami románkori templomaink ornamentikájában nem nyugati (olasz, német, francia) átvétel, hanem bizonyíthatóan magyar. Nemcsak a formák, hanem a színek is érdekelték. Mindkettőt összevetette az egykoru kódexek iniciáléival és lapszél-diszítéseivel, és igen érdekes és fontos egyezéseket, illetőleg eltéréseket talált. A jáki román-kori templom káplánja, SZLÁVIK ANDOR hívta fel figyelmét arra, hogy a Rába menti falvakban a nép ajkán sok a pogány sámán-kori elem. FETTICH NÁNDOR rövidesen megszervezte gyűjtőútját és vejének, a zeneművész és tanár ÁCS LAJOS-nak társaságában - mintegy 40-45 km szélességben - bejárta a Rába völgyét Meszlentől Kondorfáig és ezzel ősrégi imádságokat tartalmazó gyűjteményét 141 darabra gyarapította.

FETTICH NÁNDOR, az ember.

Olyan egyéniségben, mint amilyennek FETTICH NÁNDORT ismertük, nehéz elkülönítenünk a tudóst és az embert. Az élet minden rezdülésében a régmúlt idők visszatükröződését kereste, magát az életet is egy véget nem érő folyamat kicsike töredékének fogta fel.

Az élet ismerete és szeretete volt igaz humanizmusának alapja, amely - ahogy a Sors ostorcsapásai alatt haladt előre korban és bölcsességben - minden embertársával szem-

ben fokozottabban kiteljesedett benne.

Kétségtelenül tudatában volt a szakmai ismeretek terén tudósi fölényének. Ezt közvetlen és örökké kedélyeskedő modorával sem tudta teljesen palástolni. Emiatt a céhen belül nem egy ellenlábasra támadt, de annál több barátja és tisztelője volt szerte az országban. A tudóson kívül tisztelték benne az Embert, aki igen nehéz időkben nem egyszer adta fényes tanujelét személyes bátorságának. Fellépésével nemcsak nemzeti kincseinket mentette meg, hanem a reá bízott emberek életét is.

Korai nyugdíjaztatása nem törte össze. Családjában, kiskorú leányaiban ő tartotta a lelket. Csak akkor halkult el reggeltől estig csattogó ötvöskalapácsának hangja, ha helyette felcsendült a házi trió vagy kvartett muzsikája, melyben ő maga egyszer a zongorista, máskor a brácsás, gordonkás, nagybőgős vagy a fuvalás szerepét vállalta. (Egyetemista korában két éven át a Zeneművészeti Főiskola rendes növendéke is volt.)

Többször találkoztam vele az ötvenes évek elején Akasztón, majd Dunaujvárosban, ahol a déli ebédszünetben és esténként a napszámosoknak mesélgetett, vagy vallatta őket a helyi néphagyományok felől. Feladatát itt is kifogástalanul végezte. Nem egyszer késő éjszakáig ellenőrizte elvégzett napi feladatának pontosságát.

Lelki fájdalmát, megalázottságának örökké palástolt tudatát a zenében és az ötvösségben vezette le. Három évtizeden át a legmagasabb művészi fokon művelte az utóbbi szakmát. A népvándorlás-, s különösen a honfoglalás-kori magyar motívumkincs éledt ujjá vésője, poncolótűje és kalapácsa alatt. Domborképek, ékszerek, tálak, dobozok, kisebb-nagyobb ötvösremek termékeny alkotója volt. Az 1958-ban megrendezett brüsszeli világkiállításon - a Képzőművészeti Alap megbízásából - több saját tervezésű és kivitelezésű ötvösművével vett részt. Ötvösművészeti elveiről a "Magyar stílus az iparművészetben" c. az Akadémia által támogatott három-kötetes művében olvashatunk.

Betegen, sőt halálos betegen is megállás nélkül dolgozott. Utolsó tudományos tanulmányát, ahogy ő mondta: "hattvudalát", a kórházi ágyán fejezte be. Szelleme - nagy fájdalmai ellenére - az utolsó percig töretlen volt. Családtagjaitól és barátaitól - életstílusához híven - röviden elbucsuzva, sorsába beletörődve távozott az élők sorából.

FETTICH NÁNDOR a tudós.

A tudósoknak két fajtája van. Egyik a szorgalmas, tanuló, apró részletkérdéseket boncolgató-, másik a nagy összefüggéseket megsejtő, meglátó és a tengernyi szétszórta, apró adatból kibontó és felépítő típus. FETTICH NÁNDOR az utóbbihoz tartozott.

A dolgok természetében rejlik, hogy a nagyvonalú, újszerű meglátások kidolgozásában adódnak hibák. De az igazi tudós munkájában mindig több a helyes megállapítás, mint az elvétett hiba. Az is bizonyos, hogy csak az nem követ el hibát, aki egyáltalában nem dolgozik.

FETTICH NÁNDORT nem az akadémiai státusa, hanem az emelte az igazán nagy tudósaink rangjára, hogy nagyon sok újat tudott mondani és régészeti ítéletében aránylag nagyon kevésszer vétette el az igazságot.

Tudásának egyik alapja - a rengeteg tárgyi ismeretanyagon kívül - széleskörű nyelvismerete volt. A nyugati nyelveken kívül felső szinten olvasta, írta és beszélt az orosz és ennek segítségével megértette a többi, azzal rokon szláv nyelvet is. Az olasz és francia nyelvismerete hozzásegítette a román szövegek megértéséhez is.

Másik erőssége személyes tudományos élményei voltak. ALFÖLDI ANDRÁST kivéve,

aki a hun fémműves hagyaték ismeretének alapjait rakta le, a népvándorláskori magyar-rokon és ősgermán népek fémműves emlékeinek osztályozásában elsődlegesen FETTICH NÁNDOR teremtett rendet.

Jellemezhetnénk úgy is, hogy ő volt a magyar régészet egyik legjelentősebb megalapítója. Miként az Magyarország földrajzában a mindent számbavevő, mindent feljegyző és osztályozó nagyság, FETTICH a minket érdeklő, őstörténetünk megértéséhez szükséges régészeti anyag nagy tipológusa volt. (Jellemző példája ennek a garcsinovói szkita leletről írott monografia.)

Kétségtelen, hogy ifjúkori műveiben, különösen a kezdet kezdetén, vannak tévedések; (amikor például a gepida ötvösöket mondja az avar ötvösremekek készítőinek), de ezek a későbbi évtizedekben sorra kiküszöbölődtek. Hiába! Idő kellett hozzá, míg az 1926. évi nagy tanulmányút eredményei benne is kiérlelődtek. (Ki beszél ma már arról, hogy remek tarsolylemezeinket egy évszázaddal ezelőtt még sisakdiszkeknek tartották!)

Végül szólnunk kell még arról, hogy tudóssá érlelődéséhez nem kis mértékben járult hozzá a nemzedékből és a valamivel fiatalabb generáció tagjaiból adódott tudósgárda is. ALFÖLDI ANDRÁSSAL, BANNER JÁNOSSAL, BELLA LAJOSSAL, CSALLÁNY DEZSŐVEL és GÁBORRAL, FEHÉR GÉZÁVAL, HILLEBRAND JENŐVEL, HUSZÁR LAJOSSAL, KOVRIG ILO-NÁVAL, KUZSINSZKY BÁLINTTAL, LÁSZLO GYULÁVAL, MÓRA FERENCCEL, MOZSOLITS AMÁLIÁVAL, PÁRDU CZ MIHÁLYVAL, SEBESTYÉN KÁROLLYAL, TOMPA FERENCCEL, ZICHY ISTVÁNNAL stb., nemkülönben kiváló külföldi tudósokkal, köztük a finn HELMER SALMOVAL, a szovjet V. V. ARENDTTEL és A. A. ZAKHAROVVAL, a szlovák ANTON TOČIKKAL stb. folytatott termékeny vitáinak eredményei a magyar és az általános régészeti tudomány történetének maradandó lapjaira tartoznak.

FETTICH NÁNDOR Vas-megyei kutatásai.

FETTICH NÁNDOR a Kárpát-medencén kívül a rokon népvándorláskori területeket, így elsősorban a mai Ukrajna és Bulgária síkságait is munkaterületének tartotta; emellett azonban mindig is szívesen vonzódott közelebbi szülőföldjéhez: Vas-megyéhez és az Őrséghez. E vonzalomnak megvoltak a tárgyi okai, de ugyanígy a személyi motivumai is.

A régészeti Társulat Értesítőjében 1920/22-ben megjelent legelső tanulmánya a savariai amfiteátrum helyét és romjait ismerteti. Bölcsészdoktori értekezéséhez (1922) is az első inspirációt a szombathelyi múzeum anyagából vette. Ugyancsak a múzeum római-kori terracotta-szobrocskáival foglalkozik egy 1925-ben megjelent értekezésében. Tudomásom szerint a régiségtár az időbeni (1921-1936) őre, HORVÁTH TIBOR ANTAL (v. ö. V. Sz. 1965/2) hívta fel figyelmét a mulatságos figurákra.

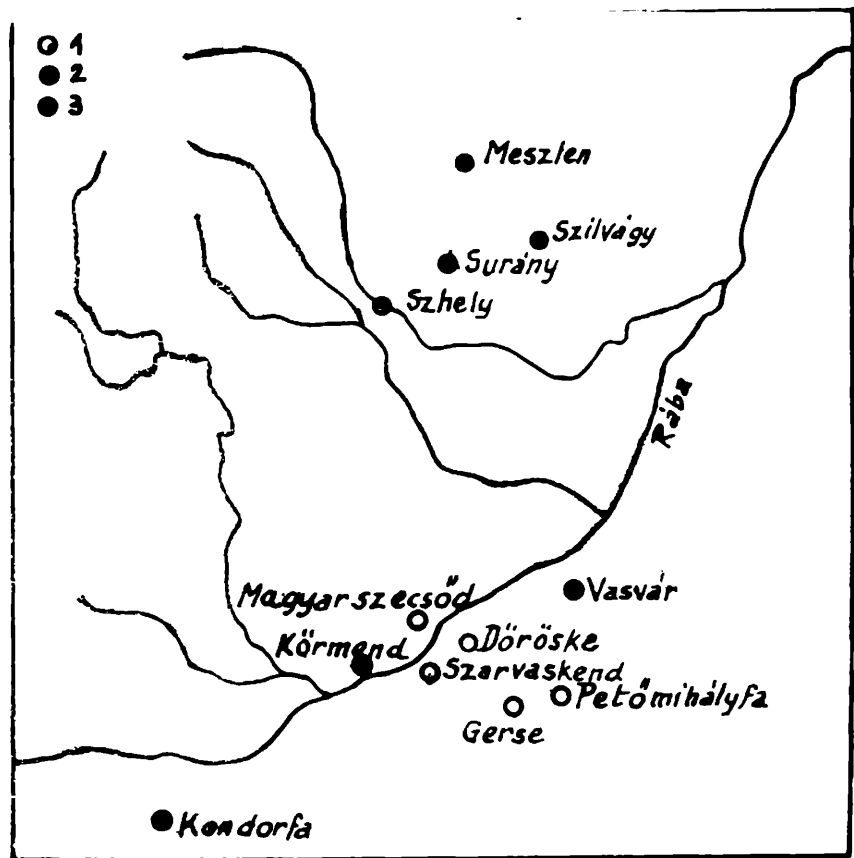
A szombathelyi Múzeum kőtárának anyaga ihlette a pannóniai matrona-kultuszról szóló dolgozatának megírására.

Kapcsolatban állott SMIDT LAJOS dr. főorvossal, a róla elnevezett helyi múzeum alapítójával; különösen azóta, hogy a mezőlaki szkita tegezttartó lemez (V. Sz. 1933/4) szakmailag igen közel hozta őket egymáshoz.

Amikor 1938 körül újból szőnyegre került a Kenedics-féle térképen látható "savariai diadalív" egykori hollétének kérdése, FETTICH NÁNDOR is bekapcsolódott a maradványok nyomozásába. Ennek a vitának köszönhető, hogy nyomtatásban is megjelent egykori egyetemi szakdolgozata a "Colonia Claudia Savaria" című tanulmánya. (V. Sz. 7. évf.).

FETTICH NÁNDOR 1969-ben.

Fettich Nándor. Vas-megyei gyűjtőállomásai—1. régi imádság pogány-kori elemekkel; 2. ugyanaz fenyegető záradéktöbbséggel; 3. vegyes régi szövegcill előfordulásának határa.

1957 FETTICH NÁNDOR számára némileg csendesebb esztendő volt. Ezt felhasználva gyűjtő utat tett Vas-megyében és az Őrségen, hogy a máig is élő regös hagyományokat magnetofon-szalagra rögzítse. Fényképeket is készített a regélőkről. Erről szól "A regösénekéről" (1958), valamint "A Julia szép leány-balladáról" című tanulmánya (1959).

Végül Vas-megyéhez kapcsolódik Rába-menti ősi varázs-imádságokat gyűjtő útja, s ami ezzel együttjárt, és majdnem kész kéziratban maradt reánk: román-kori templomaink ornamentikájának a honfoglalás-kori díszítő formakincshez való kapcsolódásának kérdése.

FETTICH NÁNDOR kedves, kedélyes, baráti körben felmelegedő alakja eltávozott ugyan közülünk, de neve és munkás életének kimagasló eredményei tovább élnek mind a hazai, mind a nemzetközi régészeti, történeti, néprajzi és a magyar őstörténeti irodalomban.

BENDEFY LÁSZLÓ

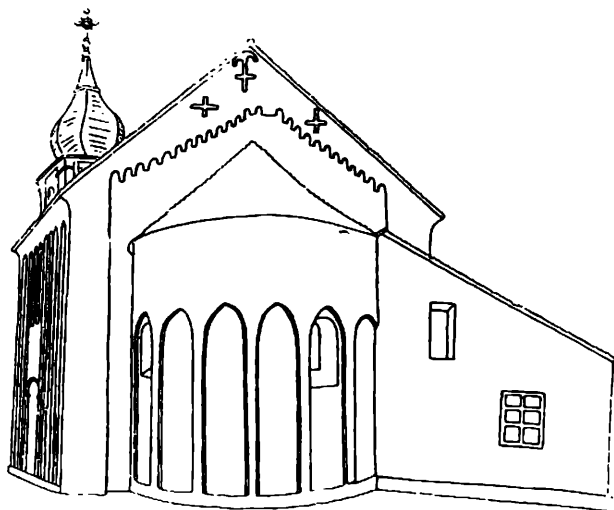
Vallásos jellegű varázsszövegek a magyar néphitben

1. Új szövegek előkerülése

A magyarság ősi hitvilágának kutatása terén napjainkban még mindig újabb és újabb források (szövegek) előkerülésének a korszakát éljük. Az ún. *Kassai Kódex* XIII. századi máguspereinek jegyzőkönyvei, amelyek latin szövegét most kezdte meg közzétenni New Yorkban a *Magyar Történelmi Szemle* és ettől függetlenül a 10 év óta folyó imádságkutatások új világot teremtettek ebben a tudományszakban.

Körülbelül 10 évvel ezelőtt kezdett alapos néprajzi kutatásokat végezni SZLÁVIK Andor, jelenleg a Dél Vasmegyei Felsőmarác plébánosa, az Őrség falvaiban. Ezek során csakhamar eljutott az őrségi magyar nép régi hitvilágának számos megnyilvánulásához, köztük félig pogány, félig keresztény imádságokhoz. A nagy jelentőségű archaikus stílusú Fehér rózsza Mária-imádságok felfedezésének dicsősége őt illeti meg. Akciójának előzménye az volt, hogy 1960. december 8-án a jáki híres templom román kori faragványai között a pogány eredetű elvont és figurális ábrázolásokat tanulmányoztam, s e munkám során vele, mint akkori jáki káplánnal megismerkedtem. Új szempontú kutatásom lényege Jákon és más román kori templomoknál, ez volt: keresni azt, amiben a mi középkori magyar keresztény kultúránk eltér az olasz, német és a nyugati országok keresztény kultúrájától, vagyis a keresztény ábrázolások helyi (pogány) eredetű elemeit, amikben egyebek között a jáki templom is bővelkedik. Középkori székesegyházaink és a legkisebb falusi templomaink is, továbbá kódexeink, népköltészeti emlékeink, régészeti leleteink, számos ilyen ősi elemet őriztek meg, átmentve azokat a kereszténység fogalomvilágába. Munkám közben fölvettem azt a problémát, hogy a nép imádságait is alaposan meg kellene vizsgálni, mert azok között is kell lenni illeszkedőnek. Hisz a középkori egyház ezeket a pogány hitvilági fogalmakat és azok pogány ábrázolásait párosával járó misszionáriusai révén jól ismerte és ezeket a missziós munka sikere érdekében felhasználta (*Kettläch-kultúra*). Erre SZLÁVIK Andor teljes erővel megindította az imádságok gyűjtését, amely csakhamar igen jelentős eredménnyel járt. Nemcsak az általa gyűjtött imádságoknak, hanem egyéb pogány eredetű, ma is élő népszokásoknak és tárgyi emlékeknek felfedezésével s azok mélyreható magyarázataival is felbecsülhetetlen tudományos munkát végzett az azóta eltelt közel egy évtizednyi idő alatt. Évek múlva BESENCZI Sándor ordasi lakost is hasonló munkára bízattam. Gyűjtése több száz imádságsszöveget eredményezett a Kalocsa és Dunapataj közötti területről. FALVAY Károly mérnök Tokajon végzett kérésemre hasonló kutatásokat, rövid idő alatt szép eredménnyel. ERDELYI Zsuzsánna legújabban bukkant Somogy megyében ilyen ősi imádságra és látván az imádságok gyűjtésének jelentőségét Sopron megyei gyűjtőtevékenységét az imádságok gyűjtésére is

kiterjesztette. Vele körülbelül egyidőben Pócs Éva is foglalkozott az irodalomban megjelent imádságok összegyűjtésével s maga is gyűjtött, részben Dömötör Teklával együttesen, imádságokat. Mindenkitől függetlenül ÚJVÁRY Lajos festőművész-tanár a Csík megyei Tatros-völgye magyar falvaiban talált hasonló szövegeket, melyekből négyet az ő engedelmével itt is felhasználtam. A magyarszeccsödi román kori templom általam végzett tanulmányozása (1969–1970) alkalmat adott arra, hogy BÁRÁNY László plébános is megismerkedjék ezeknek az imádságoknak a jelentőségével, annál inkább, mert templomának szomszédságából került elő az egyik legjelentősebb ősi imádság

1. kép

(LXXXII),* mely mint látni fogjuk, bizonyos mértékben magyarázatával szolgál a templomának keleti oromzatán látható pogány jellegű mágiához (1. kép). BÁRÁNY László legújabbban jelentős imádságszövegeket gyűjtött falujában és annak környékén. Közben gyakran végeztem tanulmányutakat Vas megyében, s magam is közel 50 imádságot gyűjtöttem a regősénekek klasszikus földjén (szülőföldemen) és más Vas megyei falvakban.

Az így nálam összegyűlt 122 imádság képezi alapját alábbi ismertetésemnek. Az imádságok végleges rendszerezéséről a kutatások jelenlegi, — nagyrészt — rapszódikus jellegénél fogva, még nem lehet szó. Azt lehet mondani, hogy minden faluban lehet találni valami újat, főleg eddig ismeretlen variánst. Messze vagyunk ma még attól, hogy legalább valamely tájat kimerítően ismerhetnénk az imádságok szempontjából. Az összes magyar nyelvterületet alaposan át kellene vizsgálni, majd a szomszédnépek imádságait is meg kellene vizsgálni a közös elemek megállapítása végett. A legfőbb feladat volna azonban menteni a menthetőt, mert bizony ezek az imádságok is kiveszőfélben vannak.

*Meg kell itt jegyezni, hogy a () közé tett, vagy anélkül szereplő római számok a gyűjteménybe sorolt imádságok törzsszámai.

A magyar népi imádságok nem nagy irodalmából magasan kiemelkedik BÁLINT Sándor munkája¹ által, hogy ezeknek az imádságoknak tudományos értékeléséhez mély hozzáértéssel megszívlelendő módszertani útmutatásokat ad. Az ősi imádságok megértéséhez rajta kívül nélkülözhetetlenek KÁLMÁNY Lajos² és KANDRA Kabos³ munkái. Különös, szinte érthetetlen, e két kitűnő tudósunk előtt a legrégibb és legjelentősebb imádságtípus, a *Fehér rózsza Mária* szinte teljesen ismeretlen maradt. Ennek a típusnak eredeti formája Vas megyéből került elő számos változatban.

Az eddigi gyűjtések alapján úgy látszik, hogy a legrégibb időktől napjainkig két alaptípus él egymás mellett: a *Fehér rózsza Mária* és az *Esteli imádság*. Mindkettő tartalmaz archaikus vonásokat, egymással is kombinálódnak, azonkívül egyházi könyvekből is vesznek fel (nyilván licenciátusok és a közép-korban vándorprédikátorok közvetítésével) egyes kiragadott szövegrészeket. Azonkívül egy misztériumjáték nyomai mutatkoznak több imádságban (Jézus keresése).

Alábbiakban a rendelkezésemre álló 122 imádság alapján igyekszem a két fő típus változatait ideiglenesen rendszerbe foglalni, pogány eredetű elemeiket a keresztény elemektől elválasztani és mindezen imádságok legősibb rétegének keletkezési idejét megállapítani.

2. A két alaptípus (A/1 és B/1) és további változataik

Az eddigi 122 tételből álló gyűjteményben a *Fehér rózsza Mária*-típust 49, az *Esteli imádság*ot 56 változat képviseli. 17 imádságot egyik alaptípushoz sem lehet besorolni. Ezek részben új stílusúak, részben pedig valamely ősi misztériumjátékból és más imádságokból származó töredékek. Belőlük mindegyik alaptípusba kerültek rövidebb-hosszabb részletek.

A/1. A *Fehér rózsza Mária* kezdetű alaptípust tisztán (azaz más imádságokból származó elemek nélkül) és hiánytalanul eddig nem sikerült találni. Példaként álljon itt két imádság:

LXVIII. 1. *Fehér rózsza Mária* 2. *Gyönggyel gyökerezik*, 3. *Arannyal virágzik*. 4. *A mi házunk négyszögletes*, 5. *Négy szépanygal őrizkedik*. 6. *Angyalok őriztetek*, 7. *Keresztek forogtatok*, 8. *Hadd alugyam Boldogasszony ágyába*, 9. *Ábrahám kebelébe*. 10. *Föld szülte világát*, 11. *Világ szülte Szent Annát*, 12. *Szent Anna szülte Máriát*, 13. *Mária szülte szent Fiát*, 14. *A világ megváltóját*. 15. *Kinézek a napkeletnek*, 16. *Ott látok egy szép templomot*, 17. *Kívül aranyos, belül irgalmas*, 18. *Ott látom Krisztus Urunkat*, 19. *Térdig vérbe, könyökig könnybe*, 20. *Három csepp vére lecseppent*, 21. *Az angyalok fölstedték*, 22. *Áriába fölritték*, 23. *Jézus Krisztus elejbe letették*, 24. *Jézus Krisztus azt mondta*: 25. *Aki ezt a szép imádságot elmondja*, 26. *Nem szenved a purgatóriumba*.

[Közlő: Szárnyas Józsefné, sz. *Milos Anna*, 1898. I. 29. Meszlenben. *Partli Katalin* nevű nagyanyjától tanulta, megh. 1920. Mint 10 év körüli kis lányt a kályha mellé húzta: „gyere csak, ezt tanuld meg, mert igen jó”. Ma is minden este elimádkozza. Az egész család meszleni, csak apja (Milos) patyí. FETTICH Nándor gyűjtése 1969. VI.]

¹ BÁLINT Sándor 1937, 19–47.

² KÁLMÁNY Lajos 1885; KÁLMÁNY Lajos 1893.

³ KANDRA Kabos 1897.

VI. 1. *Fejér rózsza Mária* 2. *Gyönggyel gyökerezik*, 3. *Arannyal bimbózik*. 4. *Föld szülte eget*, 5. *Ég szülte Szent Annát*, 6. *Szent Anna szülte Máriát*, 7. *Mária szülte Szent Fiát*, 8. *Világnak megváltóját*. 9. *Föltekintek napkeletre*, 10. *Ott látok egy szép templomot*, 11. *Abban vagyon Jézus Krisztus*. 12. *Könyökig könnyben, térdig vérben*, 13. *Arra megyen három próféta*, 14. *Kérdi tőlök Krisztus Urunk*: 15. „Hova mentek?” 16. *Ide gyűttünk* 16. *Krisztus Urunkat látogatni*. 17. *Máma vagyon péntek*, 18. *Krisztus Urunk keserves* 19. *Kínszenvedésének napja*, 20. *Hármat lépett valaha* a 21. *Paradicsomba*. 22. *Utána a zsidók nagy botokkal* 23. *És dárdákkal átliggatták*, 24. *Egy csöpp vére lecsöppent*, 25. *Az angyalok felvették*, 26. *Menyországba felvitték*, 27. *Az Ur Jézus elejbe letették*, 28. *Az Ur Jézus azt mondotta*: 29. *Aki az ő imádságát minden pénteken* 30. *Háromszor elmondja*, 31. *Hét főbüne megbocsáttatik*. Amen.

[Közlő: *Gulambos József*, *Viszákon*, 1963. Jan. Nagyanyjától, a hegyhátszentjakabi Lukács Györgyné, sz. *Szele Máriától* tanulta. Utóbbi megh. kb. 80 éves korában az 1920-as években. SZLÁVIK Andor gyűjtése.]

A LXVIII. 1–3 sor bevezetésként a legkülönbözőbb változatokban rendszerint az imádság élén szokott állni. Az őseredeti forma talán ez volt: *Fehér rózsza Mária, Gyönggyel gyökerezik, Arannyal bimbózik* (VI, CVII), vagy *Gyönggyel gyökerezett, Arannyal bimbózott* (VII, XLV, XLVI, LIII, LV, LXXVII). E két sort föl is cserélik (XXXIII). De ezt a szép alliterációt össze is keverik: *Gyönggyel bimbózik, Arannyal gyökerezik* (XII), vagy a két sort keverten megfordítják: *Arannyal gyökerezett, Gyönggyel bimbózott* (XIII, L, CXVIII, vagy ugyanez fordított sorrendben: LII). A példának kiválasztott LXVIII. sz. 3. sora gyakran fordul elő *bimbózott* helyett *virágzott* alakkal: XIV. XXV, XLVIII, LXX, LXXII, LXXIV, XCIX, CVI, CXI, CXIX. Teljesen játék a szavakkal: *Arannyal gyökerezélt, Ezüsttel bimbóztál* (XXXII), *arannyal-ezüsttel virágzik* (CIV). Ritkább változat: *Gyönggyel gyökerezik. Arannyal vesszőzik* (XXXVIII). Néha felszólító módban: *Gyönggyel gyökerezzél, Arannyal virágozzál*: LXIII, CIII, CV, CIX (többes első személyben). Egyedül áll ez a három változat: *Gyönggyel gyökerezik, Rózsával virágzik* (LXVI), *Gyönggyű gyökerezik, Aranyág bimbózik* (LXXIX) és *Gyönggyé bimbózik, Arannyá gyökerezik* (CXV). Romlott szöveg is van: *Gyönggyőzik, arannyal virágzik* (LXXXVI). Mindezen poétikus bevezetéseknek a csúcspontja: *Fehér rózsza Mária, Gyöngye bimbó hajnala* (CXX). Utóbbi sor egy hajnali imádság hatása alatt keletkezett. Egyszer fordul elő: *Piros rózsza Mária, eleven ostya Jézus* (LXXXIV).

A példának kiválasztott imádságok egyikének (LXVIII) 4–9. sora a szülő nő imádságának betöltése az alapimádságba. Erről később részletesen lesz szó. A másik kiválasztott példában (VI) ez nincs meg.

A LXVIII, 10–14 és VI, 4–8 sorokban Jézus genealógiája az evangéliumi genealógiától: Máté 1, 18–25; Lukács 2, 4 eltérően ősi pogány eredet, amely rendszerint a Metterciával kapcsolódik össze. Valószínűleg ez a változat, mely az egész világot a földből származtatta, volt az eredeti forma. Ez gyakran előfordul imádságainkban: VI, XXXIII, XLV, LIII, LXVIII, LXX, LXXIX, CIX, CXVIII. Egyébként ahol *Világ* (vagy *ég*) *szülte Szent Annát* fogalmazást találunk, ott előtte sorkieséssel kell számolnunk. S a hiányzó sor *Föld szülte világát* lehetett: XII, XXV (?), XLVIII, LXVI, LXX, CIV, CVI, CXI, CXIX. Ezzel a 18 előfordulással szemben ritkább a fordított genealógia, vagyis amely szerint az *Ég szülte a földet*: VII, LXIII, CIII. A folytatásban úgy jön ki, hogy *Föld szülte Szent Annát*. Ahol csak ezt az utóbbi sort találjuk, ott e hiányt a

megelőző *Ég* (vagy *Világ*) szülte földet sorral kell kiegészíteni. Ilyen azonban csak kettő van: LII és LXXVII. Így tehát ez a fordított genealógia összesen ötször fordul elő gyűjteményemben. Az előbbit kell tehát kétségtelenül a népszerűbbnek (és talán az eredetinek) tartanunk. Ez természetes is volna, mert a föld mindennek a szülő anyja, nem pedig az ég. Többször előfordul az *önmaga szülte* kifejezés: *Őn szülte Máriát* (XXII), lerövidítve: *Ő szülte Annát* (XLVI). sőt ilyen formula is: *Ő szülte a világot, Világ szülte Szent Annát* (XXV), ez erősen megromolva: *Ő szülte Máriát* (CXV), értelmesebb formában pedig így hangzik: *Világ szülte világot, Világ Megváltóját* (LXXXVI), sőt ugyanez fejeződik ki ebben a kuriózus formában is: *Őt szülte ötlet* (XXIX). Egy kis nyelvtani bukfenő a népet nem zavarta. Két rövid imádság az első pillanatban egészen pogány eredetűnek hat, pedig egyik sem az:

XCV 1. *Almafa szülte ágát*, 2. *Ága szülte Szent Annát*, 3. *Szent Anna szülte Máriát*, 4. *Mária szülte Szent Fiát*, 5. *Világ Megváltóját*.

[Egy öreg szőlőpásztor házaspár Dr. PAPP László múzeunigazgató kiskunhalasi szőlőjében minden este imádkozta. Dr. PAPP László közlése, Budapest, 1965. jan. 22.]

Az *almafa* nyilván a paradicsomi fa, amely mint bibliai kép, a nép (kritika nélküli) fogalmazásában Krisztus emberi származását magyarázva a genealógia élére került. Hasonló genealógiát foglaltak új stílusú keretbe a badacsonyi emberek, ezzel koccintván:

LXII. 1. *Őseink a Szentföldről hozták*, 2. *Meg is aranyozták*, 3. *Ága szülte virágát*, 4. *Virág szülte Szent Annát*, 5. *Szent Anna szülte Szűz Máriát*, 6. *Szűz Mária Szent Fiát*, 7. *A világ Megváltóját*. 8. *Igyünk ebből a jóból*, 9. *Hogy jövőre a Jó Isten ezerannyit adjon*.

[Sauer János acsádi lakos közlése 1966 nyarán, Acsádon. FETICH Nándor gyűjt.]

A genealógia után következik egy hosszabb rész, mely Krisztus szenvedéséről, kínhaláláról szól és következőleg a bűnbocsánatba torkollik. A nép költői felfogásában fantasztikusan valószínűtlen képek sorakoznak egymás után, melyeket csak érzelmi alapon nyugvó logika fűz egymáshoz (ha ezt logikának lehet mondani). Az átmenetet a nagypénteki aktushoz egy közömbös formula szolgáltatja: *Kinézek a napkeletnek, Ott látok egy szép templomot, Kívül aranyos, belül irgalmas, Ott látom Krisztus Urunkat, Térdig vérbe könyököig könnybe*. Ez tiszta népköltészet (esetleg egy ikón leírása?). Gyakran drámai részletekkel bővül: *Arra megyen három próféta, Kérdi tőlük Krisztus Urunk, „Hová mentek?” – „Ide gyűttünk Krisztus Urunkat látogatni”, Mára vagyon péntek, Krisztus keserves kínszenvedésének napja, Hármát lépett valaha a Paradicsomba, Utána a zsidók nagy botokkal És dárdákkal, Átliggatták* (VI). Több változat van: *Kitekint Mária napkelet felől* (VII), vagy *napkeletnek* (XIII, L, CIX, CVI), *napkeletre* (XXII), *napkelet felé* (CXIX), *Föltekintek a magas egekbe* (XXVIII), *Kitekintek napkeletre* (XXIX, XLV, XLVIII, LV, LXVI, LXX, LXXII, LXXXVI, CVII, CXI), *Föltekintek napkeletre* (XXXIII, XLVI, LIII, LXXIV, LXXIX, XC), vagy *Fölnézek* (LII, CXV), *Kinézek a napkeletnek*, vagy *napkeletre* (LXVIII, CIII, CIX), *Künézünk napkeletre* (LXXVII), *Ha kinézek az ablakán* (négyszögletes házának) (XCIX), *Kitekintek az ablakon* (CV), egy esetben fordul elő: *Föltekintek napnyugatnak* (CXVIII). A folytatás minden esetben: *Ott látok* (vagy *lát, láthatok, látunk*) *egy szép templomot* (VI,

VII, XII, XIII, XIV, XXII, XXVIII, XXIX, XXXIII, XLV, XLVI, XLVIII, L, LII, LIII, LV, LXVI, LXVIII, LXXII, LXXVII, LXXXVI, XCIX, CIII, CV, CVI, CXI, CXV, CXVIII, CXIX), *Ott látok egy Anyaszentegyházat* (LXX, CVII), *egy szép házat* (LXXIV), *egy szép Anyaszentegyházat* (CIV), *Tekints arra napkeletnek, Ott látsz egy aranyos templomot* (LXXXII), *Ott láttam egy kis kápolnát* (XC), *Megláték egy aranyos kápolnát* (XCII), *Ott látok egy templomot* (CIX). Az esetek túlnyomó nagy számában (30) a szép jelző a templom mellől nem marad el, csak egy esetben hiányzik. Az *Anyaszentegyház* három esetben, az *aranyos* jelző két esetben fordul elő. Ez a szép templom *Kívül aranyos, belül irgalmas*, vagy *Küllü irgalmas, Bellü kegyelmes* (VII, XII, XIII, XIV, XXII, XXVIII, XXIX, XLV, XLVI, XLVIII, L, LII, LIII, LV, LXVI, LXVIII, LXX, LXXVII, LXXIX, LXXXII, LXXXVI, XC, CII, CIII, CIV, CV, CVII, CIX, CXI, CXV, CXVIII, CXIX).

Erre az alaptípusra jellemző, hogy Jézus egy *szép* templomban (néha házban, Anyaszentegyházban) szenved, térdig vérben, könyökig könnyben. Utána megy három pogány zsidó, vasvesszővel vesszőzik, vas szegekkel szegeznek, töviskoronával koronázzák; a keresztfeszítés motívuma teljesen háttérbe szorul. Csak egyszer fordul elő (LV), a legrészletesebb változatban. A részletesség abból áll, hogy a genealógia után 5 sornyi betoldás van: a szülő nő és a férfi könyörgése (Boldogasszony ágya, illetőleg Ábrahám kebele), a *Bellü aranyos, küllü irgalmas* templomhoz három próféta érkezik (*arra megy*) és párbeszéd kezdődik. Kérdi tőlük Krisztus Urunk: „*Hová mentek három próféták?*” „*Istent gyűltünk látogatni, Ma van péntek, Krisztus Urunk kínzó napja, Krisztus Urunk fölment a paradicsomba, Utána ment három pogány, Megfogták, megkötözték, Vasvesszővel megvesszőzték, Magos kereszfára megfeszítették, Egy csöpp vére lecsöppent, Szent angyalok fölvették, Kelyhébe tették, Krisztus Urunk elejbe tették, Krisztus Urunk azt mondta: „Aki ezt az imádságot Fölkeltibe, lefektibe Háromszor elmondja. Hét halálos bűne megbocsáttatik”.* Ez a párbeszéd nyilván szintén betoldás az eredeti dramatizált jelleg megtartásával.

Ehhez az A/1-nek jelölt alaptípushoz a gyűjteményben 28 imádság tartozik: VI, VII, XIII, XIV, XXVIII, XXIX, XXXIII, XLV, XLVI, XLVIII, L, LII, LIII, LV, LXVI, LXVIII, LXX, LXXII (gazdag részletek), LXXIV, LXXXII (*Égen menő szép madár* stb. betoldással), LXXXVI, XCIX, CIV, CVI, CIX, CXI, CXV, CXVIII. Majdnem mindegyikben megtalálható a ház négyszögletes voltával való dicsekvés és a hozzá kapcsolódó Boldogasszony ágya és Ábrahám kebele emlegetése (hiánytalanul, vagy hiányosan). Úgyhogy itt csak azt a keveset említem meg, amelyekből ez a betoldás hiányzik: VI, XXII, XXIII, XLV, LXXVII, LXXXII (*Égen menő szép madár* lép a helyére, azért nincs négyszögletű ház), LXXXIV. Összesen tehát mindössze 7 esetben, amelyek közül a LXXXII sz. imádságot ki lehet hagyni, mert más szavakkal a mágus akciójára céloz (*Égen menő szép madár* = mágus) és a Boldogasszonyt is invokálja. Marad tehát hat betoldás nélküli szöveg. Ezek között a VI. sz. alatti imádságot lehet meglehetősen teljesnek tekinteni, bár a 14–19 sorok ellentétesek az imádság fogalmával és valószínűleg valamely népi misztériumjátékból származnak.

Igen jelentős hangsúlyt kapott a lecsöppenő három (vagy kettő, vagy hét) csepp vér motívuma, amely gyakran a Grál-kehelyre emlékeztető edénnyel kapcsolatos: *gloriomba* (VII, XVI, XXXII, L, LI), *glóriába* (XIII, XXIII), *glorítottomba* (XV, LIII, LXX, LXXXII), *regotériumba* (XLVIII), *kelyhébe* LV, CXVIII), *kelyhébe kötötték* (CXVIII), *lorétomba* (LXVI, LXXXVI, CIII, CIX)

áriába (LXVIII), aranytányérra (XXVI, LXXII), grójában (LXXXIV), kehelybe (XCIII, C), cintányérra (XCIX, CIV, CVI), Allelujába (CXV), három arany tányérba (CXIX). Egyébként elég gyakran csak ez áll: menyországba, vagy mennybe (VI, XXXIII, XXXIV, LXXXIII), Paradicsomba (XII, XLV, XLVI, LXXV, LXXVII), keszkenőbe kötötték (XV, XXIII), az Oltári Szent-ségbe (XVII), Urunkban töltetik (XXV), Jeruzsálimba (XXVIII), Három rózsza kertbe (LX), Názáretbe (LXXIV), Fehér kendőbe takarták (VIII).

A/2. Valamivel kisebb számúak a Fehér rózsza Mária-imádságnak azok a változatai, amelyekbe a Krisztus-keresés motívuma épült be. SZLÁVÍK Andor följegyezte, hogy a Krisztus-keresés (valószínűleg egy misztériumjáték maradványa) falujában, Felsőmarácon, még a közelmúltban is divatozott. Nagyszombatról húsvétvasárnapra virradó éjszakán az asszonyok templomba mentek, „ültek és imádkoztak, föltehetőleg a szerepeket elosztották”.

Ennek a Fehér rózsza Mária-imádságtípusnak példája a Döröskén (Vas m.) 1969-ben talált szöveg:

CVII. 1. Fehér rózsza Mária, 2. Gyönggyel gyökerezik, 3. Arannyal bimbózik. 4. Kitekintek napkeletre, 5. Ott látom az Anyaszentegyházat, 6. Kívül aranyos, belül kegyelmes. 7. Ott mondanak hétszer hét szent misét. 8. Ott hallgattam szerelmes szent fiammal, 9. Az ártatlan Jézusommal. 10. Egyszer elkapják mellőlem a kegyetlen zsidók. 11. Keresem utcákról utcákra. 12. Előtalálom Szent Lukács evangelistát. 13. Kérdelem tőle: „Nem láttad az én szerelmes szent fiamat, 14. Az ártatlan Jézusomat?” 15. „Ó anyám, szép Szűz Máriám, 16. Menj el a magas Kálvária hegyére, 17. Ott vagyon egy magas keresztra, 18. Arra vagyon fölfeszítve, 19. Vasdárdákkal nyitogatják, 20. Ecettel epével itatják, 21. Tövissel koronázzák. 22. Ó anyám, szép Szűz Máriám! 23. Menj el a fekete föld színe alá, 24. Az Ádám magvai közé, 25. Hogy kiáltsad, hirdessed; 26. Aki ezt az imádságot lefektében föl- 27. keltébe elimádkozza, hét halálos 28. Bűne megbocsáttatik. Amen”.

[Nagy Mihályné, sz. Tubol Mária, 1887. V. 22. Gersén. Anyjától, Tubol Vincéné, sz. Ferencz Mária, Petőmihályfán, tanulta. Közlés: Döröskén, 1969. XI. 28. FETTICH Nándor gyűjt. A Tuboly család a hét gersei ördög egyikének a leszármazottja. Erről lásd a 4. fejezetben: 59. o.]

Ez a típus 20 esetben fordult elő a gyűjteményben: XXV (igen romlott szöveg, kevés nyoma a betoldásnak: *Mikor a kis kakas megszólal háromszor*), XXXII (*Kelj fel, kelj fel Mária!*), XXIV, LVIII, LIX, LX, LXXV, LXXIX (az A/1 típus kombinálva A/2-vel), LXXXI (kombinálva az Esteli imádsággal), LXXXII (kombinálva az A/1 jellegzetességeivel és az Esteli imádsággal), LXXXIV (kombinálva egy különleges „zátkozó” betoldással), XC (igen részletes pénteki imádság), XCI (igen részletes, misztériumjátéokra emlékeztető), XCII (mint az előbbi, *Názáretben van egy ébenfa*), XCVIII (Esteli imádsággal kombinálva), CII (*Názáretben van egy nüstáromfa, kívül aranyos, belül irgalmas*), CVII, CXII (kombinálva az Esteli imádsággal), CXIV (hiányos, de igazi népköltészeti alkotás: ... *Vasvesszővel vesszőzik, Álomba vitetik, Úvegalmáriomba tetetik, Egy csöpp vére elcsöppenik, Az angyalok fölszedik.* ... tovább nines), CXIX (kombinálva a *Házunk négyszögletes*-motívummal), CXX (kombinálva egy hajnali Mária-imádság töredékével: *Gyöngye bimbó hajnala*).

A Fehér rózsza Mária-imádságoknak ez a párbeszédes, misztériumjátékokra emlékeztető betoldása önálló imádságként is előfordult, több esetben egyszerű *nüstromfának*, másszor *ébenfának* nevezett életfával kombináltan, amely alatt hétszer hét szentmisét mondanak s ezt Mária Szent Fiával együtt

hallgatja; egyszerre csak elkapják mellőle s megindul a keresése és Lukács evangélistával találkozik Mária . . . stb.: XL, XLI (nustromfa), XLIX, LVII (igen hiányos), LXXXVII, CXIV.

Mind az A/1, mind pedig az A/2-csoportnál fő szerepet játszik a ház négy szögletével való dicsekedés és a sarkokban levő keresztekkel való mágia. A Boldogasszony ágyában való nyugvás a szülő nőre, az Ábrahám kebelében való pedig a férfire vonatkozik (lásd: a LXVIII, 4–9 sorokat a 46. oldalon). A dicsekvés sok esetben letompult: *háznak négy szögletében*, vagy *szöglete formulára* (VII, XII, XIII, XLVI, L, LII, LV, LVIII és LX (*házunk négy szegelletén*), LXXIV (*háznak négy sarkába*), LXXIX, XCIII, CIII, CIX, CXV, CXVIII (*A házunknak négy sarkája*), XCI (*négy szegihe*). Ez aránylag nagy szám (16), mégis a valamivel kisebb számú dicsekvő formulát kell eredetinek tartani (13), mert a tartalomról kitűnik, hogy ennek van olyan értelme, mely az egész hatsoros rész célját – mint a formulák értelmének elemzésénél látni fogjuk – ezek világítják meg. Azonkívül az Esteli imádságokban is többször találkozunk ugyanezen mágia világos nyomával (*Kerüljetek keresztek*: XV, LI, LXXVIII, LXXXVIII).

Az eddigi egyik csoportba sem besorozható imádságok száma nem nagy. A már említett önállósult passió-motívum változataival együtt 17. Itt-ott felbukkanak új képek, amelyek nem jellemzői egyik csoportnak sem. Például három esetben a Krisztus kezébe könyvet tesz a népképzelet (XXII, XLVI, LXXVII), sőt egy negyedik esetben előfordul: *Bal kezébe van a kicsi írott könyve* (XCI). Több esetben a fekete föld színe alá (purgatórium) küldi a tanítványokat, vagy Máriát, vagy Lukács evangélistát, mert *ott van a Krisztus Urunk üzenete*: LXXII, LXXXIV (*Gyertek ki a fekete földre, Lássuk meg az Istent*), XCI (*Hol te elmégy a fekete földön*), XCII, CII, CVII, CXX.

Az A/1 és A/2-imádságok rendszerint záradékkal vannak ellátva. A záradék az imádság használatára utasítást tartalmaz. Hangvételük teljesen elüt az imaszövegek hangjától: ez legfőbb jellemző vonásuk. Leggyakoribb az, hogy aki minden pénteken, vagy napjában háromszor elmondja, hét főbűne megbocsáttatik: VI, VII, XII, XIII, XIV (csonka szöveg) (háromszor lefektibe, háromszor fölkeltebe), XXII, XXVIII, XLI, XLVI, LV, LVI, LVII, LX, LXXV, LXXVII, LXXVIII, LXXIX, XC, CXV, CXVIII és CXIX, XXIX, XXXII, XXXIII (*mindennap*), XXXIV (*mindennap kétszer*), XLVI, XLVIII, L, LII, LIII, LVIII, LIX, LXVIII (hiányos), LXVI (*napjában kétszer*), LXXI, LXXII, LXXXII, LXXXVI, CIV, CV, CXI (*este-reggel*), LXXXIV, CIX (*reggel, délben, este*), XCIX (*napjában háromszor*), C (*estve, reggel háromszor*), CII (*lefektetekre, fölkeltekre*), CIII (*este lefektébe, reggel fölkeltebe*), CVI (*minden este*), CVII (*lefektébe, fölkeltebe*).

B/1. Az Esteli imádságok alapszövegének tekinthetjük azt a típust, amelyhez semmi más imádság, vagy imádságrészlet nem csatlakozik és amely egyúttal lezárt, kerek egységet mutat. Ilyen ma már nagy ritkaság. Mégis ezt kell keresnünk.

XXVII. 1. *Én lefekszem én ágyamba*, 2. *Minden testi koporsómba*. 3. *Három angyal engem őriz*, 4. *Egyik fejtől, másik lábtól*, 5. *Harmadik a szegény lölkömet vigyázza*. 6. *Örözz angyal éjjelig*, 7. *Szűz Mária verradtig*, 8. *Krisztus Jézus mindétig*.

[Özv. Cser Jánosné, sz. *Pethő Anna*, 1900. Viszákön. Tanulta *Pethő Ignációl* (édesapjától), aki 1865 és megh. 1934. II. 1. Közlés: Felsőnárácon, 1963. II. 10. SZLÁVÍK Andor gyűjt.]

LXXVI. 1. *Én lefekszem én ágyamba*, 2. *Mint a Jézus koporsóba*. 3. *Gyarló testem megnyugodjék*, 4. *De szívem el ne aludjék*, 5. *Hogy Tégedet mindenkor lássalak*, 6. *Minden gonosztól távoztassalak*. 7. *Engedd nekem kegyesen*, 8. *Atya*, *Fiú fölségesen*, 9. *Élvén örök dicsőségben, Amen*.

[Tóth Józsefné, sz. *Balla Anna*, Hegyhátszentmárton, 1909. VII. 22. Édesapjától tanulta: *Balla Ferenc*. Közlés: Hegyhátszentmárton, 1969. VII. 8. FETTICH Nándor gyűjt.]

Mindkét szöveg mutat archaikus vonásokat. Lehet, hogy a második lerövidítése egy hosszabb esteli imádságnak, melyből számos variáns fordul elő. Az 1–4. sor azonban egyezik az első imádság kezdő soraival. Azokat az egészen rövid szövegeket, melyeket protestánsok imádkoznak, nem szabad rövidségük miatt alaptípusnak tekinteni, hanem a protestáns puritánság követelte leegyszerűsítésnek. Ilyen az első négy sorból álló szöveg, melyet Szarvaskenden az evangélikusok használnak (CXIII) és a két sorból álló töredék Debrecenből (CI).

B/2. Az alapszöveget valószínűleg kevesellették és korán hozzáfűztek egyes részeket más imákból, főleg az alvás ideje alatt önmagában tehetetlen ember védelmét kieszköző könyörgéseket. Ezek szervesen függenek össze az alapszöveggel. Számuk elég jelentékeny (31): I, II, III, V, X (az elején új stílussal keverve), XVIII (új stílussal keverve), XIX (új stílus is), XX (új stílus is), XXIV (romlott szöveg), XXVII, XXX (1–8: új stílus, 9–11: archaikus), XXXI, XXXV, XXXIX (új stílus is), XLII, XLIII, XLVI (új stílus is), LIV, LXIV, LXV, LXVII (bővített új stílus is), LXIX (bővítve liturgikus szöveggel: *ne fertőzzenek*, új stílus is), LXXI, LXXVI, LXXXVIII (új stílus is), XCVI, XCVII (új stílus is), CI, CX (5–8. sor új stílus, hiányos), CXIII, CXVI (kibővítve), CXXI (kibővítve töredékes), CXXII (kibővítve).

Az *Én lefekszem én ágyamba*-kezdű, igen népszerű imádságokhoz gyakran az A/1 és A/2 imádságokból átvett passió-szöveg kapcsolódik. Az itteni gyűjteményben 18 idetartozót lehet találni. Passió: VIII, XV (új stílus is), XVI (fontos!), XVII, XXIII, XXVI (új stílus is), XXXVI, LI (a végén liturgikus szöveg), LXXIII, LXXV (eleje töredékes), LXXVII, LXXXI, LXXXII (erősen kevert), XCI (egy hosszú passiószöveg végéhez csatolva), C, CVIII, CXII. Kettő kivételével (XV és XXVI) a többi mind el van látva az A/I, A/2 imádságokból jól ismert záradékkal (példa: *Aki ezt az imádságot napjában háromszor elmondja, hét halálos bűne megbocsáttatik*, XVI). A passió-rész rendszerint felszólítással kezdődik (*Kelj föl, kelj föl szép Szűz Mária*) és a bűnbocsánat kilátásba helyezésével végződik a záradék. Néha a népköltészet szellemében eltorzult poétikus szöveget találunk: *Aki elmondja Jézusnak szent nevét, hét bűne megbocsáttatik. Amen* (XIV). A XVI és LI sz. alatti hosszú Esteli imádság végén liturgikus szöveg magyar fordítása áll: *Szent szent, a seregek Ura, Istene, Teljes az ég és a föld az ő dicsőségével* (XVI). Az átvétel néha nem jól sikerült: *Máriának egy csepp vére lecseppent, az angyalok felszedték . . . stb.* (XXVI). Néha az átmenet a kis kakas kukorításával kezdődik: LXXIII. A mágikus praktika sem hiányzik: *Kerüljetek keresztek* (LXXXI). A LXXXII. sz. alatti, rendkívül fontos szövegről külön fejezetben lesz szó (4. fejezet). Egy Tisza-vidéki Esteli imádságban hosszú átmenet vezet a passióhoz: *Im itt győn a Jézus, Lelket váltó Jézus, Beleg a test a bűn mián, Ha én gyovont ember lehetnék, Mária kapuja mögnyílna* (C). Egy döröskei változat második sorának nincs különös jelentősége: csak játék a szavakkal: *Gyászos koporsómba* (CVIII).

Egy szilvágyi Esteli imádságba a záradéknak a figyelmeztető szavait is átvették, bár azoknak éppenséggel semmi közük sincs hozzá: *Sem tréfa, sem játék* (CXII). Erről a figyelmeztető formuláról később lesz szó (5. fejezet) A B/1-típusnál természetesen záradék soha sincs.

Az új stílus behatolása a B/1 és B/2 típusba mindennapi lefekvés előtti imádkozások gyakorisága folytán természetes jelenség. Ezzel most nem foglalkozom.

3. Az imádságok keletkezésének ideje

Az A/1-A/2 és B/1-B/2 imádságok legrégebbi elemei minden jel szerint egyidősek. Előbbiek lényege a bűnbocsánat elnyerése, utóbbiaké az éjjeli nyugalom idején a bajok, ártások elhárítása. A keresztény életnek ezek sarkalatos szükségletei. A magyar népnek a kereszténységre való átállítása idején az államnak és az egyháznak ezek a feladatok a legnagyobb gondjai közé tartoztak. A kereszténység legkorábbi idejében nálunk először az egyházi központok székesegyházai épültek meg, s a kis falvakban még nem voltak templomok és plébániák. Eddigi ismereteink szerint falusi templomaink zömmel a XIII. században épültek. Ha feltételezzük is, hogy ezeket a legtöbbször téglából épült falusi templomokat itt-ott fából készült templomok előzték meg, a legtöbb helyen a XI–XII. században még alig volt templom és pap. Ezek hiányát fejezi ki az A/1-A/2 és B/2 csoportokban rendszeresen megismétlődő záradék. Vándorprédikátorok, vándorénekesek, egyetemek elzüllött diákjai,⁴ a XVI–XVII. sz.-ban licenciátusok (félpapok)⁵ akcióin kívül az egyházi központok is mindent elkövethettek, hogy a nép széles rétegei az új vallás tételeit megismerjék. A licenciátusok — írja BÁLINT Sándor — a hivatalos egyházi szövegeket a nép szájaíze szerint alakították át. „Tudákosságukat sok esetben ellensúlyozza buzgóságuk, költői ösztönük, föltétlen jóhiszeműségük, nem különben az a helyzeti előnyük, hogy a néphez tartozván, közelről ismerik, illetőleg tudatosabb lélekkel képviselik annak vallásos alkatát és igényeit” (39). Ugyanezt mondhatjuk az Árpád-kori vándorprédikátorokról és a vándorénekesekről is. Ezek terjesztették a vásárokon és a búcsúkon a nép igénye szerint átalakított, versbe foglalt szövegeket. Hozzáfűzték a használati utasítást is: a záradékot, mely a bűnök bocsánatát pap hiányában, gyónás nélkül, az imádkozástól függőnek hirdette. *Ha én gyovont ember lőhetnék* (C), vagy *Légy az én gyóntató emberem* (LXXXIX) kifejezések világosan tanúskodnak a paphiányról. Az összes imádságok archaikus részeit tehát a falusi templomok és plébániák építése előtti időkből származónak kell tekintenünk.

A ház négyszögletes voltával való dicsekedés és ami hozzá tartozik, szintén ehhez a korai időhöz köthető. Azt fejezi ki, hogy már nem sátorban, vagy ennek földhöz kötöttebb leszármazottjában: a kerek sövényházban lakik az illető, hanem az új, keresztény életformát jelképező szögletes házban. Arról a korról van tehát szó ebben a dicsekvésben, amikor még voltak kerek házak, de már a szögletes házak építésére való áttérés is megtörtént. Az a kérdés mármost, hogy ez a jelentős változás mikor következett be a középkori Magyarországon. A szakirodalom e tekintetben nem egészen egységes. *Freisingi Ottó*

⁴ FEHÉR M. Jenő 1968, 121.

⁵ BÁLINT Sándor 1937, 39.

1147-ben járt Konrád császár kíséretében Magyarországon.⁶ Nemcsak a falvakról, hanem a városokról is írja nevezetesen ismertetését: *Denique cum vilissima in vicis vel oppidis ibi, id est ex cannis tantum, rara ex lignis, rarissima ex lapidibus habeantur habitacula, toto aetatis vel autumpni tempore papilionones inhabitant.* Valószínűtlen, hogy a falvakban és a városokban csak besenyők laktak volna. Inkább fordítva valószínű: az „egész nyáron és ősszel” kifejezés inkább a besenyőkre, a „falvak és városok” kifejezés a magyar népre és a nem nomadizáló idegenekre vonatkozhat. Ez a XII. sz. első felére vonatkozó leírás tehát legalább is megközelítően hitelesnek tekinthető. Természetesen azzal is kell számolni, hogy vidékenként más és más viszonyok uralkodtak. GYÖRFFY István szerint a magyarság magával hozta keletről nyílt tűzhelyű házát. Fában szegény vidéken sövény-, nád- és sárfalvas technikát alkalmazott, fában gazdag helyeken pedig az ősi szláv boronaház típusát követte.⁷ Kétségtelen azonban, hogy a szláv boronaházat a kelta boronaház előzte meg a Kárpátmedencében. SZABÓ Kálmán a kerek, 6–8 m átmérőjű, nádból, vagy vesszőből készült kunyhók nyomait gyakran találta ásatásai alkalmával.⁸ SZABÓ István szerint „a honfoglalás után meggyorsult a félnomád szerű magyar nép állandó falurendszerének kialakulása, s a XI–XII. században a magyarok települései . . . általában mozdulatlan falvak voltak. Még élnek a nomadizálás sorvadó formái, de ezek már inkább csökevények”.⁹ A magyarság sátor-korszaka a honfoglalás után már a hanyatlás útját járta.¹⁰ A XI. századi törvények és oklevelek rendszeresen említik a házat (*domus, mansiuncula, domuncula*), de a sátrat nem.¹¹ A szögletes házakban, falvakban való lakást a keresztény életmód alapkövetelményének tartották, amikor a kúnok letelepedését szorgalmazták (a XIII. sz.-ban).¹² A négyszögletes házzal való dicsekedés feltűnő gyakorisága az imádságokban azt jelenti tehát, hogy még bőven voltak kerek házak mindenfelé. A szülőnő megsegítése, a betegek gyógyítása pedig a mágus dolga lévén, hosszú évszázadok során (még az újkorban is), a mágus első dolga volt a keresztény ház négy sarkát kívül-belül megtisztítani a gonosz szellemektől. *Degezd mágus* Zalaszentgyörgyön madártollas ruhába öltözötten sőt hintett a küszöbre és vízzel a szögletekbe loccsantott. A besenyő *Boksa mágus* két társa, *Badhur* és *Delkó*, a veszprémmegyei Thepey faluban 1252-ben a beteg ember házának sarkait, a fákat és a bokrokat, melyek a sarkok közelében voltak, füstölték és a gonosz szellemek elűzése végett nagy lármát csaptak. Maga a nagy tekintélyű Boksa mágus pedig (pontifex maximus magorum beseniorum) benn működött a betegnél. *Ágota* és *Marsa*, nővérek, mágusnők egyike vizsgálta a beteget, a másik pedig a ház négy sarkából port kapart össze és azt a küszöbön keresztül a szélbe dobta. A vasmegyei Szecsődön *Póka* és *Boksa*

⁶ MARCZALI Henrik 1901, 120.

⁷ GYÖRFFY István 1943, 140, 141.

⁸ SZABÓ Kálmán 1938, 23–24.

⁹ SZABÓ István 1966, 35.

¹⁰ SZABÓ István 1969, 26.

¹¹ SZABÓ István 1969, 28. — ZÁVODSZKY Levente, 1904: Szent István első törvénykönyvében a lakóházat *mansio* (XXXII. tc. 41. o.), majd ugyanott *domus*-nak is mondja (*liberi vel servi domum*, 42. o.), sőt tovább: *omnia aedificia* (42. o.). A XXXV. tc.-ben *curtis*-t, *domus*-t és *mansiuncula*-t említ (kunyhó és ház; 44. o.). A ház fából volt, tehát szét lehetett szedni (*Si quis domum violententer distruxerit* . . .). XXXV. tc. 44. o. Az összefüggő szöveg: 150. 152. o.

¹² SZABÓ István 1966, 33.

mágusok a szülő nő házának négy sarkát kitisztították és dobjaikat verve körülfutkározták a házat a szülés ideje alatt.¹³

A mágusok akcióit az egyház nem jó szemmel nézte. De mert a nép tanúvallomásai mindig a mágusokat védték, nem tudtak eredményesen föllépni ellenük. A ház négy sarkában működő és a szülő nő háza körül dobszóval és nagy lármával tevékenykedő mágus helyébe ajánlotta az angyalokat és kereszteteket. Kétségtelen, hogy ezt az új ajánlást nem a nép fogalmazta az imádságok számára, hanem az egyház érdekeit képviselő vándorprédikátorok terjesztették a nép között. *Házamnak négy szögletében van három arany kereszt, Forogjatok keresztet, hogy nyugodjam a Boldogasszony ágyában, Ábrahám kebelében, Mind az Úr Jézus nevében* (VII). Az utolsó mondat elárulja, hogy ez valóban utasítás a nép számára: valószínűleg elmagyarázták, esetleg le is írták hártýára, hogy a szülő nő Boldogasszony ágyában fekve, a ház körül forgó keresztet védelme alatt legyen, a férfi pedig az Ábrahám kebelében fekdjön és „mind a kettő az Úr Jézus szent nevében” tegye ezt. Ezt természetesen úgy kellett volna érteni, hogy ha a szülő nő imádkozza a Fehér rózsza Máriát, akkor a Boldogasszony-változatot mondja, ha férfi imádkozza, akkor az Ábrahám kebelét mondja.¹⁴ A nép természetesen nem mérlegel és nem szelektál, hanem férfi – nő mindkét utasítást együtt imádkozza. A vassurányi őslakos család tagja, az öreg *Sőbér Viktor* megtanulta anyjától, rendszeresen imádkozza, megtanította két lányát és fiát. Valamennyien együtt mondják a kétféle utasítást. SCHEIBER Sándor hallotta édesanyjától, Scheiberné, Adler Máriától, hogy Paksról induló búcsúsok a ponyva énekes könyv impresszumát is a szöveggel együtt énekeltek: „... nyomatott Bucsánszky Lajosnál Kalocsán”.

A ház négyszögletes voltával való dicsekvés tehát arra a korra mutat vissza amelyben a pogány mágia még teljes virágjában volt. A IV. Béla király idejében lefolytatott mágus-perek pedig arról tanúskodnak, hogy a mágusok segítségét a kereszténységre áttért nép nem nélkülözhetette. E periratokban nincs nyoma annak, hogy a Boldogasszony ágyában vajúdo nő megsegítésére a szoba négy sarkában tartott (?) kereszttekkel a ház körül jártak volna.¹⁵ A nép a jó szándék alapján az ajánlott új eljárás szövegét (az analfabétákra jellemző gyors felfogással) hamar megtanulta, variálgatta és ha baj támadt, mégis csak a mágust hívta a házhoz.

Imádságaink között még több olyan adatot találunk, melyek a magyar kereszténység legkorábbi idejére mutatnak. Az összes A/1-A/2-imádság, melyekben a Boldogasszony ágyáról van szó, bizonyítéka annak, hogy a nép Máriát megkülönböztette a Boldogasszonytól, mert a Fehér rózsza Mária a Szűz Máriára, a Boldogasszony ágya pedig a Boldogasszonyra vonatkozott. Boldogasszonyt a nép más megfogalmazásban is megkülönbözteti Máriától, azaz ősi (pogány) istennőnek tekinti: *Boldogasszony az ablakban, Mária ágyam fölött* (XVI), *Ablakomban Boldogasszony, ágyam fölött Szűz Mária* (LI). Ennek a

¹³ FEHÉR M. Jenó 1967, 38, 39, 54, 55.

¹⁴ Az „Ábrahám kebelében” kifejezés a Lukács evangélium ismeretes Lázár és a gazdag – parabolából származik. A szegény koldust, Lázárt, az angyalok Ábrahám kebelébe vitték. Luk. 16, 19 – 26, MERK A. 1951, 266.

¹⁵ Pedig a templomnak háromszori megkerülése még nemrég is szokásban volt: „Egy keresztalla, vagy zászlóalla népet fogad a plébános Csatárban, úgy, hogy fűhér ruhás lányok viszik a Máriaszobrot a jövevények elé. Azok átveszik s a templomot háromszor megkerülik vele”. *Németh Sándorné*, sz. *Gergő Mária*, dőbörhegyi születésű, felsőmaráci lakos közlése; SZLÁVIK Andor gyűjtése.

pogány Boldogasszonynak és a tisztára keresztény eredetű *Ábrahám kebelében*-formulának igen gyakori szerepelése az A/1-A/2-imádságokban a még pogány és már keresztény szellemi élet találkozása. A könyv a kezében – motívum egymagában semmitmondó volna a korra (XXII, XLVI, LXXVII). Egy esetben azonban ez áll: (a Szent Úristen) *bal kezében van a kicsi írott könyve* (XCI). Ezen *kicsi írott könyve* alatt a nyomtatás előtti idők kézzel írt egyházi könyvét kell érteni, amelyent a XI. századnak tartott aracsi sírkő pap-ábrázolásában látunk a bal kézben, Gyulafehérváron Péter apostol bal kezében, a tabáni trónoló Krisztus baljában, Jákon több szobor baljában stb.¹⁶

4. A magyarszeceődi imádság (LXXXII)

Magyarszeceődön (régebben Egyházasszeceőd, az Árpádkorban Szecsőd) imádságokban (LXXXII, CXVIII–CXXII), helybeli templom jelképes ábrázolásaiban és a helybeli mágusokra vonatkozó XIII. századi írott forrásban megtaláljuk az átmeneti kor jellegzetességeit, amelyekről a megelőző fejezetben volt szó, úgy, mint sehol másutt az országban.

A magyarszeceődi, tatárjárás előtt épült templom tőszomszédságában lakik Horváth Jánosné, sz. *Molnár Julianna*. Alábbi imádságot nagyanyjától, Gombás Jánosné, sz. *Török Rozáliától* tanulta, Petőmihályfán. Azóta minden este elimádkozza. Fiát is megtanította rá: ő is imádkozza, „mikor-hogy”. Nemrég a szombathelyi kórházban feküdt két hétig. Tizennégyen voltak egy teremben. Ezek mind ismertek hasonló imádságot. Este 8 órakor elkezdte az egyik és egymás után a többi is elmondta, mindenki úgy, ahogy tanulta. „Én is tudom, de máshogyan” – mondták. Horváthné imádsága teljes egészében így szól:

LXXXII. 1. *Fehér rózsza Mária*, 2. *Engem Jézus találja*. 3. *Én lefekszem én ügyamba*, 4. *Úgy mint testi koporsómba*. 5. *Kerülj kereszt, őrizz angyal*, 6. *Égen menő szép madár*, 7. *De nem madár, szárnyas angyal*, 8. *Szárnya alatt szent oltár*, 9. *Szent oltáron igaz hit*, 10. *Igaz hited, Boldogasszony*. 11. *Tekints arra napkeletnek*, 12. *Ott látsz egy aranyos templomot*, 13. *Kirü irgalmas, bellü kegyelmes*. 14. *Kelj föl Mária*, 15. *Megfogták a pogány zsidók* 16. *A Te szent Fiadat*, 17. *Dárdával dárdázzák*, 18. *Koronával koronázzák*, 19. *Hét csöpp vére lecsöppent*, 20. *Az angyalok fölszedték*, 21. *Gloritomba fölvitték*, 22. *Krisztus elejbe letették*, 23. *Krisztus Urunk azt parancsolta*, 24. *Aki ezt az imádságot reggel-este elimádkozza*, 25. *Hét fő bűne megbocsáttatik*.

[FETTING Nándor gyűjt. Magyarszeceőd, 1969. VII. 12 és 1969. XI. 28.]

Lényegileg itt az A/2 és B/2 imádságok összekapcsolásáról van szó, de még máshonnan is kerültek bele egyes elemek: *Engem Jézus találja* (találá helyett). Ez a formula ezenkívül még négy imádságban fordult elő: XXXIV, LVIII, LIX, IX. Az *Égen menő szép madár* . . . stb. kezdetű rész (5–10. sor) kétségtelenül az egyház intencióját adja tudomására a népnek. Olyan ember fogalmazta ennek a résznek az elejét, aki már ebben az új szellemben élt, esetleg olvasott is hasonlót. A váci székesegyház alapításának legendájában (Képes Krónika) előfordul a hím szarvas, égő gyertyákkal az agancsán. Géza király kérde öccsét, Lászlót, mit jelentenek ezek az égő gyertyák az agancson.

¹⁶ GEREVICH Tibor 1938, CLXV., CXC VII., CLXVIII., CXCV. (1 és 2), CCIII., CCXLVI. t.

Non sunt cornua, sed ale, non sunt caudele ardentes, sed penne fulgentes.¹⁷ Ezzel állítható párhuzamba imádságunk figyelmeztető sora: *De nem madár, szárnyas anyyal. A szárnya alatt szent oltár, szent oltáron igaz hit* kifejezések erősen népköltészeti jellegűek; ha szerzőjük deákos műveltségű ember volt. akkor a nép költői igényeihez alkalmazkodva alakított. A 10. sor (*Igaz hited, Boldogasszony*) azonban igen határozott állásfoglalást fejez ki az ősi Boldogasszony-hit iránt. Ebben a formában az 5 — 10 betoldott rész teljesen egységes, lezárt művészi alkotás, mely messze fölötte van minőségben annak a borsodi rokonszövegnek, melyet BÁLINT Sándor közölt a Regnumban (21. o.). Az ősi pogány magyar hitvilág egyetlen más alakjának sem található annyi tárgyi emléke a középkorból és az újkor első századaiból, mint ennek a Boldogasszonynak és anyjának, Nagyboldogasszonynak. Nem volt túlzás, amikor KÁLMÁNY Lajos Boldogasszonyt ősvallásunk istenasszonyának nevezte. Ebben az imádságban most a magyar nép szólal meg és védi magasba emelve ősi istenasszonyát.

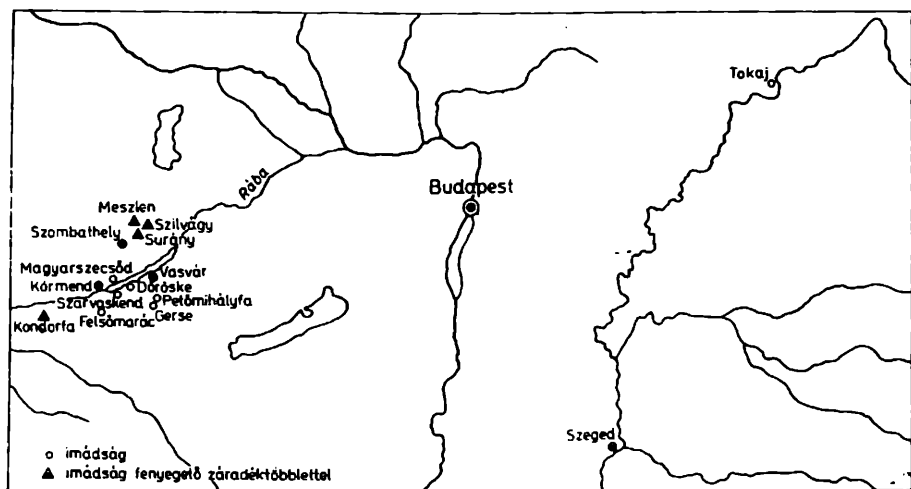
A *Kerülj kereszt, őrizz anyyal*, mint láttuk, a mágus funkciója volt. A kereszttel való mágikus körbejárást egyúttal utalásnak is tekinthetjük arra az állapotr, amikor Szecsődön a mágusok végezték ezt a mágiát. Két szecsődi mágusnak fennmaradt a neve a *Kassai Kóderben*: Gula fia *Póka* és Fotak fia *Boksa*. Ezek születésnél az egész házat felforgatták, minden sarkot kitisztítottak, nyilván a régi sátoros élet ellentétjében, a szögletes házban való lakásban a gonosz szellemeket vélték tanyázní s ezektől tisztították meg a szögleteket. A szülés megindulásakor pedig az asszonyt a fehér lepedővel letakart kűszöbre ültették, maguk pedig dobjaikat verve körülfutkározták a házat, azaz a mágikus kört biztosították a gonosz szellemek ellen a vajúdo asszonynak.¹⁸ Az a nagy tragédia, amely az említett két szecsődi öreg mágussal történt 1265-ben, aligha volt befolyással a nép magatartására. Mindenesetre azt látjuk, hogy a tatárjárás előtt készült templom keleti oromfalán a forgó kereszték mágiája nem tudott gátat vetni a mágusok tevékenységének. így történt a tragédia, amelyben a malomnak a megáradt Rába által való elsodrásával a mágusokat okolta a molnár, s ezért fia segítségével a mágusok házat felgyújtotta. A dulakodásban a molnárt leszúrták, fiát az égő házba lökték be.

A forgó kereszttekkel való mágia ajánlása nemcsak a szecsődi imádságokban fordul elő (LXXXI, CXVIII, CXIX), hanem a templom keleti oromzatán is ábrázolták azt, nyilván a nép nevelése érdekében (*1. kép*). Megdöbbenő a mai románok-kutató szakember számára is az a hatalmas távolság, amely elválaszt bennünket (a szakembert is) attól a falusi társadalomtól, amellyel ezen a jelképes nyelven lehetett beszélni, amely ennek az ábrázolásmódnak a szimbolikus nyelvezetét régóta jól ismerte és értette. A kereszt itt abstrahált jelképként került a nagyjából szimmetrikus ív-sorozatpár köré. A szimmetria rovására nagy gondot fordítottak e két sorozat kiképzésére, tehát ezeknek is jelképi szerepük van. A középső kereszt fenn ívpárral van összekapcsolva. Hosszabb szára normális helyzetben van. Mivel a kereszt Krisztus-jelkép, a vele összekapcsolt ívpár is Krisztusra vonatkozó jelkép lehet. Nem nehéz benne felismerni a kereszténység legfőbb alakjának, homo-deus, jelképes ábrázolását.

¹⁷ SZENTFÉTERY Emericus 1938, 394.

¹⁸ FEHÉR M. Jenő 1967, 54.

E kettősség ábrázolása elvont jelképekkel románkorunk templomi ún. diszítószobrászatának gyakori feladata. A két ívsorozat felső találkozásánál egy hosszabb, vízszintes tag erősen eltolódott jobbra. Nyilvánvaló, hogy ez a föltűnő eltolódás azért történt, mert a két ívsorozatban meghatározott számú ívnek kellett lenni. A baloldali sorozat 14 íve szorította el fönn a széles középső tagot jobbra. Más szóval: ezen az oldalon 14, a másik oldalon 12 ívet kellett kihozni. Az őriszentpéteri románkori templom egyik ablakán a Mettercia jelképes ábrázolását 12 ilyen ív veszi körül. Nyilván a 12 apostol jelképes ábrá-

2. kép

zolásáról van szó. Magyarzszezdőn is erre kell gondolnunk. A 14 ív pedig szerintem nem egyéb, mint a „sok ember”, az „emberiség” jelzése. Az analógiának felhozott őriszentpéteri metterciás ablak fölött is ugyanebben az értelemben találunk két ívsorozatot. Az is nyilvánvaló, hogy ezek a különböző bealkítású keresztet valamiféle összefüggésben vannak a két ívsorozattal, ezekkel kapcsolatban vannak hivatva üdvösséghez szerepüket kifejteni. Elvont jelkép lett a kereszt: függetlenedett álló helyzetétől. A kringót kereszténység emlékei között találjuk a keresztet ugyanebben az elvont alkalmazásban, olyan ezüstcsaton, amelynek párjain már megjelenik az ősmagyar tarsolylemez szőlőindás mintázata, mint Krisztus-jelkép.¹⁹ A keresztnek, mint elvont jelképnek a használata tehát még a honfoglaláskor előtti magyar kultúra körére vezethető vissza. Ami pedig az ívsorozatoknak, mint jelképeknek az értelmét illeti, könnyen érthető példákat szolgáltat a hevesmegyei Feldebrő XII. századi templomából visszamaradt és a tatárjárás után újra felhasznált ívsorozat épségben megmaradt néhány tagja. Az ív belsőjében több esetben nap-ábrá-

¹⁹ FERTICH Nándor 1942, 33. t. 3; lásd még ugyanitt 34. t.

zolás, egy esetben pedig a nap helyén kereszt-ábrázolás fordul elő. A nap és Krisztus rokon fogalmak.²⁰

A mondottak szerint a magyarszeccsödi templomhajó keleti oromfalán látható jelképes ábrázolás tehát a következő keresztény tanítást állította az egykori falusi nép szeme elé; az Isten Fia emberré lett (felső két ív), kereszt-halált halt (felső kereszt), hogy az emberiséget megváltsa: üdvösséget hoz az apostolokra, az emberiségre (12 és 14 ív) és a minden irányból jövő gonosz befolyás ellen körülöttük keringve megvédi őket („forgó kereszt”).

A Körmen-d és Vasvár közötti vidék népe körében a pogány hagyományok igen erősen éltek még a legutóbbi időben is. Mozsolics Amália feljegyezte helyszíni gyűjtése során, hogy Gersén „eleinte hét ház volt: hét család telepedett itt le. ezek voltak a gersai ördögök”.²¹ SZLÁVIK Andor 1963-nan megtalálta a gersai hét ördög névsorát:

*Déri, Döme, Domján,
Kis Tuboly, Dékány,
Öreg Domján, Kaposi²²*

A közeli Szarvaskend (2. kép) három mágusának maradt fenn a neve: *Anas, Pös* és *Bansu* az 1236-ban lefolytatott hivatalos vizsgálat jegyzőkönyvében.²³ *Bansu mágus* a Rába parti füzesekben, Magyarszeccsöddel átellenben, pogány szertartásokat végzett, amelyen sokan résztvettek a környékből. Egy magas létra tetejéig felmászott, az Istennel beszélgetett, s így üzeneteket közvetített az Istennek. A mágus tollakkal tűzdelte tele ruháját: ez az *Égen menő szép madár*. Döröskén, Gersén, Döbörhegyen az A/2 és B/2 típusú imádságokat mai napig imádkozzák (CVII, CVIII, CIX, CX, CXI). Magyarszeccsödon tehát együtt találjuk a megkeresztényesített pogány hitvilág hagyományát imádságban és templomi ősi ábrázolásban, továbbá az egykorú írott forrás tudósításában.

5. Az imádságok funkciójáról

Az A/1 és A/2 típusú imádságokban első hely illeti meg Szűz Máriát és az evangéliumi genealógiától eltérő pogány genealógiát, amelyben a Mettercia hangsúlyos szerepet kapott. A Fehér rózsza Mária kezdetű háromsoros bevezetés igen szerencsés, költői, vonzó alkotás, melyet a nép fölkapott és számtalan változatban mai napig elmond az imádságában. Kétségtelenül nem népi alkotás. Párhuzamát megtaláljuk a sokáig Szent Bernátnak tulajdonított *Jézus*

²⁰ *O sol salutis, intimis
Jesu, refulge mentibus,
Dum nocte pulsa, gratior
Orbi dies renascitur.*

*Rector potens, verax Deus
Qui temperas rerum vices
Splendore mane illuminas
Et ignibus meridiem.*

Breviarium Romanum. Pars vorna. 1931, 142, 186, 198, 230, 273. stb.

²¹ Mozsolics Anális 1946, 119. E helyen is hálás köszönetet mondok Mozsolics Amáliának, hogy értékes gyűjtésének eredményét, kéziratban levő munkáját, elolvashattam s ezen adatát felhasználhattam.

²² SZLÁVIK Andor levélbeli közlése: 1963. márc. 6. A hét, „ördög-eredetű” család hét mágus-család lehetett. Összeköltözésük oka a hatóság üldözése, célja pedig az önvédelem fokozása lehetett.

²³ FEHÉR M. Jenő 1967, 55.

Krisztus szent tagjainak dicséretében, melyben a keresztfáról ez áll: „... *Kékjeivel kibimbózott, Piros vérrel kivirágzott*”.²⁴

Annál föltűnőbb, hogy a Máriának szóló invokáció után a szülő nő rendszerint a Boldogasszony ágyát említi és ha keresztény formában is, a pogány mágikus szertartást igényli (*Forogjatok*, vagy *kerüljétek keresztet*). Az imádság funkciója itt világos: a szülő nő megsegítése. A magyarszeccsödi imádságban (LXXXII) ennél még több fejeződik ki: a *Boldogasszony igaz hite* föltűnő kiállás az ősi pogány istennő mellett. Ennek a Boldogasszonynak a magyarázata olyan nagy apparátus igénybevételével oldható csak meg, hogy annak egy külön munkát kell szentelnem, itt még bele se kezdek. Annyit mégis le kell szögezni, hogy a Boldogasszony neve helyett a Nagyboldogasszony neve egyetlen egyszer sem fordul elő az imádságokban.

Föltűnő, hogy az imádságokban felbukkanó egyházi szövegek rendszerint minden torzítás nélkül ismétlődnek évszázadokon át: *Szent, szent, szent a seregek Ura Istene. Teljes az ég és a föld az ő dicsőségével* (XVI, LI), vagy *Sátánok megköltessenek, hogy testünk meg ne fertőzzenek* (LXIX, XCII, CXVII), *Szent Isten, szent erős és halhatatlan Isten, könyörögj rajtunk* (XCII). Ezek más életet élnek az imádságokban, mint a népies frázisok.

Az imádságok fő jellemző vonása a tér- és időbeliség iránti teljes érzéketlenség. Az A/1 és A/2 típusokban ez néha fantasztikus arányokat ölt. Bár gyakran előfordulnak olyan részletek, melyek a szigorú egyházi felfogással merőben ellenkeznek, mégsem lehet eretnekségről, misztifikációról, vagy apokrifjáról beszélnünk. Igazi folklóre-alkotások ezek, amelyeknek megvan a maguk törvényszerűsége.

Szólnom kell még néhány olyan záradékról, melyekben imádsághoz éppen nem illő intellem szerepel: *Krisztus Urunk azt mondja, Sem játék, sem tréfa* (LXXXVI, Surány: XCIX, Meszlen), *Ez se nem tréfa, se nem játék* (CIV, Surány), *Sem tréfa, sem játék* (CVI, Surány: CXII, Szilvagy) Surány, Meszlen és Szilvagy Szombathelytől É–ÉNy-ra fekvő községek. 10 km-es körzeten belül vannak (2. kép). Mint maga a záradék, ugyanúgy ez az intellem sem a nép alkotása, hanem azé a vándorprédikátoré, aki faluról-falura járva terjesztette az imádságsszövegeket. Ezen a vidéken a keresztény hit terjesztése a nép bírálatába, sőt valószínűleg gúnyos ellenállásába ütközött: ezt látszik kifejezni ez az intellem. Az ellenállás fészke Surány és Meszlen lehetett. Surányban csak legújabbban (1954) építettek templomot, postahivatal is csak mostanában létesült a faluban (a távoli Vép-re kellett járni a postáért). A XVIII. sz. óta a misét a salfai (ma Salköveskút) plébános mondta a barokk kastély kápolnájában, havonta néhányszor. A nép körében élő pogány hagyományokról a helybeli születésű FEHÉR M. Jenő közölt velem értékes adatokat. A Mária-hivogató *Készen*-gyerekek, az uradalom varkocsos öreg kanásza, aki nem aludt házban a családjával, mert azok „elfajzottak”, a *Balika* -*Farkas* és még néhányan a templom nélküli Surány középkori társadalmának késői leszármazottai voltak. Surányban három helyen találtam meg ezt a különös intelmet. Talán itt volt a leghatástalanabb az egyház nevelő munkája, pedig mindössze 7 km-re fekszik Szombathelytől, de itt is csak a XVIII. sz. végéig létesült a püspökség, a vallási központ pedig a vaskáptalan volt a megye déli részén. A legrégebb regösénekeknek is Surány az egyik lelőhelye.

²⁴ BALINT Sándor 1937, 36.

Ami az imádságok funkcióit illeti, természetes, hogy imádságot csöndben, nyugodtan mondják. A használati utasítás is ezt írja elő. A nép természetesen minden alkalmat megragadott, hogy kollektíven imádkozhasson. SZLÁVIK Andor följegyezte: a Csákány faluból való Cigány Rezi járt koldulni Felső maráczra. Csak akkor adtak neki alamizsnát, ha elmondta a Fehér rózsza Máriát. Ezt templomban soha nem imádkozták, csak otthon. Többször hallottam gyűjtőtútamon, hogy a Fehér rózsza Mária-imádság elmondását nagy bűnnek tartják. Azt is hallottam Székesfehérváron, hogy a püspökség az egyházmegye területén megtiltotta ennek imádkozását. Nyilván a gyónás érdekében történt ez elsősorban. Az LVIII. sz. imádsághoz följegyezte FALVAY Károly, hogy közlője, Horváth Erzsébet néni édesapjától tanulta az imádságot. Apja több imádságot is tudott. Ezeket állandóan kellett mondani, munka közben, még éjjel is, ha fölébredt. Apja megmondta előre a napot, hogy mikor hal meg, úgy is lett. A leírt imádságok benn maradtak az ünneplő ruhájában.

Az A/1 és A/2 imádságok nagy népszerűségét mutatja, hogy özv. Horváth Jánosné (1897. III. 29. Kőszegpaty) közlő szerint (közlés: 1969) a Fehér rózsza Mária-imádságot sokszor hallotta gyermek korában verklisektől. Egy csonka kezű ember tékerte a verklit, mellette felesége énekelt a szöveget. „Dallama nagyon szép volt, de templomban soha nem énekelték és nem is imádkozták”. A LXXII és LXXIII. sz. imádságok (A/1 és B/2) közlője jáki szombatos asszony.

A LXXIV. sz. alatti A/1-típusú imádság közlője, Hós Istvánné, sz. Horváth Erzsébet, ősi dozmati család tagja, közölte, hogy „amikor az Űrangyalá és a többi imádság már elfogyott, térdepelve ezt is el kellett imádkozniok (1969. VII. 7.) nagyanyjuk parancsára: most azonban már nem imádkozza. „mert a kereszték nem forognak”.

Sóptén újra hallottam, hogy a Fehér rózsza Mária imádságot verklizték: özv. Palkó Istvánné, sz. Varga Mária (1890. IV. 27. Surány) közölte, hogy erre az imára emlékszik, utolsó sorait le is diktálta (LXXXIII. A/2). Arra is emlékezett, hogy két kis öreg ember Sopron megyéből járta a falvakat. Egyik vitte a verklit, a másik meg a lécekből összeszegezett bakot. Erre tették a „rozoga verklit”. Ezzel keresték kenyerüket. Egyébként, mikor búcsúra mentek, gyalog, Vasvárra, az úton többek között a Fehér rózsza Máriát is énekelték. A LXXXVI. sz. A/1 imádság közlője, özv. Gazsó Józsefné, sz. Molnár Teréz (1886. V. 24. Nemesbőd) közölte (1969. VII. 12). hogy heten voltak testvérek, mindannyian megtanulták édesanyjuktól, a férfiak is. Az acesádi kórházban hatan-heten leírták, „kapitányné és ezredesné is volt közöttük”.

6. Az imádságok életéről

Nem lehet meglepő, hogy az ezeréves regösének klasszikus területén az A/1- A/2 és B/1- B/2 imádságok is legalább ezeréves pogány szokások nyomait őrizték meg. A kereszténységre való hivatalos áttérés óta eltelt közel ezer év alatt ezeknek az imádságoknak az élete számos változáson ment át. Két irányzat érvényesülését látjuk: egyrészt az imádságsszövegeket igyekeznek változatlanul „megtanulni” az öregektől; másrészt az új generáció még az öregek életében akaratlanul is lényeges változtatásokat vezet be. A sok értelmetlen, vagy más értelmű részlet tovább él és napjainkban a gyűjtők észre se veszik, hogy torzításokról van szó, és hajlandók ezeknek a megtalált „külö-

nös" formáknak valamiféle vallástörténeti jelentőséget tulajdonítani. A surányi Söbér család példája jól megvilágítja ezt a folyamatot.

CVI.

1. Fehér rózsza Mária
2. Gyönggyel gyökerezik,
3. Arannyal virágozik.
4. A mi házunk négyszögletes,
5. Négy szép angyalok őrzik
6. Hadd alugyam Boldogasszony ágában,
7. Ábrahám kebeliben.
8. Világ szülte Szent Annát,
9. Szent Anna szülte Máriát,
10. Mária szülte Szent Fiát,
11. Kitekintek napkeletnek,
12. Ott látok egy szép templomot,
13. Kívül aranyos, belül irgalmas.
14. Megy a Jézus Krisztus Urunk
15. Paradicsom felé,
16. Megy utána három pogány zsidó,
17. Vas vesszőkkel megvesszőzik,
18. Vasszegokkal megszegeznek.
19. Három csöpp vére lecsöppenik,
20. Az angyalok fölszedik,
21. Cintányérra ráteszik,
22. Krisztus Urunk elejbe viszik.
23. Krisztus Urunk csak azt mondja:

24. Sem tréfa, sem játék,
25. Aki ezt az imádságot minden este elmondja,
26. Hét halálos bűne megbocsáttatik. Amen. Dicsértessék a Jézus Krisztus.

CV.

1. Fehér rózsza Mária
2. Gyönggyel gyökerezik,
3. Arannyal virágozzék.
4. A mi házunk négyszögletes,
5. Négy szép angyalok őrzik
6. Keresztek forogjatok,
7. Hadd alugyak Boldogasszony ágában.
8. Ábrahám kebelében
9. Virág szülte Szent Annát,
10. Szent Anna szülte Máriát
11. Mária szülte Szent Fiát,
12. Kitekintek az ablakon,
13. Ott látok egy szép templomot
14. Kívül aranyos, belül irgalmas
15. Aki ezt az imádságot este-reggel elmondja,
16. Hét halálos bűne megbocsáttatik.

[CVI, 1–26: *Söbér Viktor* közlése, Vassurány, 1893. V. 15. (6si surányi család). Édesanyjától tanulta, *Söbér Mihályné*, sz. *Sziber Mária* (szintén surányi születésű). Amikor közlő apja, *Söbér Mihály* haldoklott, a Boldogasszony kegyelmébe ajánlotta őt. És amikor az első világháborúba indult, ezt mondta neki: „Édes fiam, most elmész, őrizd meg a tisztaságodat, mert ha fajtalanságba kerülsz, puskát lesz, lödd agyon magadat, haza ne gyere!” Három gyermeke van: két lánya és egy fia. Ezek is megtanulták a Fehér rózsza Máriát. *FETRICH Nándor* gyűjt. Vassurány, 1969. XI. 26.]

[CV, 1–16: Közlő előbbinek lánya: *Varga Lászlóné*, sz. *Söbér Mária*, a vassurányi nemrég létesült postahivatal vezetője, Vassurány, 1931. II. 7. Anyjától, *Söbér Viktorné*, sz. *Piskor Teréztől* (vassasszonyfai születésű) tanulta. Ugyanezt a szöveget, ugyanott a surányi postahivatalban (csekély változtatásokkal) *Horváth Teréz* is elmondta, Vassurány, 1889. XII. 13. *FETRICH Nándor* gyűjt. 1969. XI. 26.]

Apa és lánya imádságszövegei között az apró különbségeken kívül egy lényeges különbség is van: Apa: *Világ szülte Szent Annát*, lánya: *Virág szülte Szent Annát*. Ezt a postán jelenlevő falubeliek is szóvátették, mondván hogy nem *virág*, hanem *világ*. Közlő azonban erősködött, hogy ő mindig így imádkozta, úgy mondja tehát ahogy tudja. Egyébként imádsága erősen le is rövidült: a 14. sor után megszakad és összefüggéstelenül következik a záradék. Kétségtelen, hogy az apa szövege a korábbi. Ennek az A/1 gazdagon részletezett imádságnak élete folyását tehát két generáción át tudjuk nyomon követni. Mennyi ilyen változás mehetett végbe ezer év alatt !?

A közeli Söptéhez tartozó Kazár-pusztán a LXXXIV. sz. alatti, vegyes elemekből álló, de mindvégig archaikus hosszú imádságot *Szabó Flóriánné*, sz. *Lakner Erzsébet* (Söpte, Kazár-major, 1909. XI. 6) tanulta Jákon anyjától, és lánya, *Balázs Lászlóné*, sz. *Szabó Anna* (Ják, 1937. X. 5.) elejétől végig minden változtatás nélkül egyformán mondotta el. Ez a másik útvonala az imádságok életének.

Mégsem egészen az emlékezet volt az imádságok életben tartója. A nép egészséges emlékező tehetségén kívül nagyobb szerepet játszott az imádságok fennmaradásában az ősi hithez, szokásokhoz való természetes ragaszkodás. Az igazán vallásosnak mondható *Sőbér Mihály* szavai, melyekkel a háborúba induló fiától búcsúzott, meggyőzően tanúskodnak egy egészen más vallásosságról, mint a bűnök bocsánatát hirdető keresztyénység propagált vallása. A keresztyén egyház az öngyilkosságot óriási bűnnek hirdeti, az öngyilkost el sem temeti. *Sőbér Mihály* vallása azonban inkább az öngyilkosságot választja, mint a fajtalanságot és nem is gondol a bűnbocsánat igénybevételére, amelyet pedig imájában emleget. A Boldogasszony-hit fogalomvilágába a testi tisztaság is beletartozott. Ennek a Boldogasszony-hitnek védelméről a 4. fejezetben volt szó. A nyugati végeken letelepített besenyők igen nagy szerepet játszottak ennek a hitnek a fönntartásában. A *Kassai Kódex* május-pereiben gyakran olvassuk, hogy a mágus besenyő volt. *Sőbér Mihály* ennek a hitnek volt a kifejezője, amikor még a szülői szeretetet is háttérbe szorítva az általa említett Boldogasszony kegyeibe ajánlotta katonafiát. Ennek a hitnek a szívósságára mutat vissza a záradéknak az a szokatlan figyelmeztetése, melyről az előző fejezetben volt szó (*Sem játék, sem tréfa*). Nem véletlen, hogy éppen a legutóbbi időkig templom és postanélkül élő surányi nép körében találjuk ezt a formát több esetben (a Sőbér családnál is!). Úgy látszik, hogy az ajánlott bűnbocsánatát e vidéken játéknak tekintették s talán tréfát is űztek a bűnbocsánat keresztyén hirdetőiből. Az öreg haldokló Sőbér Mihály kemény, halált megvető ember volt. Ősi pogány hitét a keresztyén tanítás temperálta, de el nem altatta. Ez volt az a hit, amelyért a besenyő *Thonuzoba* és felesége is inkább az élve eltemtetést vállalta:

Thonuzoba in fide vanus,
Noluit esse Chirstianus,
Sed cum uxore vivus
Ad portum Obad est sepultus

(Anonymus. 57).

A régi magyar házassági eskü, melynek szövegét négy nyelven (latin, magyar, német, szlovák) a *Rituale Strigoniense* tartalmazza,²⁵ világosan tanúskodik arról, hogy a magyaroknál a Boldogasszonynak házasságvédő szerepe volt: „Isten engem úgy segéllyen Bódogságos Asszony”. Ezt a Bódogságos Asszonyt ma összevonva Boldogasszonynak mondják. Érdekessége e szövegnek, hogy nem az ugyanott közölt latin szövegnek a fordítása, mert abban „Beata Virgo Maria” áll, hanem a pogánykori nevet tartották meg, természetesen keresztyén értelmezéssel. Az 1961. évi *Collectio Rituum* esküszövege a Szűz Mária -- Nagyboldogasszony azonosításnak az alapján áll: „Nagvaszszonyunk, a szeplőtelen Szűz Mária”. Ma ez utóbbi van gyakorlatban.²⁶ Hogy mi minden tartozott a Boldogasszony-hit fogalomvilágához (szertartások, gyógyító eljárások stb.), arról imádságaink archaikus rétege őrzött meg számunkra értékes tudósításokat. A sámánság és a keresztyénység küzdelme tükröződik ezekben az imádságokban. A jóhiszemű nép a két különböző világelfogás hatásait nagyrészt bírálat nélkül elfogadta és költői módon összeolvasz-

²⁵ *Rituale Strigoniense*, 160.

²⁶ *Collectio Rituum*, Budapest, 1961. 181.

totta. Az új hit kigúnyolása a jelek szerint csak egészen kis területre szorítkozott (2. kép). Valamint e költői alkotásokban, ugyanúgy a mindennapi életben is a nép mindkét vallás előnyeit igénybe vette, néha egészen meglepő, a mai ember számára érthetetlen formában is. Ez egyik legfőbb tanulságunk ezeknek az imádságoknak az elemzéséből.

Kéziratokat SZLÁVIK Andor és BARÁNY László szívesek voltak gondosan átnézni. Hasznos megjegyzéseikért és mindenkor hathatós és készséges támogatásukért ezúton is hálás köszönetet mondok. Ugyancsak hálás köszönettel gondolok dr. GÉFIN Gyulára és Vas megye falvainak plébánosaira, akik a fent említettekkel együtt lehetővé tették, hogy aránylag rövid idő alatt megtaláljam az imádságokat tudó közlöket. FALVAY Károlynak, BESENCZI Sándornak és UJVÁRY Lajosnak is köszönetet mondok az általuk gyűjtött imádságsszövegek átengedéséért.

*

7. Függelék

E kézirat lezárása (1970 május) után sikerült egy ellenőrző és gyűjtő utat tennem Vas megyében. A LXXXII. sz. fontos imádság közlöje petőmihályfai születésű nagyanyjától tanulta az imádságot. Petőmihályfa volt tehát utam egyik fő célja. Meg is találtam e fontos szöveget Petőmihályfán.

Külsős Istvánné, sz. Ferencz Rozália (1896. III. 18. Petőmihályfán). Közlés: Petőmihályfa, 1970. VII. 7. FERTICH Nándor gyűjtése. Amikor a Fehér róza Mária-imádságot sürgettem, hevesen tiltakozott a közlő: „előbb mást kell mondani”. Így jutottam hozzá egy 90 soros összeállításhoz, melyben több imádságtípus sorakozik egymás után. Ezt a teljes sorozatot itt közlöm:

CXXXII, 1. Paradicsomkertben van egy szent kut. 2. Krisztus Urunk abban mosogatja az ő szent sebeit. 3. Gyertek ide keresztyének (sic!), 4. Nézzétek az én sebeimet, 5. Hogy a zsidók megoldózték. 6. Vas vesszővel megcsapkodtak, 7. Két csöpp vérem lecsöppent, 8. Az angyalok felszárták. 9. Magas mennybe szárnyuk alatt fölvittek. 10. Minden harminyok szóladoznak, 11. Minden gyertyák gyulladoznak. 12. Minden lelkek örülnek, 13. Csak az övé nem örül, 14. Ki angyalt, vagy apját megverte. 15. Én nem vertem, csak gondoltam. 16. Fogd szent Péter a kulcslyukot, 17. Mutass nekik széles, hosszú, poros utat, 18. Merre az ördögök pokolra járnak. 19. Édes Jézusom, ne cselekedjete, 20. Míg ezen bűnös ezt az imádságot el nem mondja. 21. Hét kereszt alatt lefekszek, 22. Hét kereszt alatt fölkelek. 23. Őrizz angyal éjfélig, 24. Boldogságos Szűz Mária, édes Anyám, veraditg, 25. Jézus Krisztusom mindéig, 26. Hogy gyarló testem nyugodjék, 27. Szívem soha el ne alygyék, 28. Hogy Téged mindenkoron lásson. 29. Minden gonoszt távoztassanak, 30. Sátánok megköltessenek, 31. Hogy testünkő (sic!) ne fertőzzenek, 32. Engedd nekünk kegyesen, 33. Szent lélekkel egyetemben, 34. Imádhassunk földön, mennyben. 35. Ma vala péntek, 36. Annak napja vala: 37. Mene 38. Meglátták Jézust a zsidók, 39. Följeszűtették a magus kereszfára. 40. Fol a szent vére, 41. Szomorú a szent lelke. 42. Szól a Boldogságos Szűz Mária: 43. Ó Fiam, Fiam, szerelmem szent Fiam! 44. Én azt gondoltam. Te leszel bús, 45. Látod Fiam, én leszek bús. 46. Ki ezt az imádságot hétszer elmondja, 47. Hét halálos bűn annak megbocsáttatik. 48. Názáretbeli Jézus, 49. A zsidóknak királya, 50. Veszedelembe levőknek Istene, 51. Megtestesült szent Ige! 52. Ne haggy minket a bűnbe elveszni! 53. Szent Isten, szent erős Isten, 54. Szent és tudhatatlan Uristen! 55. Könyörülj rajtunk! 56. Fehér róza Mária. 57. Engem Jézus út találjon. 58. Én lefekszem ágyamba, 59. Mint az Úr Jézus koporsóba. 60. Kerüljétek szent keresztek, 61. Őrizzetek szent angyalok! 62. Égen menő kis madár, 63. De nem madár, szárnyas angyal, 64. Szárnya alatt szent oltár, 65. Szent oltárba igaz hit, 66. Igaz hitbe Boldogasszony. 67. Napkelet felé néz . . . 68. Ott látott egy aranyos templomot. 69. Kívül aranyos, bellü irgalmas. 70. Abba vagyon egy szent szín (sic!), 71. Azon állva Jézus, 72. Térdig vérbe, könyökig könnybe. 73. Piros hajnal meghasadt, 74. Menyország ajtaja megnyílt. 75. Kelj föl, kelj föl, szent Anyám! 76. Megfogták a Te szent Fiaidat, 77. Vas dárdaival nyugtatják, 78. Arcul verik, vérel verejtékezik. 79. Ecettel, epével itatják. 80. Ó anyám, anyám, szép szűz Máriám! 81. Menj el, menj el a fekete földszin alá, 82. Az Ádám magvái közé. 83. Kiáltssd, hirdessed, 84. Lefek-tér-fölkeltére . . . 85. Bizon mondom, 86. Hogy a paradicsomban velem lesznek. 87. Én mondom, Teremtő-Megváltó, 88. Titeket az ő piros vérével megváltott. 89. Ki ezt az imádságot hétszer elmondja, 90. Hét főbűne megbocsáttatik.

Bár ez a sorozat konstrukció tekintetében némileg emlékeztet a szekelyföldi hosszú imádságokra (XCI = 77 sor; XCII = 75 sor), mégis igen lényeges különbség az, hogy a petőmihályfai imádság megnevezi a bűnt is, amely miatt szükség van az imádságra és világosan hívatozik az imádság funkciójára (13–20). Etekintetben ez az imádság egyelőre áll az általam ismert összes imádságok között. Az *égen merű szép madár* (LXXXII, 6) *szép* jelzője, mely a középkori magyar szóhasználatban valami fölségeset, magasrendűt, különösét, rendkívülit jelent, itt *égen merű kis madár* lett (62). Az *igaz kútbe Boldogasszony* azonban lényegileg itt is az ősi Boldogasszony-hit dicsőítése. A 70. sorban előforduló *szent szin* arra a korra mutat vissza, amikor a *szin* szó még általánosan használatos volt és használata nem szigorodott össze bizonyos kevesebb számú esetre, nagyobb részt szóösszetételekre (kapuszin, színház, színtér stb.).

Meszlén ellenőrző utamon előkerült egy imádság, mely világosságot derített több imádságban előforduló „pecsételé”-motívum értelmére. Ez a motívum imádságainkban sohasem fordul elő a passióval kapcsolatban (nem vonatkozik tehát a Krisztus koporsójának lepecsételésére), hanem rendszerint a *Fehér rózsza Mária* kezdetű részben tűnik fel. Ez a meszlénai imádság így hangzik:

CXXIII. 1. *Fehér rózsza Mária*, 2. *Gyönggyel gyökerezett*, 3. *Arany gyűrűvel lepecsételgett*, 4. *Ajtómba Jézus*, 5. *Ablakomba Boldogasszony*, 6. *Házamnak négy szöglete . . .* 7. *Négy angyal őrizték . . .* 8. *Kelj fel, kelj fel Mária!* 9. *Mert megfogták Szent Fiadat*, 10. *Keresztjére feszítették*, 11. *Három csepp vére lecsapponik*, 12. *Az angyalok fölszedték*, 13. *Jeruzsálembe viszik*, 14. *Aki ezt az imádságot* 15. *Este-eggel elmondja*, 16. *Két halálós bűn meghosszabbítja*.

János Istvánné, sz. *Hírnes Rozália*, 1911. XII. 17. Felvétel: Meszlén. 1970. VII. 5. FETTICH Nándor gyűjtése.

A lejegyzésnél jelen levő SZLÁVIK Andor felhívta figyelmemet arra, hogy ezeken a vidékeken a nép a teherbe esett lányról azt mondja, hogy „meg-” vagy „lepecsételtek”. Szerinte az imádságokban előforduló hasonló motívum is tehát Mária fogantatását fejezi ki a nép nyelvén. A szövegekben rendszerint romlás található, de van aránylag egész világos szöveg is: XCIII. 1. *Fehér rózsza Mária*, 2. *Téglát talált Uristen*, 3. *Szent újjával eljegyzett*, 4. *Szent lélkével pecsételt*. Imádságyűjteményemben összesen hétszer fordul elő ez motívum (XVII, LVIII, LIX, LX, XC, CXXIII, CXL). Ezek között a XC alatti nem tartozik ide, de a passióval sem kapcsolatos.

Égészen fantasztikus kifejezést találtam a Krisztust kereső két próféta helyett a CXXIV. sz. imádságban: 5. *Arra jött két grófi jel* (sic!). 6. *Mért jöttetek? Mit kerestek?* (Gersékarát, közlő: Déri Györgyné, sz. *Kucor Gizella*, 1894. II. 11.). Egy ugyancsak gerséi szöveg két változatában (CXXVI, CXXVII) a népi szóhasználat egész különös szóösszevonást hozott létre: 4. *Kerüljétek szent keresztet*, 5. *Havassam* (sic!) *Máriának kebelében* (sic!). Ugyanezen imádságokban Krisztus, lecsapponó vérével kapcsolatban, ezt mondja: 10. *Vigyétek kis ótárba, nagy ótárba*, 11. *Föhl alra, föhl igya*. Győrvarón egy hosszú imádságban ezt találtam (CXXX): 33. *Názáretbe van egy matromja*.

Végül meglepetést okozott, hogy Kondorfán két imádságban is megtaláltam a figyelmeztető szavakat: CXXXIV, 31: *Ez nem játék, nem tréfa*; CXXXV 32: *Ez nem tréfa, nem gyerekjáték*.

BÁRÁNY László újabban 6, én pedig az említett utamon 10 imádságot gyűjtöttem. Ezekkel a gyűjtemény darabszáma CXLI-re emelkedett. Az újabb imádságokat magno-szalagra vettem fel és a közlőket fényképeztük.

FETTICH NÁNDOR

IRODALOM

BÁLINT Sándor

1937 *Népünk imádságai*, Regnum II. Budapest, 19–47.

Collectio Rituum

1961 Budapest.

FEHÉR M. Jenő

1967 *Képek a magyar sámán-inkrízciók történetéből*, Warren, Ohio, USA,

FEHÉR M. Jenő

1968 *Középkori magyar inkrízciók*, Buenos-Aires.

GEREVICH Tibor

1938 *Magyarország románkori emlékei*, Budapest.

GYÖRFFY István

1943 *Magyar falu magyar ház*, Budapest.

- KANDRA Kubos
1897 *Magyar mytologia*, Eger.
- KÁLMÁNY Lajos
1885 *Boldogasszony ősvallásunk istenasszonya*, Értekezések a Ny. és Szt. köréből, XII. kötet, IX. sz. Budapest, M. Tudományos Akadémia.
- KÁLMÁNY Lajos
1893 *Gyermekijjesztők és ruhák*, Ethn., IV (különlenyomat).
- MAR CZALI Henrik
1901 *A magyar történet kútforrások kézikönyve* (Enchiridion), Budapest.
- MERK Augustinus
1951 *Novum Testamentum graece et latine*, Roma
- MOZSOLICS Amális
1946 *Való igaz volt* (kézirat).
- Rituálé Strigonicense*
1772, Tyrnaviae.
- SZABÓ István:
1966 *A fulvrendszerek kialakulása Magyarországon (X—XV. sz.)*, Budapest.
- SZABÓ István
1969 *A középkori magyar falu*, Budapest.
- SZABÓ Kálmán
1938 *Az alföldi magyar nép művelődéstörténeti emlékei*, Bibliotheca Humanitatis Historica, III, Budapest.
- ZÁYONDSZKY Levente
1904 *A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai*. Budapest.

ZAUBERTEXTE RELIGIÖSEN CHARAKTERS IM UNGARISCHEN VOLKSGLAUBEN

(auf Grund neu aufgefundener Gebetstexte)

(Auszug)

1. *Neue aufgefundenen Quellen.* Für die Erforschung der heidnisch-ungarischen Glaubenswelt eröffneten sich in unseren Zeiten zwei neue Quellengebiete. Das eine ist der sogenannte Kodex von Kassa, in dem u. a. die Auszüge der Protokolle der im 13. Jh. gegen die Magier (Schamanen) geführten Prozesse enthalten sind. In der Zeitschrift *Hungarian Historical Review* (New York) werden jetzt diese Auszüge regelmäßig mitgeteilt. Vorher wurden aber einige Textteile davon im Originallatein (mit ungarischer Übersetzung) von M. Jenő Fehér veröffentlicht (*Képek a magyar sámáninkvizíciók történetéből* [Bilder aus der Geschichte der ungarischen Schamaneninkquisitionen], Warren, Ohio, USA. 1967). In den ungarischen wissenschaftlichen Kreisen hat bereits dieser Vorbericht großes Aufsehen erweckt. Außerdem wurden in den westungarischen Dörfern solche Gebete in großer Zahl entdeckt, die neben den christlichen Formen zahlreiche Details von der alten, heidnischen Glaubenswelt und ihren Zeremoniellen bewahrt hatten. Vom Gesichtspunkt des Reichtums an den heidnischen Elementen aus sind diese westungarischen Gebete die bedeutendsten unter denen des ganzen Landes, deren Erfassung auf Initiative und unter der Leitung des Verfassers seit zehn Jahren im Gange ist. Das bisher gesammelte Material besteht aus 122 Gebeten, wovon etwa 50 vom Verf. selbst gefunden und aufgezeichnet wurden. In diese Sammlung mußten einige verwandte Gebete von anderen Gegenden als Vergleichsmaterial aufgenommen werden. Ja, es stammen sogar drei Gebete aus den Dörfern des entfernt liegenden Széklerlandes, aus dem Tatros-Tal (heute Rumänien). Nach einigen Jahren schalteten sich auch andere Sammler in diese Forschungsarbeit ein, sogar das Ethnographische Museum begann neustens von den vorerwähnten unabhängig -- die Erfassung dieser Gebete in den Komitaten Sopron und Somogy (Transdanubien).

Diese aus 122 Gebeten bestehende Sammlung bildet die Grundlage der Arbeit des Verfassers. Von einer endgültigen Systematisierung kann, infolge des rhapsodischen Charakters der bisherigen Forschungen noch keine Rede sein. Keine einzige Gegend Ungarns wurde bisher in Anbetracht der Gebete erschöpfend untersucht. In jedem Dorf läßt sich etwas neues, hauptsächlich eine neue, bisher unbekannte Variante finden.

Die ungarische Fachliteratur der Volksgebete ist nicht groß. Hoch ragen davon die Arbeiten von Sándor Bálint und Lajos Kalmány hervor. Der bedeutendste und älteste Gebetstyp (*Weißer Rose Maria*) ist aber in der Literatur unbekannt.

Auf Grund der bisherigen Sammelaktionen leben im Kom. Vas seit den ältesten Zeiten zwei Grundtypen nebeneinander: 1. *Weißer Rose Maria* und 2. das *Abendgebet*. In beiden sind archaische Züge enthalten; beide kombinieren sich auch miteinander, außerdem nehmen beide einzelne ausgegriffene Teile aus den Kirchenbüchern auf, wohl mit Vermittlung der Wanderprediger im Mittelalter und später, im 16. -- 18. Jh. mit der Lizenziateu. Außerdem zeigen sich in mehreren Gebeten auch Spuren eines volkstümlichen Mysterienspiels („Jesus wird gesucht“).

2. *Die beiden Grundtypen (A/1 und B/1) und ihre weiteren Varianten.* In der Sammlung der bisherigen 122 Gebete wird der Typ *Weißer Rose Maria* (A/1) durch 49, der vom *Abendgebet* (B/1) durch 51 Varianten vertreten. 17 Gebete lassen sich in keinen Grundtyp einreihen. Diese sind teilweise vom neuen Stil, oder sie stammen, als Bruchstücke, von irgendeinem mittelalterlichen Mysterienspiel bzw. von anderen Gebeten.

Im Typ A/1 reihen sich die verschiedensten Bilder ohne Zusammenhang aneinander. Eine dreizeilige Invokation ist eine wahrhaft poetische Schöpfung, obwohl sie keine volkstümliche Schöpfung darstellt: *Weißer Rose Maria / Wurzel mit Perlen / Knospe mit Gold*. Dann folgt ohne jeden Übergang eine Färlerei: „*unser Haus ist vierckig*“. Gemeint ist ein Fachwerkbau „neuen Typs“, der dem runden Zelt, oder dem runden Flechtwerkbau (Sinnbild des Heidentums) gegenüber als Zeichen des neuen, christlichen Lebens galt. In den vier Ecken des neuen Hauses nehmen schöne Engel, -- in mehreren Varianten Kreuze -- Platz. Diese kommen der gebärenden Frau dadurch zu Hilfe, daß sie um das Haus herumlaufen und die bösen Geister fernhalten, während die gebärende Frau im Bett der altheidnischen Göttin Boldogasszony (etwa Unsere liebe Frau) kreißt. Das Ziehen dieses Zauberkreises war ursprünglich der Beruf des heidnischen Schamanen. Laut Zeugenschaft der Schamanenprozesse wurde dieser Zauberkreis mit keinem Kreuz

gezogen, sondern der ruit Förlern ausgeschmückte Schamane kreiste selbst laut singend und seinen Trommel schlagend um das Haus herum. In unseren Gebieten kommt das Verlangen nach dem magischen Kreis „auf christliche Weise“ vor, sooft es sich um die Entbindung dreht („*Bett der Boldogasszony*“). In Wirklichkeit gibt es keine Daten darüber, daß man mit Kreuzen um das Haus herumgelaufen wäre. In solchen Fällen wurde aber immer der heidnische Schamane (*magus*) geholt.

Diesem Teil, oder oft der vorher erwähnten Invokation folgt eine volkstümliche Genealogie von Jesu, im aufzählenden Stil der Genealogie der Evangelien: *Die Erde gebat den Himmel / Der Himmel gebat die hl. Anna / Die hl. Anna gebat Maria / Maria gebat ihren hl. Sohn / Den Erlöser der Welt*. Diese Aufzählung kommt in mehreren Varianten vor, die Mettercia ist jedoch in dieser Aufzählung regelmäßig vorhanden. Dann folgt ein dramatisierter Teil: der Besuch des leidenden Christus am Freitag, der sich in einem schönen Tempel befindet, *im Blut bis zum Knie / In Tränen bis zum Ellbogen*. Sein herabtropfendes Blut wurde von den Engeln aufgefangen, in den Himmel gebracht, und den Füßen Christi vorgelegt. Christus habe darauf geantwortet: *Wer dieses Gebet des Tages dreimal zu Erde betet, wird von seinen Totsünden befreit*.

Eine bedeutende Variante ist, in der das Drama des Christussuchens aus einem Mysterienspiel in dieses Gebet eingebaut wurde (A/2).

Als Grundtext des Abgedebetes (B/1) ist jener Typ zu betrachten, an den sich kein anderer Gebetsteil anschließt und der gleichzeitig eine geschlossene, runde Einheit bildet. Der Ausgangspunkt lautet immer: *Ich lege mich in mein Bett nieder und setzt sich fort: Wie Jesus in seinen Sarg*. Dann wird gewöhnlich um die Hilfe der Schutzengel gebeten.

Der Grundtext wurde infolge seiner Kürze wahrscheinlich für zu wenig gehalten. Deshalb wurden schon früh zu ihm einige Teile aus anderen Gebeten, ja sogar liturgische Textteile, hauptsächlich aber Passionstexte der Typen A/1 und A/2 hinzugefügt.

3. *Entstehungszeit der Gebete*. Die archaischen Elemente der Gebete stammen aus der Zeit, als die Dörfer noch keine Kirchen, Pfarren und Geistlichen besaßen. Man konnte also nicht beichten; die kirchliche Absolution konnte nicht erteilt werden, der Sündenerlaß wurde an mehrmaliges Beten am Tage geknüpft. Dieser Zustand herrschte bei den Ungarn in den ersten zwei Jahrhunderten der Einführung des Christentums (11. 12. Jh.). Ein anderer Hinweis wird durch die Prahlerei mit dem viereckigen Haus gegeben. Die zeltbewohnenden Ungarn sind früh zum Bau des unbeweglichen, viereckigen hölzernen Hauses übergegangen, das im Karpatenbecken damals schon eine große Vergangenheit aufwies (keltischer und slawischer Holzbau). Durch die Gesetze der ersten ungarischen Könige, durch den Reisebericht des Otto von Freising (1147), sowie durch die Daten der archäologischen Ausgrabungen wurde der Übergang von dem das Zelt nachahmenden runden, geflochtenen Haus zum viereckigen Holz- oder Steinbau auf dieselbe Zeit bestimmt. In den Akten der Schamanenprozesse (Kodex von Kassa) kommt die Erwähnung des öfteren vor, daß es die erste Sorge des zur Entbindung oder zum anderen Kranken geholten Schamanen war, die vier Ecken der Stube zu reinigen, aus diesen die bösen Geister zu vertreiben. Manchmal wurden sogar auch die vier äußeren Ecken des Hauses und die nächsten Bäume und Gebüsche von den bösen Geistern durch Ausräuchern gereinigt. Aus diesen Daten ersieht man, daß nicht lange davor auch das runde, geflochtene Haus noch in Mode war.

Auch andere Daten deuten darauf hin, daß die ältesten Elemente dieser Gebete erst in den 11. – 12. Jh. entstanden waren.

4. *Das Gebet von Magyarzsécső*. In diesem Dorf des Komitates Vas lassen sich die bezeichnenden Züge des Überganges vom Heidentum zum Christentum in Gebeten, in symbolischen, magischen Darstellungen der romanischen Kirche des Dorfes und in der auf die ortsansässigen genannten Schamanen bezüglichen schriftlichen Quelle (Kodex von Kassa) finden.

In der nächsten Nähe dieser romanischen Kirche hat der Verfasser ein Gebet gefunden, worin der Schamane (ung. *magus*) als *ein auf dem Himmel gehender schöner Vogel* apostrophiert ist. In demselben Gebet erhielt „der wahre Glaube der Boldogasszony“ eine ungewohnt scharfe Betonung. Auch das Ziehen des magischen Kreises (ursprünglich eine Funktion des Schamanen) ist darin erwähnt (*geh Kreuz herum!*).

Die magische Praktik mit den um das Haus kreisenden Kreuzen kommt nicht nur in diesen Gebeten vor, sondern ist auch heute noch an der Giebelwand der romanischen Kirche dieses Dorfes zu sehen. Auf Abb. 1 sind die magischen Kreuze, die sich in diesem Fall um die Menschen und die zwölf Aostel bedeutenden symbolischen Darstellung herum drehen, zu sehen. In demselben Dorf, in Szecsőd wurde 1265 gegen zwei alte Schamanen ein Prozeß geführt. Im Protokoll sind auch ihre Namen erhalten

geblieben: *Póka*, Sohn des *Gula*, und *Boksa*, Sohn des *Fotak*. In der nördlichen Gemarkung des benachbarten Dorfes Szarvaskend (Abb. 2), in der unmittelbaren Nähe von Szecsőd, im Weidenwald des Rába-Flusses sollen der Schamane *Bansa* und zwei andere Schamanen tätig gewesen sein (Protokoll des Prozesses aus dem J. 1236). Der Schamane *Bansa* kletterte auf einer hohen Leiter hinauf (der auf dem Himmel gehende, schöne Vogel) und habe im Interesse des Volkes mit Gott gesprochen.

5. *Über die Funktion der Gebete.* Der gemischte Inhalt dieser Texte steht zudem Begriff „Gebet“ in Widerspruch. Merkwürdig ist der Ton der dieser Gebeten: *Wer dieses Gebet beim Schlafengehen-Aufstehen zuzimal (dreimal, siebenmal) zu Ende betet, dem werden zwei (drei, sieben) Todsünden verziehen.* Das Beischließen dieser Gebrauchsanweisung (Klausel) zum Gebet ist bei den wirklichen Gebeten gänzlich ungewohnt. Doch wird dadurch bewiesen, daß diese Gebete ursprünglich eine die Beichte vertretende oder ersetzende Funktion gehabt hatten. Es ist ganz merkwürdig, daß sich das Volk dieser Gebete bis zum heutigen Tag bedient, auch in solchen Dörfern, wo die Kirche bereits im 13. Jh. erbaut war und wo sie auch heute noch steht, wo also die Möglichkeit der Beichte seit vielen Jahrhunderten vorhanden ist (Szecsőd, Meszlen, Acsád, Doznat. Jäk usw.).

In einem kleinen Teil des Komitates Vas, in den Dörfern Surány, Szilvagy und Meszlen (Abb. 2), schließt sich an die Klausel noch eine Mahnung an: *Dies ist kein Spaß, kein Spiel!* Surány ist ein wichtiger Fundort der ältesten Regóslieder (Zauberlieder). Hier hat der Verfasser in drei Gebeten diese zum Gebet keinesfalls passende Mahnung gefunden. Es scheint, daß die Arbeit der Wanderprediger in den Dörfern dieser Gegend von ca 10 km Durchmesser verspottet wurde. So entstand dieser merkwürdige Zusatz der Klausel.

Der Typen A/1 und A/2 bedient man sich in der Kirche niemals. Der Verf. hat in mehreren Dörfern gehört, daß es eine große Sünde sei, diese Gebete zu beten. Als aber die Gebete Vaterunser, Gottesengel, Kredo und andere Gebete zu Ende waren, hat man auch das Gebet vom Typ A/1 oder A/2 gesprochen — freilich nur außerhalb der Kirche. Dasselbe ist auch bei der Wallfahrt geschehen, als während des langen Weges alle Gebete aus waren.

6. *Über das Leben der Gebete.* Es ist kein Wunder, daß in der klassischen Heimat der tausendjährigen Regóslieder auch die Gebete A/1, A/2 und B/1, B/2 die Spuren von mindestens tausendjährigen heidnischen Sitten aufbewahrt hatten. Während tausend Jahre erlitten sie aber viele Veränderungen. Obwohl die Bestrebung allgemein war, den Text von den Alten unverändert abzulernen, hat doch die junge Generation (infolge Vergessens oder Mißverstehens) an den einzelnen Textteilen Veränderungen vorgenommen. Ein Beispiel: *Die Welt* (ungarisch: *világ*) *gebar die hl. Anna* (im Text des Vaters); *Die Blume* (ungarisch: *virág*) *gebar die hl. Anna* (im Text seiner Tochter). Dieses Beispiel stammt aus Surány.

Es gibt dagegen ein Beispiel auch dafür, daß innerhalb einer Familie die alte Frau und ihre jung verheiratete Tochter dasselbe lange Gebet unverändert rezitiert haben und dasselbe bis heute beten (Söpte, Meierei Kazár).

Aus diesen Gebeten tritt die Tatsache mit elementarer Kraft hervor, daß die eine Hauptfigur der altungarischen Glaubenswelt Boldogasszony (Unsere liebe Frau) war. Im heutigen Komitat Vas scheinen sich auch die Schamanen petschenegischer Abstammung zu diesen Boldogasszonyglauben bekannt zu haben. Sie scheinen viel dazu beigetragen zu haben, daß dieser Glaube bei den Ungarn des westlichen Grenzgebietes in dieser heidnischen Form so intensiv erhalten geblieben ist.

7. *Anhang.* Nach Abschluß dieses Manuskriptes (Anfang Juli 1970) hat der Verf. eine neuere Kontroll- und Sammelfahrt im Komitat Vas unternommen. Es wurden diesmal zehn neue Gebete gefunden. Von diesen ist ein aus 90 Zeilen betehendes Gebet aus Petőmihályfa besonders interessant. Seine Bedeutung besteht in erster Linie darin, daß in diesem auch die Sünde genannt ist, zu deren Tilgung dieses Gebet notwendig war (Prügeln der Eltern). Gleichzeitig ist darin auch von der Funktion des Gebetes die Rede. Außer diesen zehn Gebeten hat László Bárány noch sechs neue Gebete in Magyarszecsád für den Verfasser gesammelt. Damit stieg die Zahl der Gebetssammlung auf 146.

SZENT ISTVÁN KIRÁLY MÁRVÁNYKOPORSÓJA

A KÖZÉPKORI KRÓNIKÁS ÉS LEGENDAIRODALOMBAN ÉS A SZÉKESFEHÉRVÁRI KÖTÁRBAN

Irta: FETTICH NÁNDOR

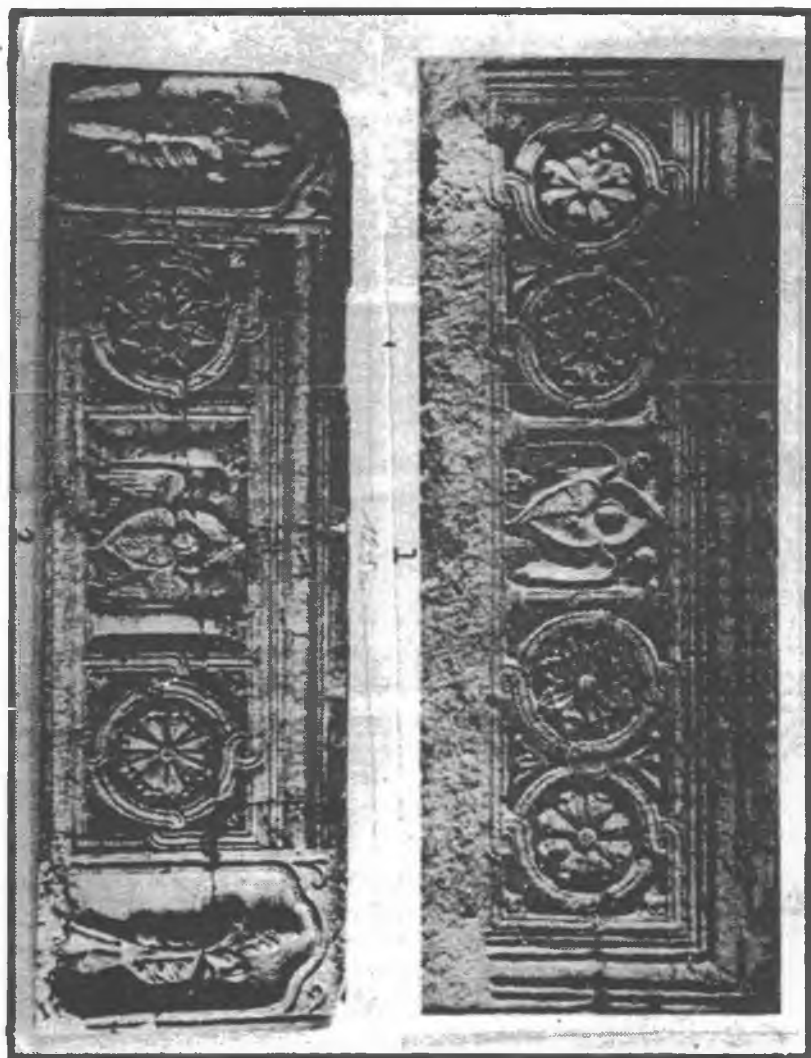
(Az alább közölt tanulmány Fettich Nándor hatyúdala. A kéziratát klinikai betegágyán fejezte be. Halála előtt pár nappal ve-jének Ács Lajos, zeneművésznek diktált még levelet a tanulmá-nynak bizonyos módosítására. A legutolsó tanulmány méltó befejezése tudományos eredményekben annyira gazdag életének!..)

IROTT FORRÁSOK.

A több, mint száz évre visszatekintő szakirodalomban (1) mai napig nem alakult ki egyértelmű időmeghatározás a szóbanforgó márványkoporsó készülésére. Sőt legújabbban o-lyan nézet is napvilágot látott az irodalomban, miszerint a székesfehérvári Kötár márvány - koporsója nem is Szent István király, hanem Géza fejedelem számára készült az ezredik év körüli időben. (2) Rendszerint megelégedtek a legkésőbb készült Hartvik-féle legenda közlé-sével és megpróbálták azt összhangba hozni a tárgyi analógiák adataival. Ezeknek a sikerte-len kísérleteknek annyi hasznuk mégis volt, hogy több értékes szempontra hívták fel a figyel-met és a koporsó művészeti rokonságának az emlékeit felkutatván közölték azokat. Nincs tu-domásom róla, hogy az ismert Szent István-legendákon kívül a krónikák erre vonatkozó köz-léseit bárki is igyekezett volna megvizsgálni és a legendák adataival összehasonlítani. Sőt rendszerint a Hartvik-féle legenda kiragadott részét használták fel régészeti, illetőleg műtör-téneti megállapítások alátámasztására. Nincs a koporsónak kimerítő publikációja. Nincs a krónikák és a legendák erre vonatkozó közléseinek kimerítő kritikai ismertetése. Alábbiakban ezeken a hiányokon igyekszem segíteni.

A Szent István király számára készített márványkoporsóról, illetőleg sirjáról négy kö-zépkori írott forrásban tesznek említést: 1. Ransanus, 2. Magyar-Lengyel krónika, 3. Legenda minor, 4. Hartvik-legenda. Közléseiket teljes terjedelemben közlöm, magyar fordításukkal együtt (a gyakori praes. imperf. historicumot minden esetben multidővel fordítva).

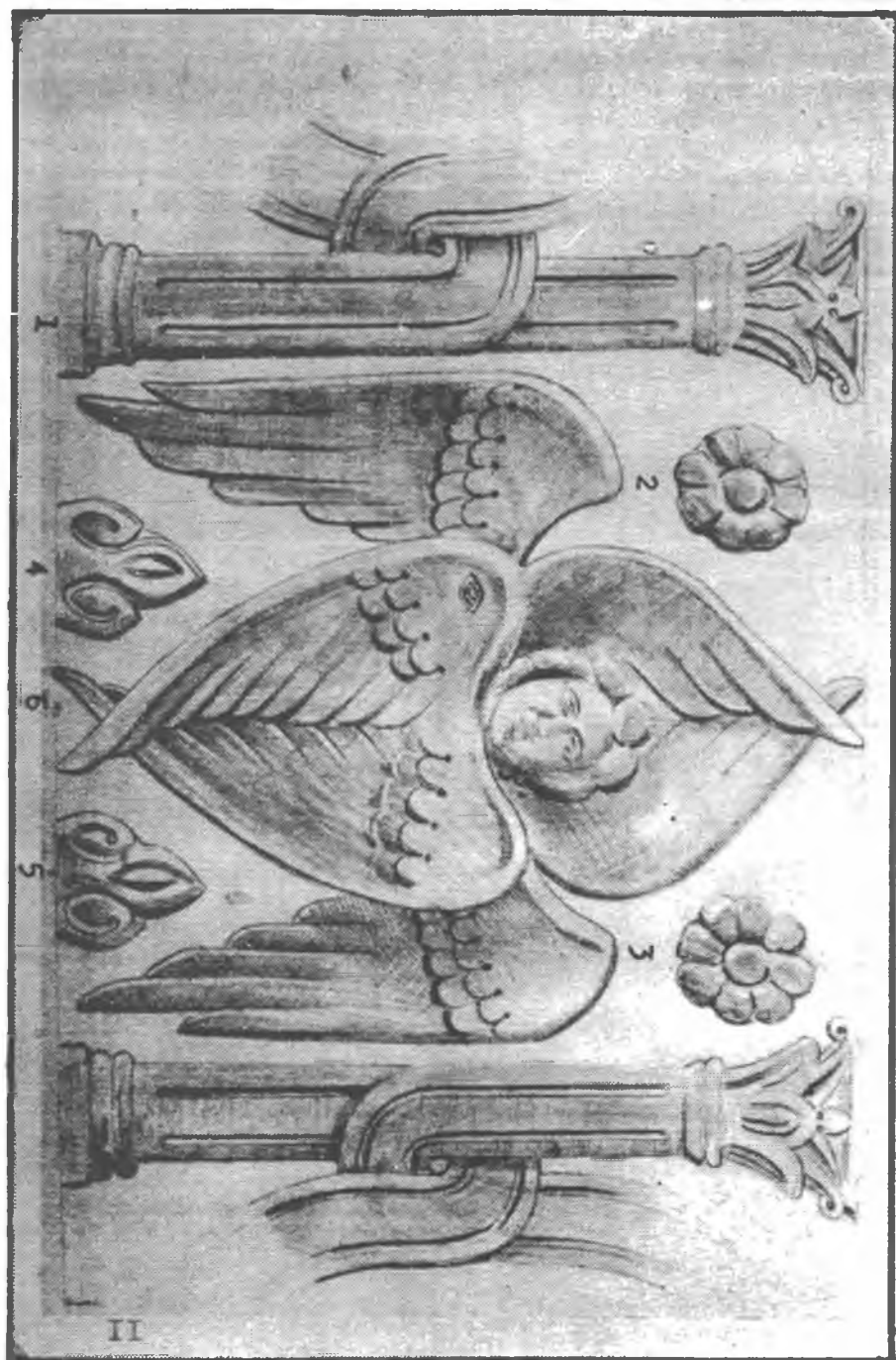
1. Egy legrégeb-b, de elveszett Vita beati Stephani forrást használt fel Ran-sanus, a Mátyás király udvarában élt püspök az ő Epitome Rerum Hungaricarum -

jában (3). Az ilyen formában fennmaradt szövegrészek rendkívül becses források. A legendák közléseivel szemben semmi ellentmondást nem tartalmaznak. Könyvének IX. fejezetében ezt írja: *Sepultus est in Albensi illa basilica, quam ipse ut ante dictum est in eiusdem beatae Virginis honorem erexerat, ubi et beatum Emericum eius filium sepeliri fecerat, structo illi regii operis sepulchro, in quo requiescit* (4). Fordítása: "Eltemetettett abban az albai bazilikában, melyet, mint előbb szó volt róla, ugyanazon szent szűz tiszteletére emelt volt, ahol fiát, szent Imrét is temetette, miután neki királyi művű siremléket emeltek, amelyben nyugszik" E mondat értelme világos: Ransanus korában - eszerint - a királyi művű siremlék (szarkofág) magában a bazilikában állt, benne a király maradványaival Félreértés elkerülése végett megemlítendő, hogy a regii operis és az illi szavak csakis a királyra vonatkoznak. Ha Imrére gondolt volna az író, akkor illi helyett huic állana. Maga a regii szó is a királyra utal.

2. A Szent László királyunk uralkodása alatti események rövid ismertetésével végződő Magyar-lengyel krónika különös figyelmet szentel Szent István király személyének (amint az a címben is kifejezésre jut). A 11. fejezetben Szent István halálával kapcsolatban ez áll: *fabricato marmoreo novo monumento reconditur, in quo nondum quisquam positus fuerat* (5). Fordítása: "márványból faragott új siremlékbe újra elzárták, amelybe még senki más nem volt helyezve." A mi tárgyunk szempontjából ez a szöveg rendkívül fontos. Ugyanis az ismeretlen író a Vulgata-fordításnak Lukács, 23, 53 alatti mondatából veszi szavait, amelyben Arimathaeai Józsefről, illetőleg Jézus sziklasírhóról van szó. A Vulgata-szöveg következő: "posuit eum in monumento exciso, in quo nondum quisquam positus fuerat." E felhasznált szentírási szöveghez az író a Szent István koporsójára vonatkozó kiegészítéseket tett. A szentírás szövegében előforduló "sziklába vajt sir" kifejezést nem tarthatta meg, mert Szent István királyt nem ilyenbe, hanem másba temették és ez a más egy márványból faragott "új siremlék" (novo monumento) volt. És nem is egyszeri temetés, hanem újra való elhelyezés volt (reconditur = újra elhelyezték). Az ismeretlen krónikás által átalakított mondat értelme tehát az, hogy volt egy régebbi márvány siremlék (római kirabolt és üresen álló szarkofág), ezt átfaragták új szarkofággá, kimondottan Szent István király számára. Ezért hagyhatta meg az író a szentírás szöveg második felét változatlanul. Különben is szerették a középkori írók a szentírás párhuzamokat kihangsúlyozni. A reconditur szó azt jelenti tehát, hogy a király teteme már másodlagosan került ebbe az átalakított szarkofágba.

3. A legenda minor közvetlenül a szarkofágról nem szól, mert az egész szöveg a másodlagos temetés lefolyásának ismertetése előtt hirtelen megszakad és így a szarkofágban való másodlagos elhelyezés ismertetésére benne már nem kerül sor. A temetésről a 8. fejezetben következők olvashatók: "...obiit et in basilica virginis Marie, quam precioso opere consummaverat, sepultus est. Multis igitur annorum curriculis labentibus, seu propter exhabundantem populi malitiam, seu propter aliquam divisionem in ecclesia, thesaurus tante pecunie in terra latuit et mortalium cognitioni occultus, solius oculis domini apparebat... Presidente in regni solio Ladislao... episcopi et abbates... venerunt ad locum, ubi sanctissimum corpus claudebatur... Quem solventes aperuerunt... Assumpto inesti mabilis pretii pondere, omnipotenti deo gratias egerunt, deferentesque in theca argentea signaverunt. Fordítása: "... meghalt és Szűz Mária bazilikájában, melyet értékes művészeti kellékekkel létesített, temetettett el. Évek hosszú folyamata alatt tehát, vagy a

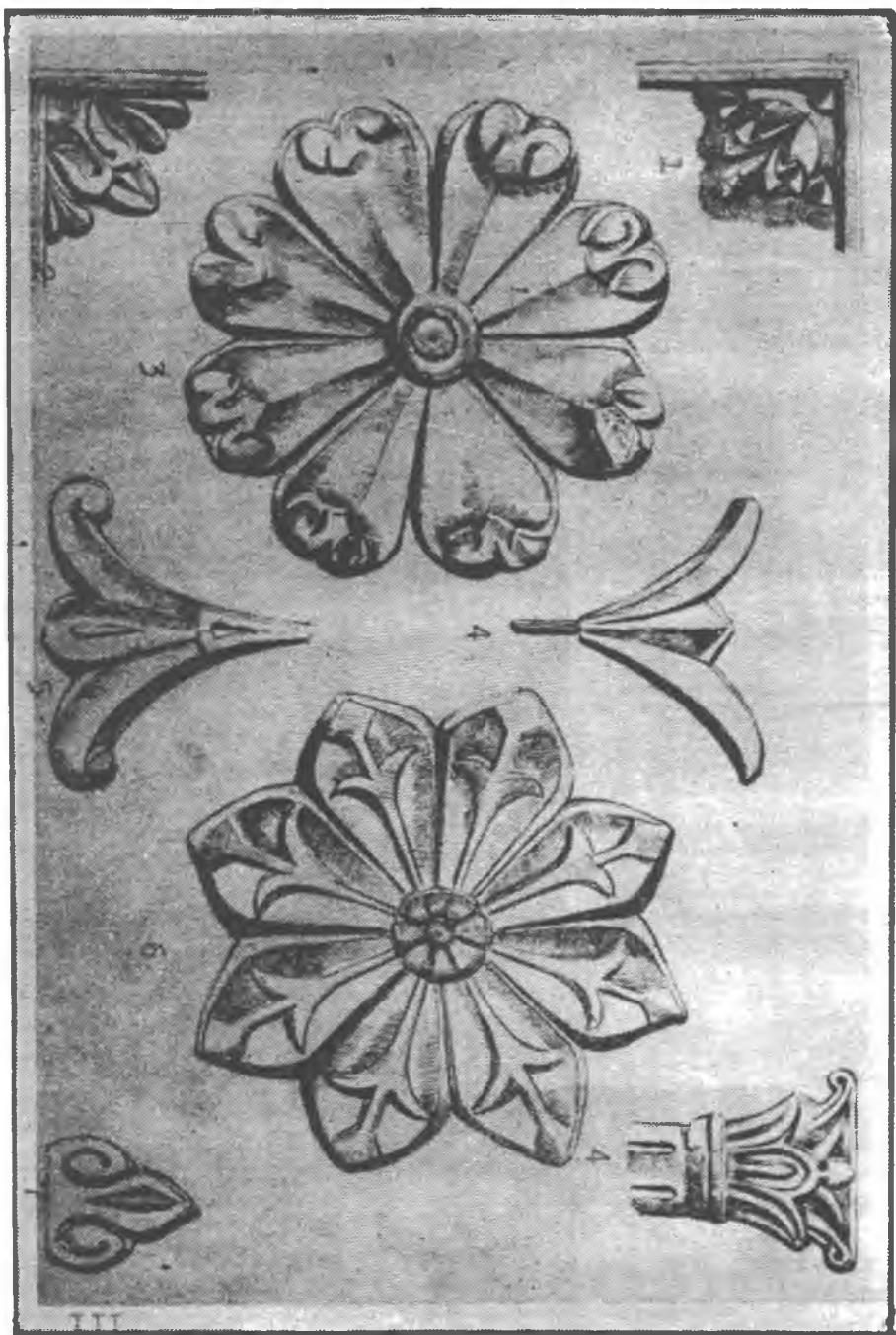

nép túlárado rosszakarata, vagy az egyházban való bizonyos meghasonlás miatt, ez a nagy pénzértékű kincs a földben elrejtve volt és a halandók tudomása elől eltitkolva, csak az Ur-isten szeme számára volt látható... Mikor az ország trónusán László ült... a püspökök és apátok... oda mentek ahhoz a helyhez, ahol a szent test elzárva volt... Ezt feltárva kinyitották... Fölemelvén a megbecsülhetetlen értékű súlyt, a mindenható Istennek hálát adtak és ezüst tartályban elvívve jellel látták el."

4. Egy emberöltővel a kanonizáció után Hartvik püspök 27 pontból álló terjedelmes legendában gyűjtötte össze (részben talán még élő szemtanúktól is) a király személyére és temetésére vonatkozó adatokat. A "királyi művű" szarkofág ekkor már a helyén volt, benne a király tetemével. A 23. fejezetben ez olvasható: ...corpus ad sedem regalem, Albam videlicet deducitur, et quoniam ecclesia ab ipso constructa in honore beatissime virginis nondum erat dedicata, inito consilio statuunt pontifices prius basilicam sanctificare, deinde corpus terre commendare. Perfecta dedicationis sollempnitate corpus sanctum in medio domus sarcophago candidi marmoris imponitur, ubi per annos plures dominus per ipsius merita multis incommoda patientibus.... beneficia prestitit innumera. Fordítása: "... a holttest a királyi székhelyre, tudniillik Albába vittelett és mivel az általa a legszentebb szűz tiszteletére létesített egyház még fölszentelve nem volt, a főpapok tanácsot tartván azt határozták, hogy először a bazilikát fölszentelik, aztán a holttestet a földnek ajánlják. A fölszentelés ünnepségének befejeztével a szent test a templom közepén fehér márvány szarkofágba helyeztetett, ahol az Ur-isten több éven át az ő érdemei miatt sok, betegségekben szenvedőnek számtalan jótéteményt adott.

Hartvik előadása nem következetes. Azt mondja, hogy a főpapok tanácsot tartván úgy döntöttek, miszerint a templomot először fölszentelik és aztán temetik a földbe a királyt. Tud tehát arról, hogy először a földbe temették el. De ezt a fölszentelés utánra téteti a főpapokkal. A következő mondatban pedig megfélekezve erről a főpapi határozatról a templom fölszentelése után már nem a földbe való temetésről beszél, hanem a fehér márvány koporsóba való elhelyezésről. Hogy a földbe való előzetes temetésről tudott Hartvik, az a következő, 24. fejezetből rögtön kitűnik, mert az így kezdődik: Quievit itaque corpus beatum eodem in loco annis XLta Vque. Fordítása: "Pihent tehát a szent test ugyanezen a helyen 45 esztendőn át." Ez idő alatt sok csoda történt, végül "a 45 évteltével" (Interiectis itaque XLV annis) a római szentszéktől érkezett írásban szentesítették, hogy akik a magyarországi kereszténységért kimagasló érdemeket szereztek, azok tetemét exhumálják (ut eorum corpora elevari deberent.) László király tehát megtette a szükséges intézkedéseket.

Hartvik közben egy csodát iktat be az exhumálás elbeszélésébe. A sirt befedő hatalmas súlyú kőlapot semmi erővel nem tudták fölemelni. A bakonyosomlyói kolostor szent életű lakója, Karitas, csodás módon szerzett értesülése alapján állította, hogy a szent király tetemét addig nem tudják exhumálni, (regis trasferri pignora), míg Salamon fogságban él. Szabadon engedték tehát Salamont s ismét háromnapos böjtölés után cum ad transferendas reliquias sacras tertia die ventum fuisset, lapis ingens superpositus tumbe tanta facilitate sublatu s est, ac si nichil ante pondus habuisset. Fordítása: "mikor a szent maradványok exhumálására mentek a harmadik napon, a sirt fölé helyezett hatalmas kő olyan könnyűséggel emeltetett fel, mintha előbb semmi súlya nem lett volna."

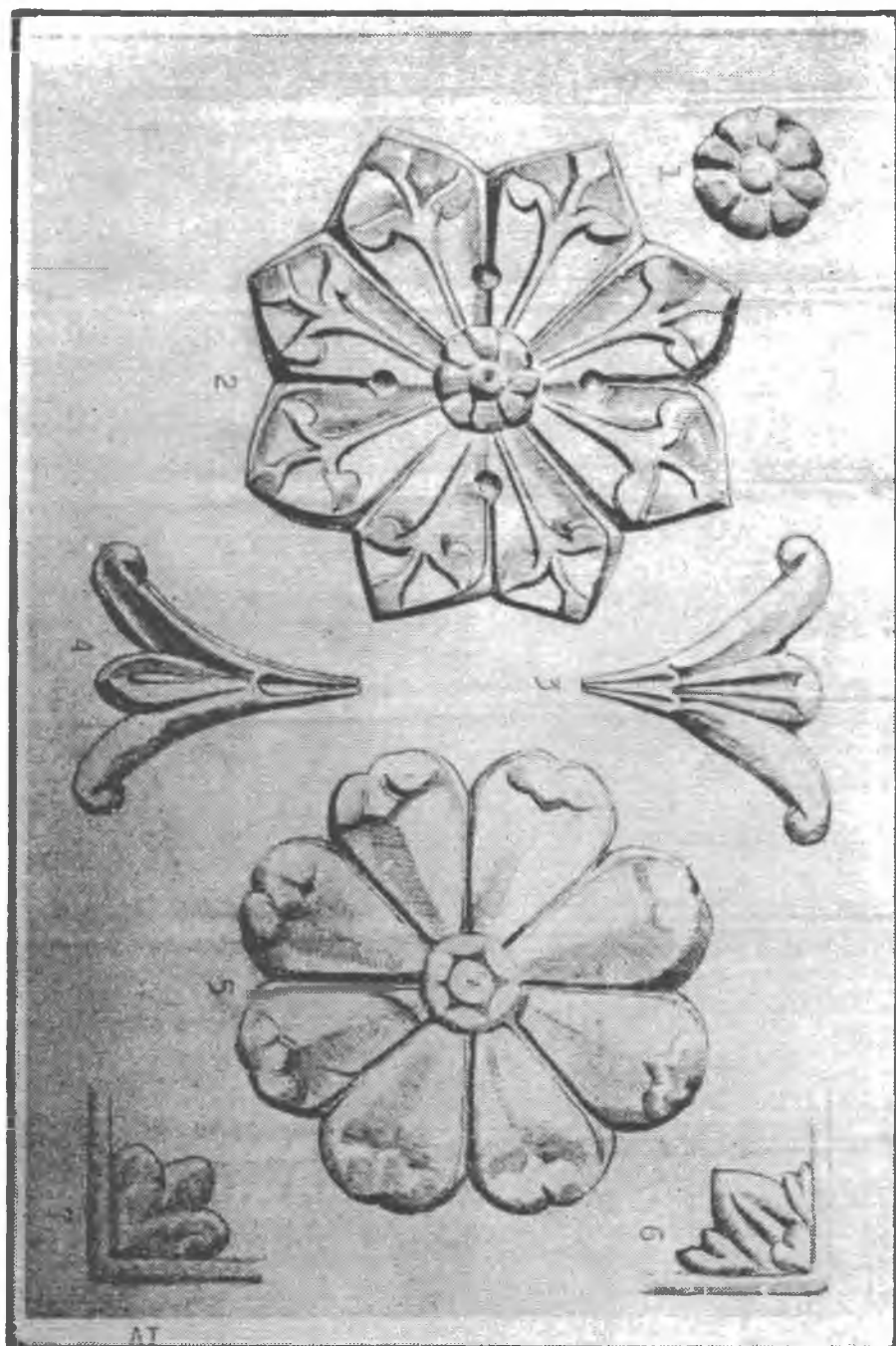
III. ТÁBLA

496

Ezután a 25. fejezetben csodás gyógyulások eseteinek ismertetése következik. Végül a 26. fejezetben ünnepélyes hangon kezdődik magának az exhumálásnak az ismertetése: *Ma-ne facto die post assumptionem sanctissime dei genitricis Marie quinto, convenientibus in ecclesiam cum rege principibus cum clero pontificibus, primum missa pro defunctis est celebrata, deinde sublat a tabula marmorea, que pavimento prominēbet, postquam perventum est ad tumbam, tanta flagrantia suave redolentis odoris in apertione ipsius omnes, qui aderant, circumdedit, quod in medium paradisi deliciarum domini se raptos opinarentur. Ipsa quoque tumba plena fuit aqua parum rubenti quasi oleo permixta, in qua velud in balsamo liquefacto quieverunt ossa pretiosa, quibus in mundissimo linteamine collectis in ipso liquore diutissime quesitus est anulus, qui beati viri dextere fuerat impositus. Quo non invento ceperunt quidam iussu regis aquam in caldarias argenteas et dolea effundere, ut evacuato sarcofago certior fieret anuli inventio. Set mirum in modum quanto magis liquor effundebatur, tanto plus eo crescente tumba replebatur. Quo viso miraculo haustam aquam loco suo restituerunt, nec ea refusa magis ob hoc tumba repleta fuit. Tunc cooperto sepulcro laudes et grates divine pietate proclamantes cum invento thesauro beatissime dei genitricis Marie et perpetue virginis altare repetierunt.* Fordítása: Reggel lévén az istenszülő legszentebb Mária mennybemenetelének ötödik napján, miután a hercegek a királlyal, a főpapok a klérussal a templomba összegyülekeztek, először gyászmise celebráltott, azután fölemeltetett a márványtábla, mely a padlóból kiemelkedett, miután eljutottak a sirhoz, a kellemesen áradó illat akkora gőze vette körül a nyílásban mindazokat, akik ott voltak, hogy az Ursten paradicsoma gyönyöreinek a közepébe vélték magokat ragadtatni. Maga a sir is tele volt kisse pirosló, mintegy olajjal kevert vízzel, amelyben mint egy csepp folyós balzsamban feküdtek a drága csontok, miután ezeket a legtisztább lenvászonba gyűjtötték össze, magában a folyadékban igen hosszasan keresték a gyűrűt, amely a szent férfiú jobbára volt húzva. Mivel ezt nem találták, egyesek a király parancsára ezüst tartályokba és hordókba kezdték önteni a vizet, hogy a szarkofág kiürítésével biztosabb legyen a gyűrű megtalálása. De csodálatos módon, minél több folyadék öntetett ki, annál inkább megtelt a sir annak megnövekedésével. Ezt a csodát látván a kimert vizet a helyére visszaöntötték, de ennek visszaömlésével a sirgödör nem telődött meg jobban. Ekkor betakarván a sirgödört, dicséreteket és hálákat mondván az isteni szeretetnek, az istenszülő legszentebb Mária oltárához visszatértek.

Ezután Hartvik a csodás gyógyulásokról elmélkedik és egy eklatáns példát hoz fel István király sirjával kapcsolatban. Végül ezt írja: *Illud tantum in fine codicis addere decrevi, quam miro pietatis dei munere diu quesitus et non inventus anulus cum beati viri dextera post translationis eius triennium est manifestatus.* Fordítása: "Még csak annyit gondoltam hozzátenni a kódex végéhez, hogy az Isten szeretetének minő csodás ajándéka folytán a sokáig keresett gyűrű a szent férfiú jobbájával együtt exhumálásának harmadik évében megkerült." Ebben a szövegben anynyi az érdekes számunkra, hogy Hartvik még egyszer, határozottan említi az exhumálást.

Fenti forrásadatokat szerint tehát István királyt 1038-ban ideiglenesen temették el maga végső nyughelyre helyezés csak 45 év múlva az exhumálás után következett be, amikor is egy királyi művű márvány szarkofágba tették. A kétszeri temetés lefolyását a négy írott forrás alapján a következőképpen rekonstruálhatjuk:

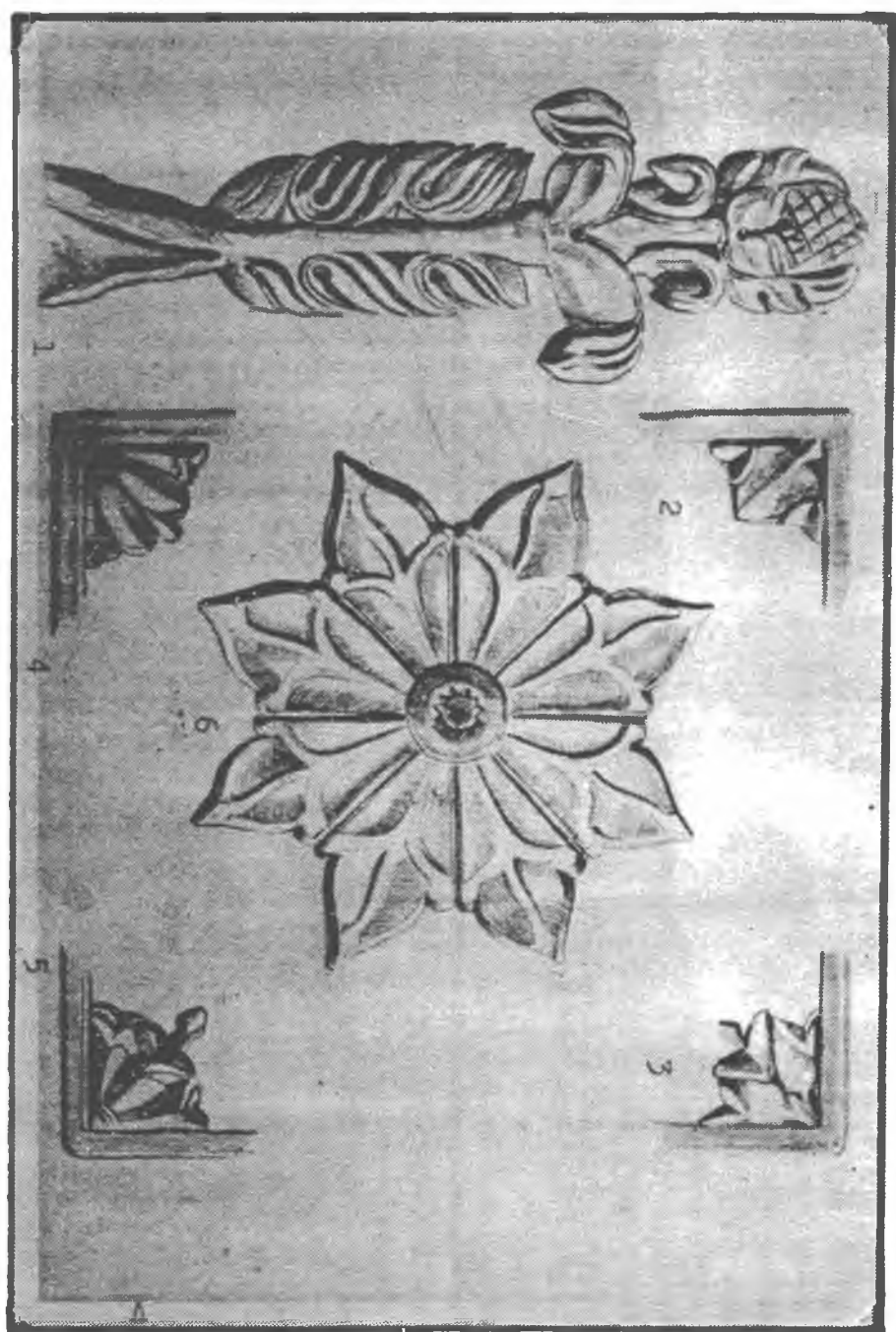

IV. TÁBLA

Még nem űltek el a királygyilkossági kísérletmegtorlását követő izgalmak István király halálakor. Bár a négy gyilkos az udvar legelőkelőbb rétegéhez tartozott, széles népréteg állt mögöttük. Ennek a "túláradó rosszakarataira" hivatkozik a legendairó, amikor is megindokolja, hogy miért kellett titokban eltemetni a királyt. De magában az egyházban is bajok voltak. Hartvik igyekezett szépíteni a dolgot, amikor a nyilvános, nagyszabású temetés elhalasztását azzal indokolta, hogy a király által alapított bazilika a halálesetkor még nem volt kész és nem is volt felszentelve. Valójában azonban semmi akadály nem volt annak, hogy a királyt már ekkor is a templom "közepén" kiásott (nyilván kőlapokkal kibélelt) mély aknasírba temessék. Ezt a sirt egy hatalmas súlyú márványtáblával zárták le, mely kiemelkedett a templom padlózatából. Itt "rejtőzött" (latuit) a király teteme 45 éven át.

Az erőskezű Szent László uralkodása alatt már nem tartottak a nép haragjától. Az a generáció, melytől tartani lehetett, eltűnt. A kanonizáció és az ezzel kapcsolatos ünnepélyvel járó *elevatio* ideje elérkezett. Az ilyen exhumálás általában két részből szokott állni: a csontok és egyéb maradványok fölszedéséből (*elevatio*) és ezeknek egy új helyre való átszállításából (*translatio*). A legendákban mindkét forma előfordul. Mindegyik a teljes műveletet jelentette önmagában, mert feltételezte a másikat. A teljes művelet lebonyolítására a technikai előkészületekről csak annyit lehet megtudni, hogy több ezüst tartályt állítottak be a sír mellé. Az óriási súlyú márványtábla fölemelésére a munkacsoport és később a talajviz kimeréséhez szükséges hordókat és lervásznat helyben szereztek meg. A kirendelt emberek bizonyára csak pusztán kézzel próbálták fölemelni a fedőlapot. De ezt nem azért készítették olyan súlyosnak, hogy könnyen fölemelhető legyen a sírt meggyalázniakarók számára. Hartvik szerint a bakonyosomlyói Karitas látomása nyomán Salamon fogvatartása volt a nehézség oka. Sürgősen szabadon engedték tehát és újra kezdődött a szertartás. Végre a harmadik napon sikerült könnyen eltávolítani a márványlapot. Ekkor már nyilván emelőrudakkal felszerelt kirendelt emberek is voltak jelen, akik a feladatot megoldották. A sírből feltörő talajvízzel feloldott balzsam illata tödült föl a mélyből és körülvertte a jelenlevőket. Most azonban kitűnt, hogy újabb, igen nagy nehézség támadt: lenn pirosas vízben úszott minden. Az ezüst tartályokba és a hordókba kezdték kimeríteni a vizet. De amennyit kimertek, ugyanannyi utána jött - a kapillaritás törvénye szerint. Látván ezt a körülményt, csodának gondolták az egész vizet visszaöntötték. A víz szintje ezzel nem emelkedett - ugyanazon törvényszerűség szerint. Hogy az új nehézséget miként győzték le, a legendák nem mondják el. De annyi biztos, hogy a csontokat fölszedték és ezüst tartályba rakták. Nagyon izgalmas munka lehetett. Egy, vagy két embernek bele kellett állni a vízbe s ott tapogatva keresgettek meg a csontokat és adogatták föl a sír szélén lévő embereknek. Fáklya-, vagy gyertyavilágítás mellett dolgozhattak. Rábukkantak a király jobbán lévő aranygyűrűre is. De mire az ezüst tartályba kellett volna tenni, a jobb kézfej az arany gyűrűvel együtt eltűnt. Látván, hogy ezeket hiába keresik, a sírgödört újra befödtek és az ezüst tartályba rakott csontokkal együtt háláadó istentiszteletre a templom főoltárához vonultak. A márványkoporsóban való véglegesnek szánt temetés lefolyását egyik forrás sem részletezi, de az oda való átszállítást (*translatio*) éppen olyan gyakran emlegetik a legendák, mint az *elevatio*-t. Az *elevatio* Hartviknál négyszer, a *translatio* háromszor van említve. Ezenkívül a legenda minőben olvasható a fölszedett csontokkal kapcsolatban: *deferentes*.

Hartvik közlésének pongyolaságából eredő adatnak, miszerint a szarkofág a templom közepén állt, cáfolatát maga Hartvik adja a következő fejezete legelején. Ebből kiderül ugyanis, hogy nem a koporsó volt a templom közepén, hanem a nehéz márványlappal letakart sír. A királyiművű fehér márvány szarkofág csak végső állomása volt a *translatio*nak

A legendák és krónikák frásakor már ott állt a templomban a szent király maradványaival együtt.

Felmerül a kérdés : hogyan volt lehetséges, hogy a több mint száz éves szakirodalomban annyira eltérő megállapítások alakultak ki a koporsóról. Ez tudománytörténeti kérdés, amelyre ha röviden is, magyarázatot kell adnunk. Ezek az eltérő megállapítások abban a korban születtek meg, amikor a komplex módszer még ismeretlen fogalom volt. Régészek, történészek a maguk szempontjából indultak ki. Analógiák után kutattak és a talált rokonemlékek kormeghatározásai közé próbálták a szarkofágot besorolni. A krónikák és legendák tényleg gyatra latinságú és néha nagyon is ellentmondásos közléseit nem tartották érdemesnek behatóbb vizsgálatra. A régészetnek azon a fokán nem merült föl olyan igény, hogy mindenek előtt az emléktárgy kimerítő dokumentációját kell elkészíteni s csak ebből szabad kiindulni a részletek megoldására. Ami a történészeket illeti, kiváló történészünk, Pauler Gyula példájával világítom meg az akkori állapotot. "A magyar nemzet története 1301-ig" c. könyvében (I. kiadás 1893; II. kiadás 1899.) részletesen foglalkozik Szent István temetésével. A történetet legkevésbé sem érdekelte az, hogy a szarkofág a templom közepén vagy a falnak támasztva állt-e. Az események szempontjából e körülmények valóban közömbösek lehetnek. Hartvik hosszú leírásával megelégedett, annak ellentmondásai fel sem tűntek neki. A történész a tárgyi emléktárgy, mint történeti kútforrás kritikai mérlegeléséig még nem jutott el. A régészek és műtörténészek pedig az írott források boncolgatásába már nem bocsátkoztak bele. A téves megállapítások mindkét oldalon ezekből a hiányokból származnak. Ha egy " királyi művű " tárgyi emléktárgy a régi irodalomban is többször megmaradt a nyoma, akkor az írott és iratlan források igényesebb megvizsgálására van szükség. Történész, régész és műtörténész munkájának ilyen esetben komplex módszerré kell összefonódnia.

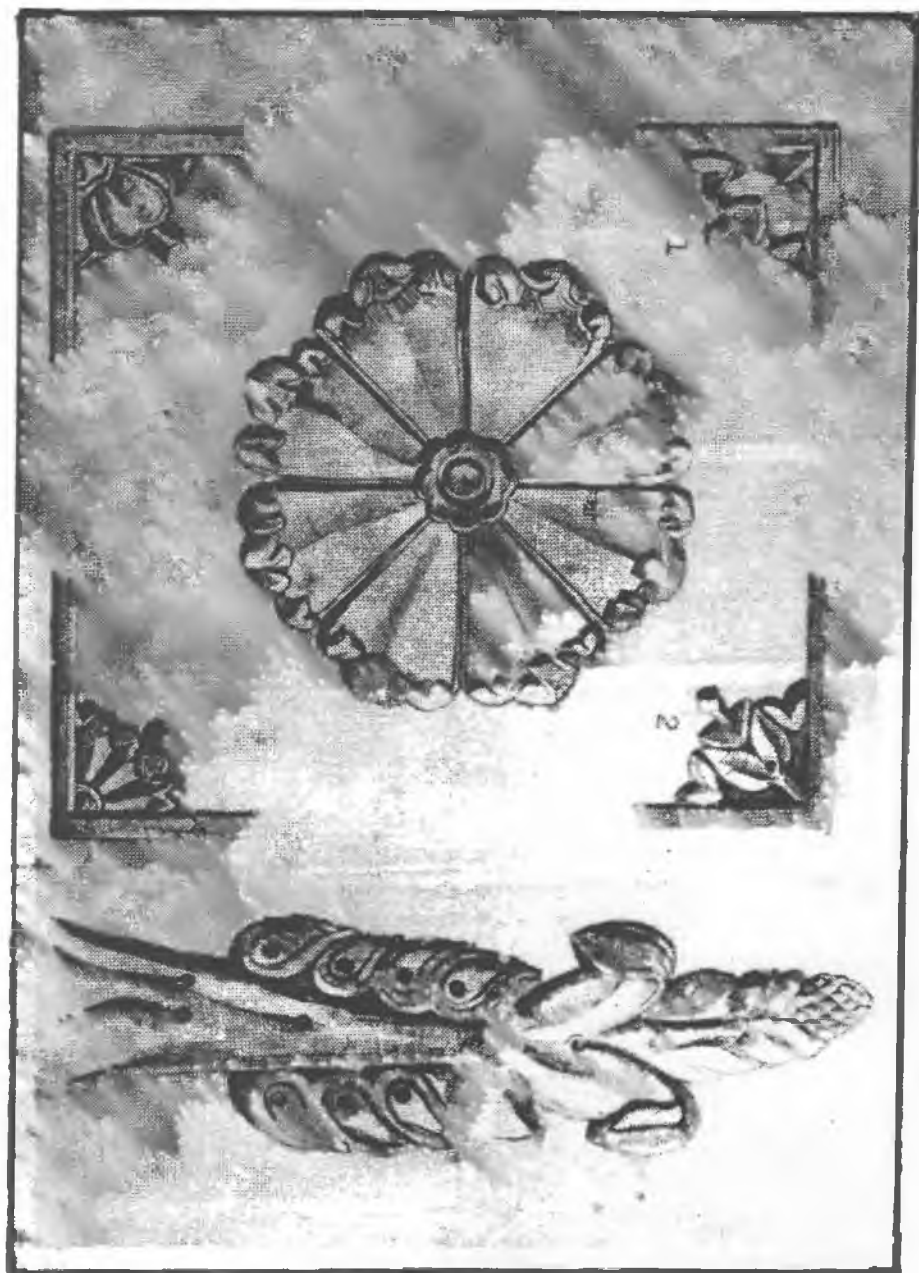
...

A SZARKOFÁG.

Jobb a helyzet annak a XI. századi márványkoporsónak esetében, mely 1803-ban került napvilágra a bazilika területén. Dercsényi Dezső 1943-ban megjelent monográfiájában részletesen leírja a koporsó újabkori történetét és az addig megjelent irodalom jegyzékét is közli. Ez a leírás az akkori igényeknek megfelelő volt. Műtörténeti magyarázatai is helyesek. Az északolaszországi rokonemlékek összegyűjtésével (6) a kőfaragóművész hovatartozásának kérdése is megoldottnak tekinthető. A koporsó körüli vizsgálatok azonban ezzel a megalapozott véleménynel nem ültek el. Sőt a koporsó készüléseinek idejére újabban egészen végtelen meghatározások születtek. A krónika- és legendairodalom fent ismertetett adatai alapján most egyértelműen kiderült, hogy annak a fehér szarkofágnak, melyről az írott források beszélnek, Szent László uralkodása elején (1077 és 1083 között) kellett készülnie (7) István király számára. Hogy ez a szarkofág azonos a bazilika területén megtalálttal, azt mindenki elismerte. Az azonosság mellett szóló érvek a következőkben foglalhatók össze :

1. - A XI. században más királyt, mint Szent Istvánt, nem temettek a bazilikában. Ez volt Varjú Elemér érve. (8)

2. - Az elveszett, legrégebbi Szent István legendából tarthatta fenn a Magyar-Lengyel krónika ismeretlen szerzője azt a részletet, melynek ábrázolása a koporsón is megtalálható : Quidam autem episcopus Grecorum sancte conversationis, in ipsa transitus sui hora audivit animam sancti Stephani in celum deferentem per angelorum choros et laudantes dominum Jesum Christum. (c.11.). Forrástársa : "A görögöknek egy szentéletű püspöke magában az ő halálának órájában hallotta, hogy

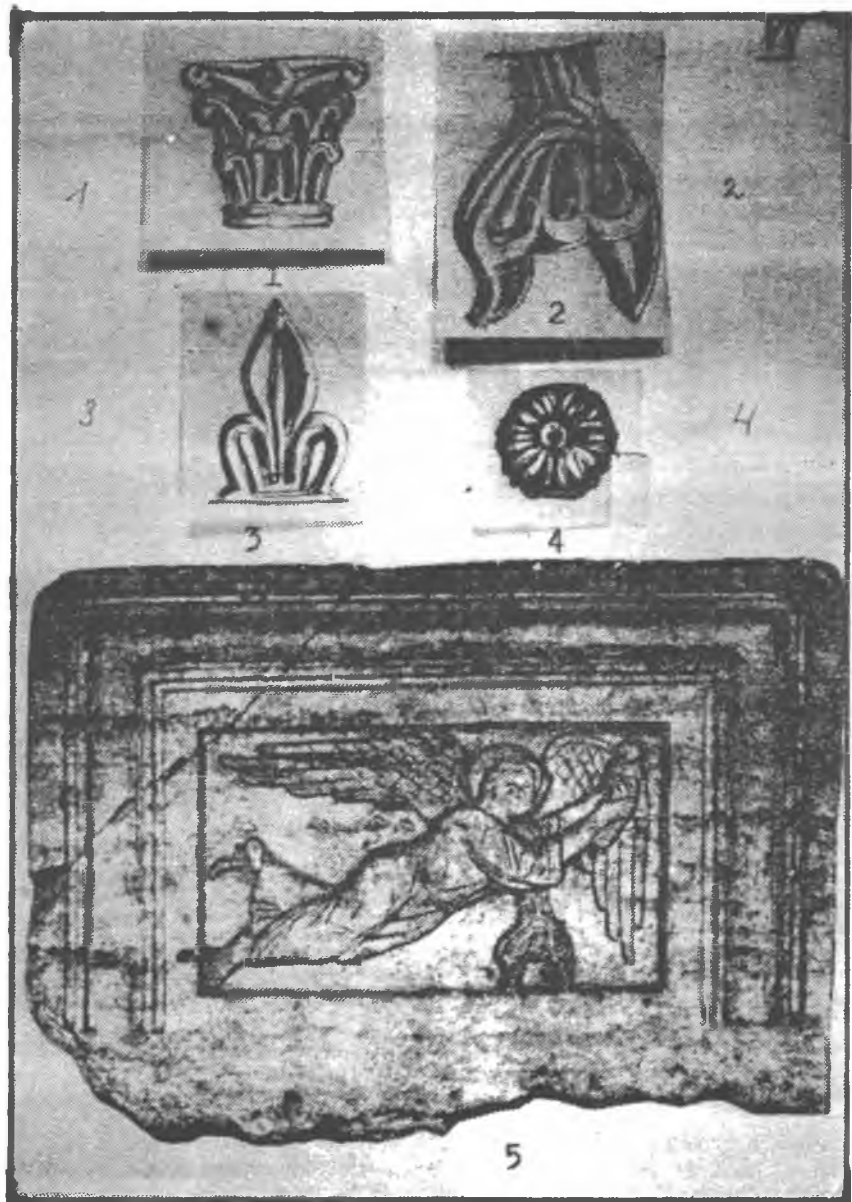

VI. TÁBLA

az angyalok kórusa Szent István lelkét égbe vitte és az Úr Jézus Krisztust dicsőítette".(9) Ez a legendás részlet ábrázolva van a szarkofág elülső, keskeny oldalán.(VII.t. 5.)

3. - Az elveszett legrégebbi Szent István-legendából vette át Ransanus a szent király születésének legendáját, mely egyetlen más forrásban sem található ilyen teljes formában. Ez a töredék nem egyéb, mint egy pogány világképnek keresztény értelmezése és István király születésére alkalmazva. A pogány világkép ábrázolásának módja az volt, hogy valamely őhitű mitikus lény kiterített ábrázolásának egyik fele az "ur antropiz mus"(napkultusz), másik fele pedig "geotropiz mus"(földanyakultusz) ismertető jegyével van felruházva. Természetesen e látható jegyek csak figyelmeztető jelei egy ősi idők óta virágzó, pogány hitéletre jellemző hagyományos kiállásnak. A csernyigovi nagyobbik ivókürtön a griff kiterített (kétoldalas) ábrázolásának egyik felén a szárnyak spirálisban végződnek (napkultusz) a másik felén a két szárny összefonódik és ezáltal ferde meandermintát alkot.(földanya). Délkelet Európában a VI. század közepéig tudom visszafelé követni ennek a dualisztikus ábrázolási módnak az emlékeit. Maga ez a dualizmus az őskor legrégebbi korszakaiban teljesen kialakulva virágzik. Az említett kiterített ábrázolásmód nincs egy néphez kötve. A Kárpátmedencében a X-XI.sz. -i helyi kultúrákban is feltűnik. A honfoglaló magyarság már az őshazában ismerte ezt az ősi világképet. István király születését a legendafró csodás színben akarta feltüntetni. Tehát az ősi dualisztikus világképet személyére koncentrálva dramatizálta : ugyanazon éjjel Géza fejedelemnek álmában megjelent Szűz Mária, Sarolnak pedig István protomártir, hirt adván mindegyik a születendő Istvánról.(10). A protomartirt, mint férfiszentet valószínűleg úgy tekintették, mint aki Krisztus nevében tevékenykedik, mert miatta szenvedett halált. A szarkofágot faragó olasz mesternek minderről fogalma sem volt akkor. Amikor a "királyi mű" elkészült, valószínűleg a legrégebbi legenda szerzője, de mindenesetre valaki beavatót, beavatozott és utólag, a jobb hosszoldal közepén lévő hatszárnyú kerubot használta fel a dualisztikus világkép ábrázolására (utalván egyúttal István király csodás születésére.) E kerubot kiterített ábrázolásnak fogván fel, a jobb elülső szárnyra, fenn, jól látható helyen, utólag bevészte a földanya egyik jelképét: a ferde meander részletét, fekvő rombusz-alakot, a másik szárnyat pedig meghagyta simának, a fénylő nap érzékeltetésére (II.t.6.). Hogy az ősi pogány dualizmus hordozója most a hatszárnyú kerub lett, ezzel hirdette, hogy a pogány griff, vagy más pogány mitológiai lények helyét most már a kereszténység angyala foglalta el. Talán eszembe sem jutna ilyen magyarázatát adni e különös utólag bevéssett jelnek, ha a mosonmegyei Lébényben nem ugyanezt a dualisztikus ösvallási jelképet találunk a hatszárnyú angyal két-két szárnyának felső részén (X.t.), egyik oldalon egy-egy spirális (nap), a másikon egy-egy dőltkeresztet (föld). Ezek az akkori nép körében jól ismert jelképek Lébényben már nem utólagos kiegészítések, mint az olasz mester faragta koporsón, hanem eredetileg is az angyal-alak kompozíciójához tartoztak. Lébényben a kegyúr és a papság bevonulásának kapuján, jól látható helyen foglal helyet ez a hatszárnyú angyal, a koporsón szintén exponált helyen. A pogány dualizmus helyébe lépett tehát a keresztény dualizmus, mely dramatizált formában "Szűz Mária - Géza". "Szent István protomartir - Sarolt", "Szűz Mária - Szent István" protomartir formában a csodás származás fokára emelte Szent István születését.

4. A Magyar - Lengyel krónika idézett részletének első fele arra enged következtetni, hogy egy meglehetősen régebbi márványszarkofágot faragtak át új szarkofággá: *fabricato marmoreo novo monumento reconditur*. Ha nem lett volna egy régi, évszázadok óta üresen álló (kirabolt) szarkofágról szó, akkor elég lett volna annyit írni, hogy *fabricato marmoreo monumento reconditur*. A *novo* viszont azt jelenti, hogy új-

VII. TÁBLA

já faragták. Nagy Emese derítette ki, hogy a meglévő fehér márvány koporsó római szarkofágból lett átalakítva.(11)

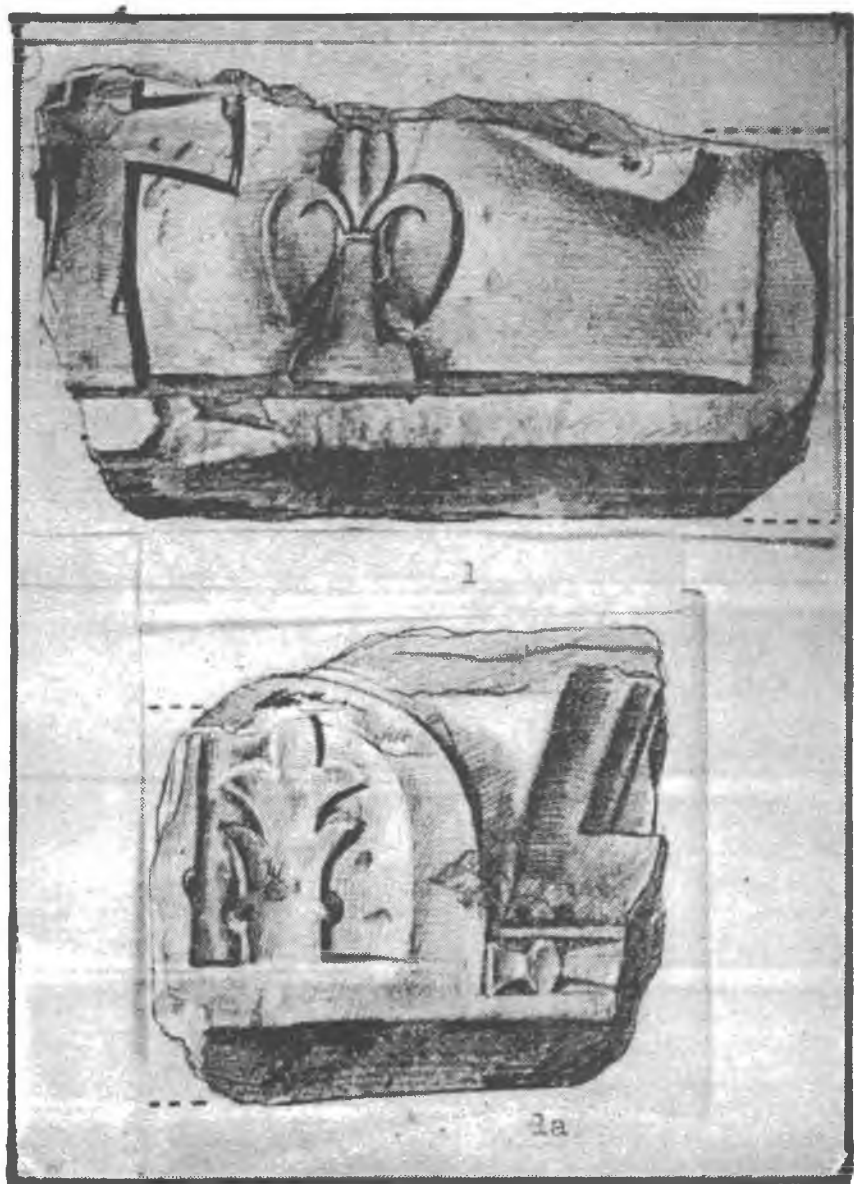
5. Legcsekélyebb nyoma sincs annak, hogy Géza fejedelmet, aki még esetleg számftásba jöhetne, a bazilika helyén, díszes márványkoporsóban temették volna el. Valószínűlen, hogy akiről tudott dolog volt, hogy testvérét, Mihályt megölette (12) és akiről a legendák azt írják, hogy ritu paganismi licet obvolutus (fordítása: "bár pogány ritusba volt burkolózva"), a későbbi bazilika helyén ebben a márványszarkofágban temették volna el. Ellenben - mint láttuk - elég bőséges irodalmi adatunk van arra, hogy István királyt (titkosan) az általa alapított, de halálakor még befejezetlen, bazilikában temették el ideiglenesen, majd 45 év múlva, ugyancsak a bazilikában, a márványszarkofágban helyezték véglegesnek szánt nyugalomra. A hatalmas súlyú szarkofág 1803-ban a bazilika területén került elő, az egyik koporsófedél-töredék szintén (XI. t. 1.1a). Minden jel tehát a krónikák és legendák egyértelmű elbeszélését, illetőleg közlését támasztja alá.

•

A székesfehérvári kőtár fehér márvány szarkofágja és az irott forrásokban szereplő szarkofág tehát azonosnak tekinthető. Kétségtelen, hogy Szent István király exhumálásával közvetlen kapcsolatban van. Szent László király megkoronázásakor (1077) valószínűleg már tárgyalt az ott összesereglett főpapokkal és főurakkal Szent István ünnepélyes temetéséről. Valószínűleg már ekkor mutatták neki (talán a közeli Tác-ról származó) római márványkoporsót. Az átfaragást már ekkor határozhatták el. Az olasz kőfaragó művész megszerzése azonban időt igényelt. Legkorábban 1078-ban kerülhetett sor az átfaragás munkájának megkezdésére. Az 1080 körüli éveket a munka (a teljesen új szarkofágfedél elkészítésével együtt) igénybe vehette. 1083. aug. 15. -re a szarkofágnak kész állapotban a helyén kellett állni. A munkát vagy a helyszínen, vagy annak közvetlen közelében végezték. A felügyeletet nyilván a prépostság gyakorolta. Az olasz mester munkájába - mint láttuk - még utólag is beavatkoztak. A három átfaragott oldal mintázatát sem bízták teljesen az olasz mesterre, hanem tervszerűen bizonyos előírásokat szabtak neki. Ezek az előírások a magyarországi igényekre, ezek között a Szent István király korában virágkorát élő kettlachi stílusú propagatív művészetre támaszkodtak. Ez a szarkofág ilyenképpen a Kettlach-művészet köbe való áttételének első lépései közé tartozik.

A kőfaragó munkája három tényező hatása alatt folyt: egyrészt az Adria-parti országok művészeti gyakorlatát hozta magával. Másrészt a római szarkofág adottságait kellett figyelembe vennie. Végül a helyi követelményeknek is eleget kellett tenni. Hogy a magával hozott ismereteket miképpen rendelte alá a helyi követelményeknek, azt az Adria-vidéki emlékekkel való összehasonlítás mutathatja meg. Dercsényi Dezső részletesen szól ezekről az előzményekről. Három egész közeli rokon emlék képét is közli. Ezekhez negyediknek egy aquileiai dombormű (13) fényképét csatolom (XI. t.), mert ennek gazdag mintakincse jellemző a korai románkorra, amelybe a koporsó is tartozik.

Az u. n. kettlachi stílusú zománcos és zománcozatlan ötvösmunkák a kereszténység propagálására készültek Regensburgban (St. Emmeram), Salzburgban, Pettauban, Aquileiában és talán még néhány egyházi központ műhelyében. Eredetileg a pannoniai térítés célját szolgálták (ezért mintakincsük főleg az avar és az ősmagyar fémművességből származik), de csak hamar felhasználták azokat a bajor, karátán, stájer és szomszédos területeken működő misziós munka céljaira is. Nem véletlen, hogy a III. Béla sírjában megtalált erősen megrongá-

VIII. TÁBLA

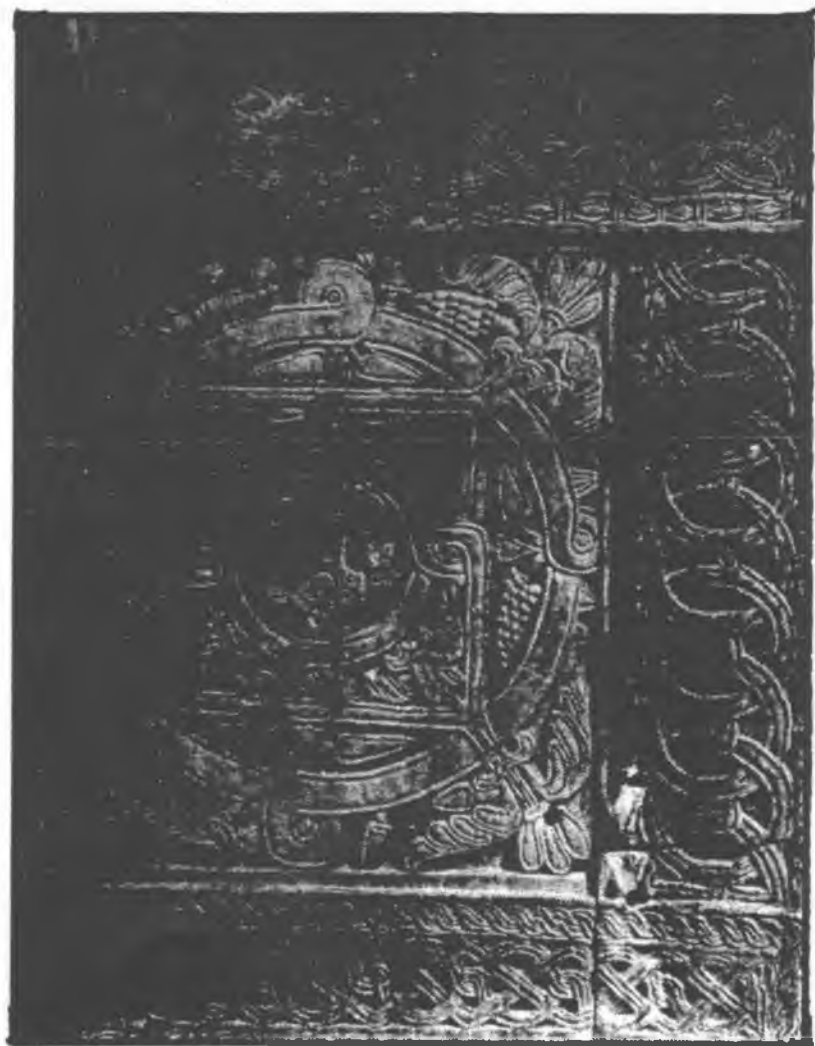
lódott, igen öreg darab, fejedelmi enkolpion egyszerűbb bronz, kicsinyített utánzatát Aquileában találjuk. Az egyik leggazdagabb kivitelű, kettlachi stílusú zománcos bronzkorongot a Velencéhez tartozó Torcello sziget múzeumában őrzik. Udine, Cividale múzeumaiban is található egyszerűbb Kettlach-bronzok. Az aquileiai múzeum pedig egész sorozatot őriz IX. században készült avar szíjvég-utánzatokból.

Az aquileiai dombormű (XI. t.) zsúfolt mintáiban bizonyos rend uralkodik. Központi helyet foglal el a visszanéző állat alakja, mely az említett aquileiai Kettlach-stílusú korongocskán is a központi, fő motívum. Ezt az avar művészetből származó állatalakot az említett városok kolostori műhelyeiben Krisztus jelképének tartották, sőt csakhamar Agnus Dei-vé alakították át. Itt is jelképes szerepére utal központi elhelyezése és körülötte a sok jelkép: életfa, szőlőfürt, szalagfonatok sokfélesége. A Kettlach-bronzokon is ilyen széles, alacsony életfák fordulnak elő, ugyancsak négyes elosztásban. A szalagfonat azonban teljesen idegen a Kettlach-stílustól. Ez jellegzetes Adria-vidéki sajátosság. Minőségben nem áll messze az István király-koporsótól a pomposai állatalakos dombormű (Dercsényi, 33. kép), amely a Kettlach-stílus hatását nemcsak a fantasztikus állatalakok ábrázolásában, hanem az életfák felső levelének spirális- végződésében is megtaláljuk. A velencei dombormű (Dercsényi 18. kép) (14) két oldalán egy-egy életfa előzményül szolgálhatott a szarkofágunk két római Attysának életfává való átfaragásához. Az itáliai domborképek rozettái azonban sokkal kezdetlegesebbek, mint a koporsón láthatók. Az aquileiai töredék (Dercsényi 32. kép) annyiból különösen érdekes, hogy a szalagfonatos medaillonban tíz levelű rozetta, a szomszédos mezőben pedig egy erősen stilizált életfa pompálkodik.

Ezen előzmények áttekintése után nézzük a szarkofágunk mintáit. Első pillantásra szembeütnek bizonyos tervszerűség és rendszer a minták elosztásában. Az előlapon Szent István jelkének mennybevitale az egyetlen téma. A két hosszoldal mintái sem lehetnek pusztán díszítőművek. Dercsényi az összes mintákat a halál, illetőleg az örök élet "szimbólumának" tartja.

Senki sem vonja kétségbe, hogy a szarkofág hosszoldalán látható minták vallási jelentéssel bíró jelképek. E jelképek lehetnek szimbólikusak, ha a rokon fogalmakat mind egyformán jelentik, vagy allegorikusak, ha közülük csak egy bizonyos fogalmat jelentenek. Hogy melyik eset forog fenn, azt a jelképek alkalmazásának módja határozza meg. Az előlapon látható angyal-ábrázolás esetében nincs kétség: Szent István halálára vonatkozik, tehát allegorikus ábrázolásról van szó. A hosszoldalak közepén lévő hatszárnyú kerub is ilyen jelleggel bír, sőt az egyik kerub (II. t. 6.) utólagos megjelölése az ősi pogány dualizmus jelképével világosan elárulja, hogy ami eddig pogány volt, annak most kereszténynek kell lenni s a kerub vigyáz arra, hogy ez így is legyen. Exponált helyen, középen, való ábrázolásuk István király akaratát hirdeti. A rozetták és a többi mintarészleteknél mindenekelőtt az tűnik fel, hogy párosával fordulnak elő. Legfeltűnőbb jelképek a két hosszoldalon a nagy rozetták.

Nézzük először a jobboldali hosszoldal sorozatát, melynek faragását római domborképek nem befolyásolta, mert ilyen eredetileg ezen az oldalon nem volt. (III-IV. t.) A kerub két oldalán egy-egy pár nagy rozetta foglalja el a medaillonok terét. De a párok egyforma rozettákból állanak. Az egyiknek levelei visszahajlanak, a másiknak levelei pedig szögletesek és még egy-egy karcsú életfával vannak felruházva. Az olasz művész először nem értette meg a feladatot: hogy t. i. a levelek végét hajlítsa vissza. A III. t. 3 alatti rozettán a bal felső levél végére egy kétlevelű, keskeny szárú kompozíciót rakott, mely nincs szerves összefüggésben a nagy rozetta levelével. A munka felügyelője kétségtelenül beleavatkozott a munkába: így a baloldali levelek már valamivel jobbakká lettek, végre az alsó és a jobboldali rozettalevelek végein sikerült megvalósítani a visszahajlást. A visszahajló részek ez utóbbiakon már szerve-

IX. TÁBLA

sen összefüggnek a levelekkel. A kerub balján lévő rozettapárban a visszahajló levelű rozetta a mező szélére esik. Kralovánszky Alán megállapítása szerint ez a rozetta és a mező sarkaiban lévő egy-egy kis virágcsokor a török korban kopott meg ennyire, amikor a szarkofágot hosszú időn át lovak itatására használták. Amennyire a kopástól látni lehet, a visszahajlás megoldása itt már nem volt probléma. A két szélső nagy rozetta tehát lényegileg egyforma akart lenni, csak a középső gomb alakjában van némi eltérés közöttük. Tehát variánsok.

A belső nagy rozettáknál fordítva van: a középső gomb (nyolc levelű kis rózsa) mindkettőnél azonos, csak a levelek karcsú életfájában van csekély eltérés (III. t. 6; IV. t. 2). Sőt a jobboldalin kereszt-alakban elosztva egy-egy félgömb-alakú fűrész teszi még gazdagabbá.

Most hagyjuk el ezt az oldalt és az eddig tapasztalatainkat figyelembevéve nézzük meg a szarkofág bal oldalának nagy rozettáit (V-VI. t.). A kerub két oldalán csak egy-egy rozetta számára maradt hely, összesen tehát két rozetta van ezen az oldalon (I. t. 2.). De sokat mondó, hogy e kettő alkot egy olyan párt, amelyenből két pár van a másik oldalon. Az egyiknek levelei visszahajlók (VI. t. 5), de sokkal gazdagabban megoldva, mint azt a másik oldal rokon két rozettájának visszahajló levelein láttuk. Ez tehát ennek a rozettatípusnak további variánsa (középső gombja is más). A szarkofág baloldalán lévő másik rozetta szögletes levelein ismét karcsú életfa látható, de oldallevelei spirálisban felkunkorodnak. Ez is tehát újabb variánsa ennek a rozettatípusnak (középső gombja is más).

A római szarkofágból az átfaragás után egy-egy fülke maradt meg e balhosszoldal két végén (I. t. 2). Az eredeti Artys-alakokból egy-egy gazdag életfa lett. A kettő nem egészen egyforma: variánsok. Ez az életfa-pár kétségtelenül a legfőbb jelképes mondanivalója a két hosszoldalnak. Véleményem szerint a keresztény vallás egyik alapfogalmának jelképes ábrázolásáról van itt szó. Ez az alapvető fogalom a Jézus homo-deus kettősége. Románkórunk templomi szobrászatának ez egyik többször és különféle jelképekkel megoldott ábrázolása. Legutóbb a komárommegyei múzeumok Közleményei I. kötetében foglalkoztam ezzel a kérdéssel. (15) Ezt a homo-deus elvont témát a legkülönbébb elvont jelképes ábrázolásokkal fejezték ki. A pécsi néptőlár kőszátrának bejáratát két oldalt egy-egy faragványos festett oszlop szegélyezte. Az egyikken szőlőindák és levelek között szőlőfürtök láthatók vörösrősen arany színben (deus), a másikon zöld alapon vörösrősen növényi indák (homo) láthatók. Ezek az akkori emlídek szemében világos utalások voltak Jézusra. (16) Egy esztergomi oszlopfőn kettőlachi stílusban megfaragott figurális minta Jézus égi és földi szerepét érzékelteti (17), egy somogytúri kővőn szintén (18).

Az életfák két oldalsó levelének fölfelé és lefelé kunkorodó spirálisokkal való felruházását a magyarság máraz őshazából hozta magával ezüst és arany ötvösműveken. Levediában a déloroszországi kereszténység hatása alatt kerültek be ezek a jelképek a pogány magyar jelképrendszerbe. A kettőlachi stílusú fémművesség innen vette át ezt a szemléletes kifejezést.

A Szent István részére készült koporsóról Máriára vonatkozó jelképek nem vonatkozhattak. Jézus és Mária, mint a keresztény vallás két legfontosabb alakja, a koporsón is a legelőkelőbb helyen kaphattak jelképes megjelenítést. Evidens, hogy a két reprezentatív oldalon a medaillonokban lévő rozettáknak juttatták ezt a funkciót. A visszahajló levelű rozetták Jézusra utalnak (III. t. 3; IV. t. 5; VI. t. 5), a szögletes levelűek pedig (III. t. 6; IV. t. 2; V. t. 6.) Máriát jelképezik, leveleiken az életfával, Jézussal.

Szarkofágunk ábrázolásai tehát István király személyére utalóan az új államvallásnak abban a korban közérthető jelképekkel való propagálását szolgáltatták. Az államalapító nagy király emlékét nem is lehetett volna sikeresebben megőrköztetni, mint ezzel a királyi művő márványkoporsóval. A szarkofág jelképes ábrázolásai teljes összhangban vannak a ki-

X. TÁBLA

rály gondolataival. Mint mágikus jelek, hatásukkal egyenes folytatásai más síkon a király törekvéseinek.

A mezők sarkaiban és a szabadon maradt helyekre az olaszköfaragó művész kisebb virágcsokrokat (III.t.1, 2; IV.t.6, 7; V.t.2, 4, 3, 5; VI.t.1, 2, 3, 4), rozettákat (II.t.2, 3; VII.t.4) vagy kis álló virágokat (II.t.4, 5; VII.t.3) helyezett. A szögletekben ülő kis virágcsokroknál itt-ott látszik némi törekvés abban az irányban, hogy párokat alkossanak. Ez a törekvés azonban nagyon határozatlan. Az oszlopfők sem egyformák (II.t.1, 7; VII.t.1).

Visszatérve a szarkofág jobb oldalához, érdekes, hogy a rozettapárok közötti háromszög alakú mezőben egy-egy háromlevelű életfa foglal helyet, mégpedig egyik esetben fönn csúcsos oldallevelekkel, lenn pedig spirálisban végződő oldallevelekkel (III.t.4, 5). Ez esetben a megtárgyalt pogány dualizmus kifejezését ismerem föl. Másik hasonló esetben (IV.t.3, 4) fönn is, lenn is az életfa oldallevelei spirálisban végződnek, de a középső részek nem egyformák. Bár e két esetben a spirálisok lefelé kunkorodnak, a középső levéltézés alapján föltételezem, hogy ez a variánpár Jézus kétféle szerepére akar utalni. A III.t.4, 5 életfa-pár esetében pedig a pogány dualizmus keresztény értelemben való átvételéről lehet szó (Jézus, Mária). Az ugyanilyen értelemben jeggyel ellátott kerub két oldalán ezek az életfa-párok érthetők.

A szarkofág elvont jellegű jelképeinek vizsgálatából a következő tanulságokat vonhatjuk le:

1. Az olasz köfaragó művész ezelőtt soha sem faragott visszahajló leveleket, sőt valószínűleg ilyeneket azelőtt nem is látott.

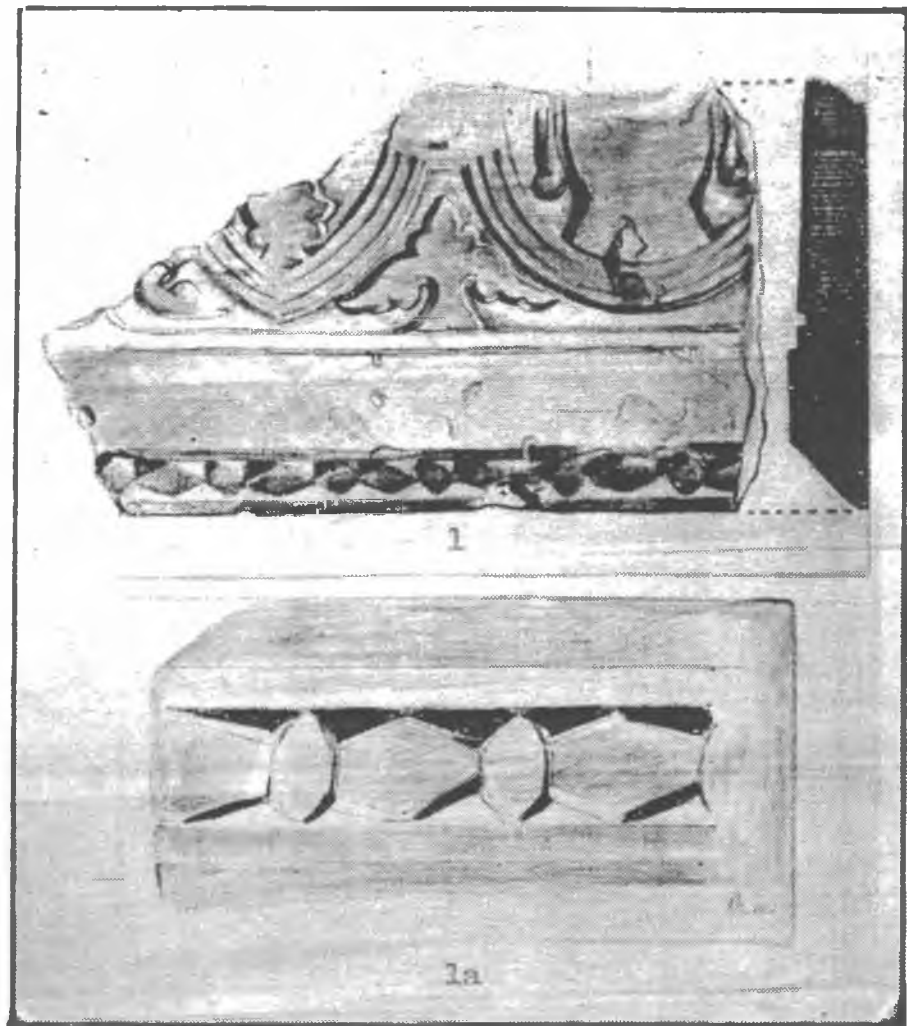
2. A pogány eredetű hitvilági fogalmakat a művész nem ismerte. Ezek ábrázolása a faragványokon kezdetben nehézségekben ütközött.

3. A visszahajló levelek megjelenése az Adria-vidékről elhozott rozetta-motívumon korhatározó értékkel bír annyiban, hogy az eddigi korai (1000 körül; 1040 körül) időmeghatározásokkal szemben a késői időmeghatározást támasztja alá. Idő kellett ahhoz, hogy az olyan visszahajló levelű nyugati ötvösművek hatásos mintái, mint a Theophanu és a Matild apátnő keresztjén (19) láthatók, általánosan ismertek lehettek az esztergomi és székesfehérvári egyházi körökben. Nálunk a besztercei aspersorium (20) a korábbi, a pécsi altemplomi lejárók oldalfalának a faragványos mezői a változatai ennek a stílusiránynak.

.

Befejezésül a szarkofág fedeléről kell szólnom. A római szarkofágok kirablása rendszerint úgy történt, hogy a fedél vékonyabb részét elrepszttették, a nyílást kitágították és így a belső részbe behatoltak. Az összetört fedél töredékeit rendszerint eldobták, az alsó nagyobb rész pedig megmaradt. Ilyen megmaradt alsó részt használtak fel másodlagosan Szent István király ünnepélyes *elevatio*-ja alkalmával. Az átfaragott márvány szarkofághoz azonban új fedelet kellett készíteni. A székesfehérvári kőtár anyagában tehát ennek a szarkofágfedélnek maradványait kerestem, amikor heteken át a kőtárban dolgoztam. Biztosra vettem, hogy a szarkofágot évszázadokkal előbb a fentebb említett módon kirabolták, a fedél töredékeit pedig félredobták.

A kőtár gótikus kövei között találtam egy gyanús követ (VIII.t.1.1a) azonban tüzetesen nem vizsgálhattam meg, mert cementtel be volt erősítve a kőtár falába. Dercsényi ezt írja róla: "93. Siremléktöredék, mészkő. Elöl kereszt és hármashalmon álló lilium, a jobb oldalon szintén lilium töredéke. XIV.sz. Lelőhely:

XI. TÁBLA

A TÁBLÁK FELIRATAI.

- I. tábla. 1: Jobb oldal; 2: bal oldal
 II. " Jobb oldal, középső részletek
 III. " Jobb oldal, előlső részletek
 IV. " a. Jobb oldal, hátsó részletek
 V. " Bal oldal. Előlső részletek
 VI. " Bal oldal. Hátsó részletek
 VII. " 1-4: Kis részletek a koporsóról; 5: előlső oldal
 VIII. " 1.1a. A koporsófedél előlső oldalának töredéke
 IX. " 1-1a: a koporsófedél oldalának töredéke
 X. " Hatszárnyú kerub a lébenyi templom déli kapujáról
 XI. " Aquileia. Dom. Szent Péter oltár korlátjának részlete
 XII. " A szent István koporsó rekonstrukciója.

Északi és keleti várfal. Mérete: 40x67 cm. Leltári szám 1122". Ez a "liliom" különböző változatokban többször ismétlődik a szarkofágon. A II.t.4 és 5 alatt ugyan úgy a földre állítva találjuk, mint a szóbanforgó töredéken. A jobboldali első nagy rozetta "visszahajló" levelein és az egyik sarok virágcsokorjába belekomponálva fordul elő: III.t.3 és 2. A köfaragó az egyik Atty-s alak átfaragásánál is felhasználta ezt a szimmetrikus levélpárt: V.t.1. A VII.t. A VII.t.3 alatti "földön álló háromlevelű növényke is ennek a típusnak a továbbképzése. A szóbanforgó mészkőtöredék "liliomának" középső levelén a szimmetriatengely éles vonal formájában emelkedik ki, ugyanúgy, mint a visszahajló levelű rozetták levelein is látható (III.t.3; IV.t.5; VI.t.5). Ennyi stilusegyezés feljogosít annak feltételezésére, hogy itt a márványszarkofág mintakincsével összhangban lévő mintákat akartak alkotni.

A VIII.t.1a alatti részlet elég világosan mutat egy akrotérionszerű részt, benne életfával és egy erősen lejtős tetőrészletet. A VIII.t.1 alatti oldal álló keresztje a szarkofágtető elülső, keskenyebbik oldalának közepére eshetett, az 1a alatti rész pedig a hosszoldal kezdete.

E gótikusnak tartott köre vonatkozó észrevételeimet közöltem a székesfehérvári múzeum munkatársaival és kértem, hogy a követ, mely vagy koporsó, vagy siremlék teteje volt, vetessék ki a gótikus környezetéből és tegyék a románkori kövek közé. Ez meg is történt.

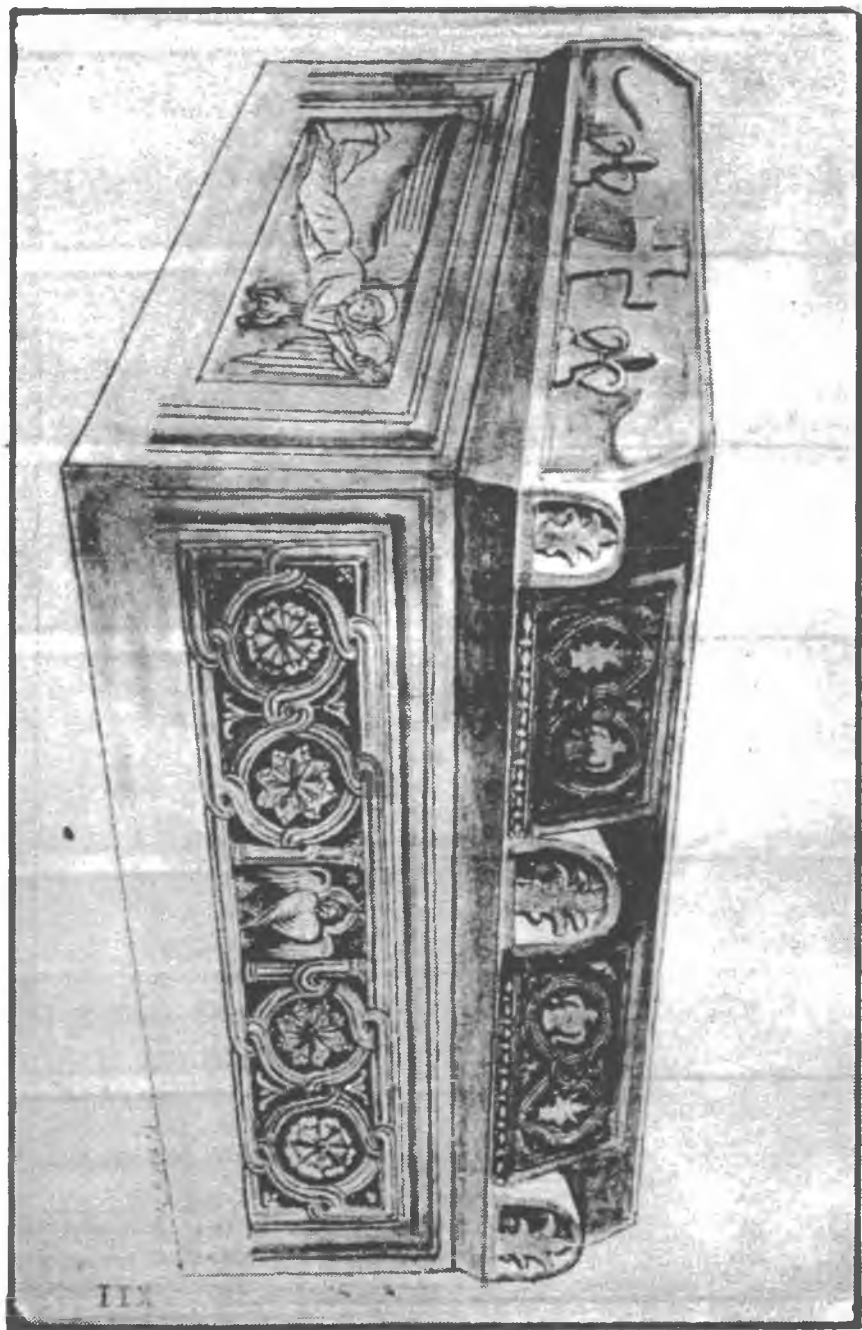
Valamint a szarkofág, ugyanúgy a kőtárban 14.sz. alatt őrzött kö is (IX.t.1, 1a) a bazilika területén került elő. Dercsényi fordítva ábrázolta i.m.78.kép alatt. Ezt írja róla: "14 Párkánytöredék, mészkő. Hármasszalagfonat közeit állatalakok töltik ki, felső keretét gyöngysordísz alkotja. XI.sz. Leleghely: Bazilika területe. Mérete 36x62 cm. Leltári szám 353". A követ fordítva kell nézni: így kiderül, hogy az alján lévő astragalos csík kezdete az akrotérionos kö alján megtalálható. Rokon astragalos-szegélyt látunk az aquileiai domborkép egyik keretmezejében is (XI.t.). A 14.sz. kövön egy kerek és egy mandorla-alakú fonat-keretben egy leeresztett szárnyú héja, illetőleg egy életfa alsó része maradt meg. A héja szárnya mindkét oldalon spirálisban végződik. Ez tehát a pogánykori Turul leszármazottja, de már keresztény környezetben (nyilván átértelmezve). A két szalag-keret közötti háromszögletes mezőben "földön álló" életfa: mindez jól beleillik a márványkoporsó mintáinak a rendszerébe.

A tető köanyaga nem olyan finom fehér márvány, mint a szarkofágé. A faragás sem származik az olasz mestertől. Helyi köfaragó készíthette, az olasz mester mintáinak és stílusának némi utánzásával. Figyelemre méltó körülmény, hogy a kö oldalán (IX.t.1, 1a), a kerek medaillon mellett még egy kerek medaillon nem fért el, hanem csak egy mandorla-alakú. Ez arra mutat, hogy a szarkofágtető két oldalának a közepén is volt egy akrotérion-szerű kiemelkedés, ugyanúgy, mint a római szarkofágtetőkön is lenni szokott.

•

A XII.táblán látható rekonstrukciós rajz fogalmat ad arról, hogy milyen impozáns lehetett ez a "monumentum". A két koporsófedél-töredékben (VIII.t.11a és IX.t.1, 1a) az elülső rövid oldal és a jobboldali hosszoldal egy-egy részlete és egy akrotérion maradt fenn. A rekonstrukciónál ezekre támaszkodom.

A koporsó és a koporsófedél megmaradt két töredékének faragványai között bizonyos minőségi különbség állapítható meg. Ebből azonban legkevésbé sem lehet arra következtetni, mintha ez a fedél nem ehhez, hanem egy másik koporsóhoz tartozott volna. Ugyanis a fedélén is voltak igen jó minőségű részletek, amint ezt a kereszt oldalán álló, megmaradt liliom igazolja. Sőt ennek középső levele a közepén finoman kiemelkedő szimmetria-vonallal

XII ТÁВЛА

514

(lásd: VIII.t.1) a koporsó egyes rozettáinak levélképzésével egyezik (III.t.3; IV.t.5; VI.t.5). Viszont a faragás minősége a koporsón sem egységes. A IV.t.5, 6-7 és 1 alatti részletek, az V.t.1 és VI.t.6 alatti emberformájú életfák szára rendkívül silány minőségű megoldás. A VI.t.5 alatti rozetta "visszahajló" levelei is minőségben messze elmaradnak az ugyanottá sarkokat df-szító csodálatos fantáziáról tanúskodó virágcsokortól (VI.t.1-4).

A koporsófedél és a koporsó összetartozását a következő adatok igazolják: 1. A töredékek ráillenek a koporsó kátyájára. 2. A koporsó szélessége elől 111,5 cm, a fedélé 128 cm. volt. A fedél tehát kifelé rézsutosan mindkét oldalon 8,25 cm-el volt szélesebb a koporsónál, tehát arányos volt a koporsóhoz. 3. A szalagfonatok szélessége mindkét részen 4 cm volt. Ez az egyezés aligha volt véletlen. 4. A kereszt mellett megmaradt "liliom" kiváló minőségű kompozíció, mely beleillik a koporsó legjobb faragványainak stílusába. Sőt e három levélből álló kompozíció maga is a koporsóról származik (VIII.t.1; II.t.4,5; III.t.2). 5. Amint a baloldalon a két emberformájú életfáról bebizonyosodott, hogy a római szarkofág gyászoló géniuszaiból faragták át azokat, a koporsófedélen is a római szarkofág-fedők akrotérionjait utánozták. 6. Negatív bizonyíték: semmi nyoma sincs annak az írott forrásokban és a romkert leleteiben, hogy a XI.sz.-ban két koporsót készítettek volna uralkodói temetés céljára.

Megemlíthető még, hogy a koporsó belsejében a kíváncsok nem a hátsó végén van, hanem elől, amint az egyházi személyek koporsóinak esetében lenni szokott.

Az elveszett koporsófedél-részletek kiegészítése a megmaradt töredékekalapjántörtént. A hiányzó akrotérionok alakja a megmaradt egyetlen akrotérion alapján hitelesnek tekinthető. Ellenben nem biztos, hogy a hiányzó akrotérionok fülkéjében is "emberformájú" kis életfa volt. Ugyanez vonatkozik a koporsófedél rézsutos oldalán lévő szalagfonatos medaillonra és mandorlára is. Az akrotérionok és az azokat alul összekötő astragalos-csíkok, valamint a koporsófedél elülső egész oldala kétségtelenül merőlegesek voltak. A rekonstrukciós rajz utólagos, helyszíni ellenőrzése alkalmával (1971.II.7) ez mérések segítségével bebizonyosodott.

A koporsó hátsó oldala diszítetlen. Mindössze egy keskeny szalag-keretet véstek bele (képe: Dercsényi, i.m.136o.53.kép).

A Szent István-koporsót az olasz Ranzanus - mint Mályusz írja - művészeti szempontból csodálta meg. Mi azonban látjuk annak politikai jelentőségét is. A korai románkorban egy ilyen hatalmas emlékmű létrehozása egyúttal politikai hitvallás is volt az első király által megkezdett nagy reformok erélyes folytatása mellett. A Szent István utáni királyaink között az erélyes Szent László volt az első, akinek legkorábbi uralkodói tettei közé tartozott az ünnepélyes elevatio és az ezen alkalomra ennek a monumentális siremléknek az elkészíttetése.

*

Annyi tatár-török viszontagság után még csoda, hogy Szent István király koporsójából ennyi is megmaradt a mi korunkra. E maradványok mintái hűen visszatükrözik a pogányságból a kereszténységbe való átmenet nehézségeit, amelyek között a nagy államalapító király is küzdelmes életét élte. Nagy utódja, Szent László király és munkatársai a nagy előd eszméinek értelmében alkották meg az utókor számára ezt a maradandó siremléket. Nemcsak művészeti, hanem eszmeileg is "királyi művű" alkotást hoztak létre. Ha teljesen az olasz mesterre bízzák a munkát, akkor egy pompás olasz művészeti alkotás lesz belőle. A magyar igények kifejezésére azonban az egyébként kitűnő olasz mester teljesen tájékozatlanságával szemben is a legnagyobb gondot fordítottak. Így olyan emléket állítottak az államalapító királynak, amely minden olasz stíluszajtsága ellenére is a helyi hagyományok révén románkorunk egyik legkorábbi emléke és amely elválaszthatatlan a helytől és a személytől.

nagyon előkelő, mert abban nyugszik ezen királynak és fiának, Imrének, igen tiszteletreméltó teteme. Ahol még sok más tetem is fekszik azoktól, akik őutána Magyarországon uralkodtak.) Géza fejedelmet és második feleségét Szent István a székesfehérvári Péter és Pál-egyházban temettette el.

9. A további sorok így hangzanak: Qui statim nuntium in Ungariam ad Albam civitatem transmisit et ita sicut audivit et vidit sanctus episcopus, nuncius eius invenit, litteris autem de obitu eius a capitulo acceptis ad dominum suum in Greciam remeavit (Fordítása: Aki tüstént követet küldött Alba városába és ahogy a szentéletű püspök látta és hallotta, követe is ugyanazt találta; a káptalantól pedig írást kapván az ő elhunytáról, urához Görögországba visszatért). Hartvik a szent István életét tárgyaló legrégibb Vita-ból átvette a szentéletű görög püspök látomásának első sorait és szent Imrére alkalmazta (SRH, II, 428). Ettől függetlenül szent Imre halálával kapcsolatban is létezett egy hasonló látomás-legenda, egész más szavakkal és más részletekkel: SRH, II, 456. Ennek lerövidített változata: Schwandtner SRH, I, 1766, 351.

10. A Schwandtner-féle több kiadásban megjelent Ransanus szöveggel szemben megemlítem és ajánlom a Mátyás Flórián-féle kiadást: Fontes domestici, IV. Budapest, 1885. Ebben a két éjjeli látomás a 182 és 183.o.-on található.

11. Nagy Emese A székesfehérvári István koporsó keletkezése. Művészettörténeti Értesítő, 1954, 1.sz 101.skk.

12. Mihályt Vajay Szabolcs szerint Géza ölette meg. Szerinte Géza "véreskezű" belpolitikáját az egész középkoron át rejtegették és csak Ransanus előítéletmentes írása őrizte meg számunkra (Székesfehérvár évszázadai, 1.1967.77.). Ugyanottha 80.oldalon Ransanusnak tulajdonítja a következő szöveget: manus pollutas humano sanguine gestas (fordítása: neked nem adatik meg, amire gondolsz, mert embervérrel szennyezted be kezdet.): SRH, II. 379 és 404. Vajay Szabolcsnak ezt a felületességből származó tévedését és a belőle levont teljesen elhibázott következtetést ki kell iktatnunk korai történetünk irodalmából, mert a "sűrű hallgatás" alkalmas lehet annak a fantasztá nézetnek alátámasztására, mely szerint a Kötárban lévő kőkoporsó nem Szent István, hanem Gáza számára készült volna.

13. G.Brusin Kleiner Führer durch Aquileia u. Grado, Padova. 1956, 4, 27.oldali

12. kép. E domborkép az aquileiai Dóm Szent Péter oltára előtti térség korlátdíszei közé tartozik. A Dómot Poppo patriarcha 1021-1031 években építette ujja. Ekkor készült a kép is.

14. Dercsényi képe, i.m.79.o. a 18.kép fordítva van.

15. Fettich N.: ötvösmester hagyatéka Esztergomban a tatárjárás korából. Komárom megyei múzeumok közleményei, I. Tata, 1968, 164-177. old.

16. Pécs, Kötár, 135 és 136.sz. festett kövek.

17. Komárommegyei múzeumok közleményei, I. Tata 1968, 190.o.8.kép 1 és 2.

18. Ugyanott 12, kép.

19. A nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve, II. Budapest, 1961, IV. t. 2-4.

20. Ugyanott III. t.

1. A szóbanforgó szarkofágra vonatkozó régészeti és művészettörténeti irodalom összeállítása megtalálható Dercsényi Dezső könyvében: *A székesfehérvári királyi bazilika*, Budapest, 1943. 110. o. Ez az összeállítás nem tartalmazza a történeti jellegű munkákat, melyek Szent István temetésével és az elevatio-val foglalkoznak.
2. Kralovánszky Alán, *A székesfehérvári középkori bazilika*, Székesfehérvár, 1968. 23. sk. o. Ez a különös eredmény kizárólag a legendák (részleges) adataira támaszkodik. A krónikás adatok nála nem jönnek figyelembe.
3. Petrus Ransanus, *Epitome rerum hungaricarum*, kiadta Mathias Florianus, *Fontes domestici*, IV. kötet.
4. Tóth Zoltán, *Szent István legrégebbi életirata nyomán*, Századok, 1947, 91. o. szerint Ransanus luceriai püspök (aki 1488-ban jött Mátyás király udvarába) munkájában Szt István legrégebbi életirata maradt ránk. Szerinte a legenda maior előtt keletkezett, talán valamelyik székesfehérvári kanonok a szerzője.
5. Bár a magyar-lengyel krónikának történeti értéke nincs. A Szent István márvány síremlékére vonatkozó sorai a legnagyobb figyelmet érdemlik, mert egy elveszett legrégebbi *Vita sancti Stephani*-ből írta ki az ismeretlen szerző azokat. E legrégebbi vita-t már a krónika címében is említi: *Incipit cronica Ungarorum iuncta et mixta cum croniciis Polonorum, et Vita sancti Stephani* (Szentpétery E., *Scriptores rerum Hungaricarum*, II. 1938, 299. o.). Tóth Zoltán szerint (i. m. 26. o.) a legenda maior a szenté avatásra készült (1083). Valószínűbb azonban, hogy az elveszett *Vita sancti Stephani* volt a kanonizáció alkalmára megszerkesztett vita és, hogy az összes legendák (Hartvik, Ransanus, stb.) mind ebből merítettek, hozzátevé, elhagyva egyes részleteket aszerint, hogy kit melyik szempont érdekelt inkább. Hartvikot elsősorban a csodák érdekelték, a titkos temetés és az elevatio hiteles történetével nem igen törődött. Ransanust a szép épületek is érdekelték (Mályusz Elemér, *A Thuróczi-krónika és forrásai*, Budapest, 1967. 179. o.) ezért nem mulasztotta el, hogy a "királyi művű síremléket" nyilván a ma is meglévő szarkofágot), amely ekkor még helyén állt, meg ne említse. Mind a magyar-lengyel krónika, mind pedig a Hartvik-féle legenda részben azonos szavakkal elmondja, hogy egy szentéletű görög püspök Szent István, illetőleg Szent Imre halálának időpontjában hallotta az angyalok énekét, akik a király lelkét az égbe vitték. Hartvikot erre vonatkozó szövege (SRH, II. 428) megfelel a magyar-lengyel krónika szövegében lévő mondatnak. Nyilvánvaló tehát, hogy mindkettő közös forrásból merített. A krónika még egy hosszabb mondatnál többet is kiírt az eredeti szövegből. Minderről részletesen lesz szó a szarkofág jelképes ábrázolásainak ismertetésénél. Ugyanis a király lelkének angyal által való égbevitelle a koporsó elülső oldalán ábrázolva van. Érthetetlen számonkérni, hogy mindezen értékes adatokat az eddigi magyar kutatók nem használták fel, sőt Ransanus szövegét senki sem ismerte.
6. Dercsényi D., *A székesfehérvári királyi bazilika*, Budapest, 1943. 18, 32, 33, k.
7. A koporsó faragása a fedéllel együtt legalább két évi munka lehetett.
8. Varjú E., *Szent István koporsója*. Magyar Művészet, VI. 1930, 372. sk. Ransanus is a köztudatnak adott kifejezést, amikor Alba Regalis leírásában ezeket mondja: *Est illic Basilica, olim a beato Stephano condita, ut infra suo loco narrabitur, eo nobilissima, quod in ea conditur eiusdem Regis, ac beati Emerici, filii eius, venerabile corpus. Ubi jacent et alia complura corpora eorum, qui post istum, regnum in Hungaria tenuere.* Schwandtner SRH, Viennae 1766, 330. o. Fordíttam a Bazilika, melyet hajdan szent István alapított amint alább, a maga helyén lesz szó róla, azért

A kékszakállu herceg vára

ÖTVÖSMŰVÉSZETI ÁBRÁZOLÁSÁNAK TÖRTÉNETI ALAPJAI.

FETTICH NÁNDOR

BALÁZS BÉLA (1884-1949) szövege és BARTÓK BÉLA (1881-1945) megzenésítése a szecessió korának szülöttje. BALÁZS BÉLA a nemzeti színjáték megteremtésének lehetőségét - mint BÓKA LÁSZLÓ írja - úgy keresi, hogy a magyar nép tudatának ősi rétegébe hatol: egy olyan mitológikus multba nyúló mondát dolgoz fel, melynek változata a mi MOLNÁR ANNA-balladánkban is megtalálható. BALÁZS BÉLA kékszakállja azonban nem a cini-kus kéjgyilkos, hanem az emberiség egyik legmélyebb és legfájóbb problémájával, az elmúlás gondolatával vívódó tragikus alak. A három korábbi asszony nem is hal meg nála, hanem a mű végén előjön a színpadra.

A BALÁZS-féle szöveg alapeszméjét ezek a sorok fejezik ki: "Hajnalban az elsőt leltem ... Övé most már minden hajnal." "Másodikat délben leltem ... Minden dél az övé most már." "Harmadikat este leltem ... Övé most már minden este". "Negyediket éjjel leltem ... Övé lesz már minden éjjel. És mindig is éjjel lesz már."

BARTÓK zenéje ("1911. szeptember") annyiban szecessziós, hogy az európai zenének addig uralkodó dur-moll tonalitása helyébe az ősmagyar eredetű népzsenék egyik jellegzetes hangrendszerének, a pentatóniának domináló szerepet juttatott, azonivül addig nem hallott szokatlanul merész harmóniakat használt. Megdöntötte tehát a dur-moll harmóniának a századforduló idején már végső ellaposodásba, végső epigonizmusba hanyatló egyeduralmát.

BARTÓKNÁL ez nemcsak stílusváltás (külsőleges máz) keresése volt, hanem a genialis szöveg kongeniális áttétele zenébe, mégpedig minden igaz művészet módján az emberi nagy kérdések körébe emelte a színjáték komoly mondanivalóját.

BARTÓK e mű írásakor már túl volt a fordulóponton (1906: KODÁLY ZOLTÁNNAL közösen kiadott 20 magyar népdal). A nagy fordulat után BARTÓK az emberi problémákat a Kárpátmedence jelenkori különféle népeinek zenekincsén át szólaltatta meg. Rendkívüli történeti érzékével ezen az uton szinte magától jutott el a régmúlt évszázadok, sőt évezredek itteni emberének lelkivilágához, e sok jót-rosszat látott föld préhisztórikus világáig. Szinte azt mondhatnánk, hogy a Kárpátmedence hatezer éves történetét dolgozta fel zenei szimbólikus jelképekben az egyetemes emberi szempontok legmagasabb fokán.

Nagy kára a különben zseniális szövegnek, hogy a zenei téren végbement fordulatot a szövegíró a maga területén nem tudta következetesen keresztülvinni. A nemrég felfedezett népzenei kincsnek lenyűgöző hatása alatt senki nem gondolt arra, hogy az ezer év előtti magyar élet rekvizitumai után érdeklődjék és azokat megfelelő módon felhasználja a nemzeti színjáték megteremtésénél. A BALÁZS BÉLA által előírt "hatalmas kerek gótikus csar-nok" mint szimbólikus jelkép e színjáték cselekményével és alapeszméjével homlokegyenest ellenkező értelmet képvisel. A gótika a Mária-himnuszok virágkorában a Mária-kultusz ki-

fejezése volt a középkori építészeti szimbólika nyelvén. A millenniumi ünnepségek közelségében ennek az alapján pogány eszmévilágot és zenét kifejező színjátéknak az inszcénálásánál nem kellett volna ezt az ellenkező szellemi tartalommal bíró keretet adni. A tudományos alapok keresésénél - amennyiben ilyen keresésről egyáltalán szó lehetett - a Néprajzi Múzeum volt a legmagasabb fórum, ameddig eljutottak. Senkinek eszébe nem jutott elmenni a Nemzeti Múzeumba, az ősmagyar és népvándorláskori népek emlékeinek világűrű tudósához, HAMPEL JOZSEFHEZ utmutatásért.

A kiváló művésznak, OLÁH GUSZTÁVNAK diszletei (az Operaház 1956. évi kiadványában, a 8. o. után) semmiféle összefüggésben nincsenek az erősen pentatónikus, ősmagyar hangulatot árasztó zenével és hasonló hangulatu szöveggel.

BARTÓK csakhamar elvesztette kedvét és érdeklődését az ősmagyar jellegű zeneművészeti megoldások iránt és utjai a zene területén elváltak a KODÁLY ZOLTÁNÉTOL. A Nemzeti Múzeumban 1926 nyarának elején elsősorban szovjetunióbeli népzenei publikációk és gyűjtemények megszerzésének lehetőségeiről tárgyalt. Az ősmagyar és rokon népek kiállított kincseit akkor meg sem nézte. Csak az 1930-as évek végén jelentkezett ZICHY ISTVÁN nemzeti múzeumi főigazgatónál azzal a kimondott céllal, hogy az ősmagyar és a népvándorláskori emlékeket szeretné megismerni. A hosszas megbeszéléseken, amelyekbe csakhamar felesége, Pásztor Ditta is bekapcsolódott, az ősmagyar és rokon népek régészeti emléktárájának a zenével, irodalommal, képzőművészettel stb. való összefüggései kerültek igen részletes megvitatásra. A szkíta aranyszarvasokat, a szilágyosmlyői germán fejedelmi kincs aranyait, az avar kincseket, világhírű ősmagyar tarsolylemezeket mind a kezébe adtam. BARTÓK ezeket a maguk nemében páratlan kincseket hosszasan nézegetve megismerkedett az ősmagyarság és a rokon népek művészetével és ennek kultikus hátterével.

E részletes módszertani és művészettörténeti megbeszélések egyik következményeként néhány évvel később ezt írtam egyik könyvemben:

"A magyar népdal ősi pentatónja minden valószínűség szerint nem tisztán népi eredetű, hanem ma már csak a nép körében megőrzött, a népdal formavilágához és szelleméhez átitódott, eredetileg arisztokratikus jellegű zenélésnek a maradványa. BARTÓK BÉLA ezt az előkelő jellegű művészeti ideált kiváló ösztönösséggel valósította meg ősmagyar zenei hangokkal." A kékszakállu herceg vára "c. dialógusos szinpad műveben. Nemi fantázia-szabadsággal ilyenféleképpen lehet elképzelnünk - mutatis mutandis - azt a zenei produkciót, amelyről például Attila udvarából egyik görög író révén értesülünk" (Magyar stílus az iparművészetben, Budapest, 1943. 5. o.).

BARTÓKNAK Európából való távozása és halála után A kékszakállu herceg vára operai diszletei lényegében nem változtak. 1945. után a mű gyakran került előadásra - a szokásos felemás köntösben.

A Magyar Helikon 1960-ban újra kiadta a teljes szöveget zenei és képzőművészeti illusztrációkkal és BÓKA LÁSZLO tanulmányával. KASS JÁNOS grafikusművész a modern francia könyvillusztrációk stílusában bravuros illusztrációkat készített a szöveghez, szám szerint tizenhetet. Ezek a zenének sem archaizáló, pentatónikus hangulatával, sem pedig a szöveg mély humánusával és ősmagyar hangvételével semmiféle kapcsolatot nem mutatnak. KASS JÁNOS Kékszakálluja kiméletlen, cinikus kéjgyilkosnak tűnik, Juditja sem tragikus alak, hanem egy öntudatos, dőlceg nő.

Mindezekből kitűnik tehát, hogy az archaizáló szöveg ősmagyar hangulatához csak a zenei feldolgozás ragaszkodott, a képzőművészeti feldolgozás ellenben minden esetben független maradt attól.

Az ötvösművészeti megoldás keresésénél részemről G. LESSING (1729-1781) Laokoon-jából indultam ki, melynek előszavát és első öt fejezetét a modern esztétikai irodalom eredményeinek felhasználásával három művészetre vonatkoztatva (képzőművészet, költészet, zene) átdolgoztam. A kifejezés, a színmű szövegének, a zenének, a szinpad inszcénálásnak és könyvillusztrációnak műfaja szerint más és más feladat elé állít bennünket. Az ötvösművészeti megoldás a felsorolt műfajokról merőben elütő, azoktól szinte teljesen idegen műfaj. Legközelebb áll a szinpad inszcénáláshoz, de a mi megoldásunkban igen lényeges ponton eltér ettől a műfajtól, mert megoldásunknál az alakok mozdulatlanok. A képzőművészettől még távolabb áll, mert az ötvösség eszközei (nemesfém, zománc) már magukban véve egészen mások, mint a képzőművésztéi. Megjegyzendő, hogy az ötvösség óriási birodalmán belül is sokféle, egymással többé-kevésbé összefüggő megoldás volna lehetséges. Itt most csak arról az ötvösségi megoldásról és annak történeti háttéréről lesz szó, amelyet BODA GÁBORRAL és MAJOR ISTVÁNNAL sokszorosan tanácskozva, a legmegfelelőbbnek találtunk. Minden tervrajz kevésnek, nem eléggé áttekinthetőnek bizonyult. A megbeszélte ötvösségi megoldás megértetése és gyakorlati kiviteleztetése érdekében még színes makettet is kellett készíteni. Ez a makett teljes egészében hármunknak jól átgondolt és minden részletében megvitatott munkája. E közös munkából az én részem az ősmagyar régészeti emlékanyag és kultikus vonatkozásai tanulságainak felhasználása, a vár és az alakok színes megrajzolása, továbbá a makett technikai kivitele volt.

Legnehezebb problémát jelentett a vár megalkotása. Végül is egy átlagos mesebeli, erősen kiszínezett várban állapodtunk meg a gótikus kerek csarnok helyett. BALÁZS BÉLA szövegéhez annyiban mégis ragaszkodtam, hogy a vár középső részén a csúcsíves kiképzést alkalmaztam. Alább lámi fogjuk azonban, hogy a csúcsívek nem a gótika ismert csúcsívei, hanem ezek a honfoglaló magyarság körén túl, sokkal ősbibb világba vezetnek bennünket.

A zseniális BALÁZS BÉLA szövegében már jelentkezik bizonyos szín-szimbólika a hét kamrával kapcsolatban. Nála azonban ennek történeti alapja nincs. Akkoriban a színek középkori használatára vonatkozólag még alig voltak tudományos kutatások, még kevésbé publikációk. J. W. GOETHE (1749-1832) hatalmas, kétkötetes művének (Zur Farbenlehre,) a történeti források adatait tartalmazó második kötetét még a német kutatók sem használták fel, mert az első kötet természettudományi alapvető hibája miatt az egész művet figyelmen kívül hagyták. BALÁZS BÉLA színszimbolikája tisztára egyéni spekuláció eredménye. Mindazonáltal a színszimbolikának döntő szerepet juttattunk az ötvösművészeti megoldásnál, annál inkább is, mert a magyar ősiségben a színszimbólika mind a középkori templomi u. n. diszitőszobrászatban, mind pedig az ennek utóhatásaként jelentkező népművészetben igen jelentős. Az egyházakban missziós célzatú, a népnél pedig mágikus célzatú felhasználást nyert. A magyar ősiségben jelentkező színszimbólika a késő avarkori pogány népi, mágikus ékszerein már teljesen kialakult volt. A honfoglalás zivatarára ennek életét nem szakította meg. Sőt az augsburgi katasztrófa (955) után elemi erővel lángolt föl és körülbelül száz évi virágzás után a meginduló templomépítések idején erkölcsnemesítő és vallási fogalmakat propagáló missziós munkának egyik legfőbb eszköze lett.

Már GOETHE ismerte THYLESIUS milánói professzor Libellus de coloribus c. munkájából a bűnös állapot jelzését: a piszkos-fekete színt (lat. ater), melynek ellentéte a szép fekete szín (niger). A piros szín a nap tűzének a színe, az aranyárga szintén a nap jelzésére szolgál. A sötétkék az éjszaka, a földalatti világ, átvitt értelemben az ősi Földanya, Magne Mater, az ősmagyaroknál a pogány Nagyboldogasszony. A világoskék, türkizkék változatban a Nagyboldogasszony leányának: Boldogasszonynak a jelképe. A keresztény magyar ősi-

ségben ez már Jákon is Mária színe. Az ötvösművészeti megoldásban egyébként igyekeztünk BALÁZS BÉLA helyes ösztönérzékkel megalkotott színszimbólikáját, amennyire lehetett, tiszteletben tartani.

Hogy a szöveg és a zene archaizálásához hűek maradjunk, az alakokat a profán világból egy elvontabb pogány mitikus világ szférájába emeltük fel. E nőalakok a magyar ősiségben nagy szerepet játszó Boldogasszony sokféle variánsának (Gyömmő Icsoltó-, Gyertyaszennelő-, Sarlós-, Havi-, Segítő-, stb. Boldogasszony) felelnek meg (KÁLMÁNY LAJOS, Boldogasszony, ősvallásunk istenasszonya. Értekezések a nyelv- és széptudományok Köréből, Magyar Tudományos Akadémia, 1885.) A mi megoldásunkban a Reggel, Dél, Este és Éjjel pogány megszemélyesítői. Mindegyik változat harangalaku szoknyája szegélyén ott van a régi női istenség ferdemeanderének valamelyik, ősidők óta ismert változata. Ősmagyar emlékek tanuskodnak róla, hogy a honfoglaló magyarság már az ősházában ismerte ezt az istenséget.

A kékszakáll alakját e mitikus nőalakokhoz méltó, komoly tragikus hősnek kellett megalkotnunk. Erre legalkalmasabban találtam egy magyar mitikus fejedelmi alakot. Ez azonban már nem a kéjgyilkos Kékszakáll, hanem a szomorú elmúlás megszemélyesítője. Öltözetének alapjellegét a Kékszakáll-fogalom jelzésére hamuszürke pizsok-feketés szín adja meg. Egyébként viseletének egyes részleteit a Zemplénben 1958-ban feltárt ősmagyar fejedelmi sir leletanyagára alapítottam.

BALÁZS BÉLA a kamrákkal kapcsolatban is tesz kísérletet bizonyos színek (színes sugarak) jelképes alkalmazására. Az ötvösségi megoldásban a kamraajtók színes zománc-minitázata a kamrák tartalmát jelzi. A kinzőeszközök kamrájának ajtaján vérvörös u. n. András keresztek, a fegyverház fekete-sárga meanderminta (haláljelkép), a kincsekén aransugaru nap, az ajtó fölött a kincset őrző arany griff-alak (szkita hagyomány), a virágos kertén a föld növényeit és minden más élőlényét termeszto pogány Nagyboldogasszony és leánya Boldogasszony színeiben (sötétkék, türkizkék) a ferdemeander egy változata utal a tartalomra. Az ország kapuján a chorezmi cimer: három halom a lándzsával, a szövegben is szerepelő nap, hold és csillagokkal, a könnyek tavának kapuján négy könnycsepp, végül az utolsó ajtón a négy asszony színei, ugyanezen ajtó fölött Álmos fejedelem totemőse: a Turul örökös. Megjegyzendő, hogy a hajnal jelzésére BALÁZS BÉLA előírásától eltérően a Márta-kéket használtam, egy ősi, Kalocsa-vidéki népi imádság szövege alapján, melyet BESENCZI SÁNDOR fedezett fel:

O hajnal, ó hajnal, szép piros hajnal,
Kiben Mária lakozik, nap tőle keletik,
Hold tőle járatik, pokol tőle töretik.

Az ötvösségi műfaj természetét figyelembevéve, azzal viszünk élénkséget (drámaiságot) ebbe a műfajba, hogy távvezeték és kis kapcsolótábla, esetleg elektromos meghajtású henger segítségével a zománcdiszes, átlátszó alakok és kamraajtók megfelelő időpontokban a zene hangjaira kigyulladnak és így az ősi magyar színszimbólikát keltik életre. Ezáltal a szöveg és a zene archaizáló hangulatát harmadiknak az ötvösségi műfaj eszközeivel szervesen kiegészítik.

A középső várfalon a befalazott kerek és az ugyancsak befalazott parabola-alaku nyílás a vár "sötétségét", kihaltságát, a Napisten és a szintén pogány Nagyboldogasszony végleges elmúlását jelképezik a szomorú várban. A virágos kertet és az országot rejtő kam-

rák fölött hatalmas csucsivek láthatók. A csúcsiv őseredetileg a föld jelzése; átvitt értelemben a földanya-istenség legrégibb és legtovább élő jelképe volt. E két csúcsiv tehát itt mint ősi pogány jelkép illeszkedik bele a mesebeli vár architektúrájába. Ilyen mellékszerepükben senki sem gondolhat a gótikára, amely, mint mondtuk - a színmű alapeszméjével ellentétes világszemléletet fejez ki.

Az egyes kapuk fölötti titkos jelek is a mitikus nőalakokra való célzások.

A mesebeli várkastély összes színes részei, sáttortetői is, belső kivilágítást fognak kapni, hogy az ötvösség szín-eszközei minél gazdagabban érvényesüljenek és hogy ezek a várkastély elvont, mesebeli jellegét minél hatásosabban emeljék.

Az átlátszó (àjour) zománcnak körplasztikán való alkalmazása világviszonylatban is egészen új dolog: a híres magyar zománcművészet korszerű továbbfejlesztése.

Igy próbálunk tehát a szöveggel és a zenével összhangban lévő inszcénálást létrehozni, hogy ezzel ez a magyar színjáték annyi másirányú megoldás és felemás előadás után valóban egységes magyar alkotás legyen.

ÁLMOS FEJEDELEM VÖRÖSRÉZ
DOMBORÚ KÉPE.

Fettich Nándor készítette 1968
februárjában.

Az ősmagyarság és a legismertebb rokonnépek művészete

Írta: FETTICH NÁNDOR

A Kaukázus fölötti őshazában (463-800 tájáig) a magyarság először onogur kötelékben élt. Itt már olyan mélyreható változások nem átlak be életében, mint az urali őshazában. Egyedül a hunok szervező tevékenysége emelkedik ki e korszakuk homályából. Úgy látszik, hogy a hun anyaterületek magasműveltségű népelemeinek szervező tevékenysége ettől kezdve szünet nélkül tartott a honfoglalásig és azon túl is. A krími kereszténység hatása is erre a korra vezethető vissza. A későbbi türk, úgyszintén a kazár fennhatóság alá kerülés ténye nem sokat változtatott a helyi adottságokon, amelyeknek a kaukázusvidéki magyarság is alá volt vetve. Ezen ősi kultúrterülettel kapcsolatban a rézkortól kezdődően igen magas rendű, folyamatos kultúráról lehet beszélni, melyhez állandóan újabb és újabb elemek csatlakoztak. A régi boszporuszi királyság mögöttes területe ez. Az onogur püspökség is a Boszporus-vidékére, főleg a krími byzánci birtokokra támaszkodott. Ennek az igazi kultúrterületnek a hatása sem volt új dolog a magyarságnál. Már az urali őshazában részben innen kapta a különböző impulzusokat. A belsőázsiai „avarok” megjelenése (Kr. u. 552) a magyarságot nem érintette: fölöttük haladtak el nyugat felé.

A magyarság lassú észrevétlen elválását a kazár birodalomtól a világhelyzet alakulása hozta magával. Ennek főbb tényezői a kazár birodalom belső viszonyai, a hagyományos byzánci-kazár kapcsolatok terméketlensége és egy újabb mozgalomnak, a normann-arab gazdasági érintkezéseknek mindinkább kiszélesedő eredménye. A magyarság ekkor (a IX. sz. első felében) már a kazár birodalom északnyugati határszélén helyezkedik el. Valószínűleg a Kievtől kelet felé vezető

nagy kereskedelmi út forgalma csábította őket erre a vidékre. Ez a Constantinus császár könyvében fennmaradt Lebedia helye: nagyjából a Dneper és Don közötti gazdag terület. Az a gazdag legyver- és fűszerelési anyag, amelynek birtokában a magyarság mai hazájába jött, a honfoglalást megelőző évtizedek lázas készülődései alatt — az ukrainai régiségleletek tanúsága szerint — ebben a hazában készült. Ez is nagy multra visszatekintő gazdag kultúrterület. Már a szkítaság virágkorában (a magyarság uralkorszakának első felében) itt egy kifinomultabb változata alakult ki a pusztai kultúrának. A Dneper középső folyásának vidéke előterében állott az óriási gyarmatváros: Olbia, a Dneper torkolatánál. Tovább délre a Krim félsziget délnyugati kikötője, Chersonesos, a másik fontos pont.

A lebediai kor történetének egyik sarkalatos pontja Kíev, Kelet-európának ekkor legfontosabb városa. A kiev-belvárosi pogány magyar sírok, köztük egy fejedelmi sír is (az Arany-kapunál), továbbá a Kíev topográfiájában előforduló magyar nyomok világosan mutatják, hogy a lebediai magyarságnak egy része, és pedig éppen a honfoglaló része, erősen a kievi állam felé orientálódott. A kievi állam megalakulásában ez a lebediai magyarság sokkal nagyobb szerepet játszott, mint az akkor még alacsony színvonalon álló szlávok. Viszont a normannok gazdasági tevékenysége is erősen kihatott a magyarság életének alakulására.

E korban Belsőázsiaiában a Míuszinszk-medencéből jelentősebb néptömeg vándorol a nagy pusztai karavánúton nyugatra, a magyarsághoz. E néptömeg tulajdonképpen visszavándorló, mert törzsökös része (eredetileg hun vezető réteg) a hun korban és az azt követő időkben ment el keletre a karavánélet keretei között és ott lassanként eltörökösödött. Csak gyanítjuk, hogy a visszavándorlás célja a hatalmasan fellendülő normann-arab kereskedelmi forgalom előnyeiben való részesedés volt. Anthropológiai szempontból tekintve ezt a jelenséget, a mongoloid elem erősebb beütését a honfoglaló magyarságban nagyrészt ennek lehet tulajdonítani. De a puszták világának nagy karavánforgalma már a legkorábbi idők óta sok mongoloid elemet vitt be a magyarságba.

A magyarság lebediai életének színvonalát a leletek százaiból jól ismerjük. Régészeti hagyatéka minden más népétől élesen elkülöníthető. Már a lebediai korszakban rendszeresen folyt egyes magyar

népelemeknek vándorlása messze vidékekre az említett karavánélet kereteiben. A korai magyar régiségeknek (például: zagrebinyi lelet) a fontosabb gazdasági forrásvidékeken való feltűnése ebben leli magyarázatát. A 889. évi nagy meginduláskor azonban — amelyet bessenyő támadás okoz — nagyarányú és végleges szétválás következett be. A lebediai fejlődés legvégső fokát-képviselő tárgyak tömegesen jelennek meg ekkor a Káma jobbpartjának vidékén, különösen az Inva és Obva folyók mentén, valamint a mai Magyarországon, kisebb mértékben az északi Kaukázusban és jelentékeny tömeg marad a kievi állam területén, magában Kiev városában is. Ilyenformán a magyar Anonymus- és az orosz Nestor-féle krónikák kievi adata a magyarokkal kapcsolatosan a régészet segítségével belgazolást nyert.

A mai hazába jött részt 200.000 lélekre teszik. A honfoglalást politikai szervezkedés és az Árpád-család vezetői szerephez való jutása előzte meg. Az ezzel kapcsolatos részletkérdések igen tanulmányosak, mert a magyarság messze multjába mutatnak vissza. Ezzel a fejedelemválasztással végződik a magyarság kétezer esztendőre menő „őstörténete“, amelyet éppen nagy terjedelme miatt talán inkább a magyarság korábbi történetének lehetne neveznünk az újabb, egyezer esztendő történetével szemben.

Az előző fejezetben nagy vonásokkal előadott magyar őstörténetnek egyik forgópontja a hun kérdés. Ennek tisztázásához az utóbbi tíz év alatt a régészet hozott új, döntő forrásanyagot. A Kárpátmedence különböző pontjain, főleg a Nagyalföldön és a Dunántúlon; nyugat felé Morvaország és Sziléziában, Bajorországban és a Rajna vidékén; Romániában az Alduna mentén; keleten Ukrajnában, a Krimi félszigeten, a Kaukázustól északra eső területen, a középső Volga vidékén, messze északra a Káma vidékein, sőt azon is túl északra; Ázsiában a Káspi tengertől keletre elterülő Ust Urt-platón, Nyugatszibéria különböző pontjain, az Altai hegység északi és nyugati vidékein a sírleletek százai — köztük fejedelmi leletek is — beszédes bizonyítékai a hunok rendkívül magasrendű kultúrájának és e kultúra régi, történeti összefüggéseinek. Mivel művészetük döntő hatást gyakorolt az ősmagyarokra, azért velük kezdjük ezt a művészettörténeti áttekintést.

A hunok keveréknép ugyanúgy, mint minden nagy, államalkotó pusztai nép, köztük a magyarság is. A kínai források hiung-nu-ival

minden további nélkül azonosítani őket nemcsak az időkülönbség, de a területi távolság miatt sem lehet. A mongoloid faj erős beütése kétségtelenül megállapítható anthropológiai hagyatékukban, mint minden más pusztai államalkotó népnél is. Déloroszországi szervezkedésük idején azonban döntő szerepet játszanak esetükben a gréko-szkíta és gréko-szarmata, továbbá újabb iráni származású népelemek és a dél-oroszországi gót maradványok — hogy csak a főbbeket említsem. Gazdag régiséglelet-hagyatékukban legcsekélyebb nyoma sincs a mongol steppék, vagy a kínai birodalom hatásának. Szibéria, illetőleg Altáj-vidéki régészeti hagyatékuk teljes egészében a Maeotisz (Azovi tenger) és mögöttes területeinek, a hun anyaterületnek, alkotása.

Természetes és lassú, észrevétlen fejlődésnek végeredményeképpen a Kr. u. IV. század második felében, mint nagyerejű pusztai állam szervezői és kézbentartói tűnnek fel a déli népek írói előtt. Birodalmuk belső viszonyait azonban az írók tipizáló leírása helyett jobban ismerjük említett régiségleleteikből, melyek közvetlen és ennél fogva hamisítatlan forrásai kultúrtörténetüknek.

Nagy aranymennyeségnek jutván birtokába, az ötvösség felvirágoztatásában kimagasló szerephez jutottak. Így lehetett azonban ez más kézművességek területén is (fa- és csontfaragás, textiliák stb.).

A hunokkal párhuzamosan egy másik fontos népi tényezőnek is nagy szerepe van a művészet alakításában: dél-oroszországi görög (elsősorban a kisázsiai eredetű ión) gyarmatvárosok élelmes és magas kultúrájú, nagy képességekkel megáldott népének. E gyarmatvárosok — a legfőbbek: Olbia, Chersonesos, (ma Sebasztopol), Pantikapaion (ma Kercs) — cserélő helyei lettek a görög ipar, művészet magasfokú kultúrájának és a puszták nyersanyagtermelésének már a legkorábbi idő, a Kr. e. VII. század közepe óta. Megjelenésük a Fekete tenger partvidékén időben körülbelül egybeesik a szkítáknak Iránból Dél-oroszországba való érkezésével. Még a görög anyaterületeken sem maradt meg annyi görög készítményű arany- és ezüst műtárgy, mint a dél-oroszországi szkíta, szarmata, hun stb. sírleletekben. Ezen évszázadokon át tartó cserekereskedelmi folyamat hatásaként már korán kialakult a görög és a pusztai kultúrák elemeinek szerencsés keveredése, megszületett az a művészet, amely több mint másfélszer éven keresztül a legtermészetesebb képzőművészeti kifejezése lett az összes pusztai népek, az erdőöv egyes népei és az egész középső és északi

germán világ szellemi életének. A világhódító görög kultúra nagyságának egyik hú tükrét kapjuk a puszták világának ebben a művészetében. A kisázsiai eredetű görög gyarmatosokon kívül dél felől még Irán népelemei gyakoroltak állandóan nagy hatást a puszták világára.

Az ősi finnugor magyarság és a belekeveredett különféle szervező (ázsiai török, hun, kazár) népelemek származéknépe és a hozzájuk állandóan csatlakozó újabb és újabb egyszerűbb elemek széles rétege is lenyűgöző hatása alatt állt ennek a Fekete-tenger körüli területekről kisugárzó hatalmas erejű kultúrának. Ebben a környezetben ringott az ősmagyarság sajátos művészetének a bölcsője. Ennek az atmoszférának nyomait az újabb évezred alatt kapott különféle hatások sem tudták letörölni népünk művészeti formaképzéséről.

Ahogy a puszták embertömegei egyik alakulattól a másikba hullámoztak, úgy alakult, fejlődött a művészet is, mely az akkori életnek szerves, elengedhetetlen tartozéka volt. Törvényszerűségei a teljesen kialakult és az elvontság legmagasabb fokára jutott hun művészetben olvashatók le legjobban. Ez a művészet személytelen (szerzőség megjelölésétől mentes), kizárólag az előkelő népréteg igényeit szolgálta. Az ilyen művészeti tárgyak a ruházat, sátor, kocsi, fegyverek, használati eszközök összességét ölelték fel, vagyis mindazt, ami egy nem városi életet élő népnek a tartozéka. Nemcsak előkelő mivoltát, vagyoni, jogi, katonai stb. helyzetét jelölték meg tulajdonosuknak, hanem utaltak a származás körülményeire is, de sohasem az illető egyén, hanem mindig a közösség, vagy nagyobb csoport származására, vagy származási kapcsolatára emlékeztettek. Az ilyen módon kialakult, az élet minden megnyilvánulását átható művészet alkotásainak összességét „élő heraldikának” lehetne nevezni. „Profán” ábrázolások, például az egyén életére, családjára vonatkozó, elképzelhetetlenek ebben a művészetben. Az alkalmazott művészeti motívumok már nem a görög művészet egyéni felfogását tükrözik vissza, hanem egészen elvont fogalmakat fejeznek ki. A déli, naturalisztikus vonás itt elvont, geometrikus formákhoz idomult és a puszták embertengerének elvont spirituális kultúráját fejezi ki. A másvilági életre irányuló gondolatok jegyében az emberiség kevés helyen hozott akkora temetési áldozatokat, mint itt. Egy-egy szkíta fejedelem temetése hetekig, hónapokig tartó szertartásokkal járt; a Kubán-vidéki szkíta kultúra körében, mely egyik történeti eredője a hun kultúrának, a lovak százait vágták le és rakták le sorban a fejedelem teteme köré, hasonlóképpen

nőit, szolgálóit, arannyal, kövekkel díszített szerszámaikat, fegyvereit, arany-ezüst edényeiket és más drágaságait.

Ez a sajátságos kultúra a szkíták és görögök déloroszországi megjelenése után csakhamar, már a Kr. e. VI. században, alapvonásaiban kialakult volt. A további évszázadok folyamán nem merevült meg, hanem ugyanúgy újabb és újabb formát öltött, amint a puszták ember-tengerében is újabb államalakulatok képződtek. Ez a hullámozás a módosulásnak, fejlődésnek új lehetőségeket alakított ki. Mindegyik népalakulat a maga ízlésének megfelelően fogta fel az örökölt vonásokat.

Mint már jeleztem, az elvont irányban való fejlődés tekintetében Attila hunjai érték el a legmagasabb fokot. A mediterrán homocentrikus gondolatvilágtól aránylag legmentesebben a hunok körében érvényesült ez a spiritualizmus. Attila, a földi dolgokban személyét illetőleg igénytelen, soha nem mosolygó hun király, a legtökéletesebben valósította meg az élet minden területén ennek a spirituális világrendnek a követelményeit. Az emberiség történelmének alig akad olyan mély benyomást keltett alakja, mint Attila. Pedig nem tartozott a legnagyobb hadvezérek közé. Birodalmának fennmaradását sem tudta biztosítani. Rómát a pápa személyes közbenjárására megkímélte az elpusztítástól és a zsákmányolásra már előkészülő seregét elvezette. A történeti forrásokból az a kép tárul elénk, hogy hadserege és népének törzsökös része mögötte állott. Összekapcsolta őket a mély lelki kultúrának az a formája, amely írott törvényeket nem ismert, hanem az ősember természetes jóérzésére alapított, az ember igazi helyét pedig a mindenségben a másvilági élet boldogságában, nem pedig a földi élet gyönyörei között jelölte meg. A nyugati írók által rájuk fogott kegyetlenkedések, pusztítások, semmi esetre sem mulják felül azokat a barbárságokat, amelyeket abban a korban minden nép megengedett magának, ha szükségét látta. Az első század római császárainak barbárságait pedig messziről sem közelítették meg.

E világszemlélet és művészet a leletek ezreinek világos tanúsága szerint évszázadokra döntő, irányt szabó hatást gyakorolt az eurázsiai puszták lakóira, az erdőöv népeire és a germánság legnagyobb részére. A hunok által végső fokra emelt természetes művészet szabályai alapjaivá lettek a későbbi összes rokonnépek művészetének, a magyarságának is. Az ősök kultusza és a másvilági élet fogalma továbbra is

alapvető tényezője maradt e népek kultúrájának és művészetének.

Lássuk azonban, hogy milyenek a hun művészet alkotásai és hogy a mondott szellemi problémák hogyan jutnak rajtuk kifejezésre. A hun arisztokratikus művészet egyik alapvonása az, hogy főntebb körvonalazott alkalmazott volta mellett is mély szellemi tartalommal bír. A tárgyakat, használati eszközöket, fegyvereket stb. élőlényekké alakítja át azáltal, hogy végső fokon a Fekete-tenger vidéki görög aranyművesség állatábrázolásaira visszamenő és az állati testfölkületet, szörzetet, tollazatot, halpikkelyzetet jelentő mintázott arany-, ezüst-, vagy más borítással látja el azokat. Lelket önt ezekbe az élettelen tárgyakba, mert csak így méltók azok a nemes emberhez és csak így fokozódik e tárgyak ható ereje az ember életében. E tárgyak összessége megelevenedett szellemvilág, mely az embert már itt e földön körülveszi. Csak természetes, hogy a halottal az ilyen művészeti tárgyakat veleadják a sírba. Az is természetes, hogy a művészeti motívumok a görög és perzsa művészeti körök motívumkincseinek tárházából kerülnek ki, mégpedig a szimbolizmusra és elvontságra való erős hajlam következtében az istenek jellemvonásait szimbolizáló állatok örvendenek itt különös előszeretettel. A növényt-szimbolika csak évszázadok múlva lép föl, az ember-alakos motívumok pedig mindvégig ritkábbak maradnak. A jó és rossz küzdelmét szimbolizáló állatviaskodási jelenetek sajátos módon a szelid állat pusztulását ábrázolják csaknem kivétel nélkül. Jellemző a hun művészetre az is, hogy a használati tárgyakból elvont díszítményeket alkot, amelyeknek gyakorlati jelentősége már nincs. A valóságos övcsatból csatalakú övdíszítmény, tehát álcát, a fibulából álfibula lesz. A szkíta idők véres ember- és állat-áldozatait szimbolikus áldozatokkal helyettesítik, amint az a szkítaság egy részénél már elkezdődött. Ezáltal egy kifinomultabb, elvontabb gondolkodásmód lesz uralkodóvá. A nagyobb méretű áldozati bronzüstök — melyek nagyobb tömeg ember ellátására szolgáltak — megvannak a hun korban is, de egyidejűleg föllépnek az üstök miniatűr kivitelezésű arany és ezüst példányai, a kelyhek, melyek a szimbolikus áldozat és más szimbolikus cselekmények eszközei. A görög köldök-csésze (omphalos-csésze), mely kerek, lapos edény, közepében a köldököt jelképező hangsúlyozott résszel, továbbá a görög ívókürt (rhyton) itt különleges, mély szellemi tartal-

mat jelentő szertartásos edényekké lesznek.

A mondottak illusztrálására mindenekelőtt a hun művészet köréből veszek jellemző példákat. A szeged-nagyszéksői fejedelmi sírleletben egész tömege maradt meg a mintázott aranylemezeknek (I. tábla). Eredetileg pedig még több lehetett belőlük, mert a vékony aranylemezekből a halotthamvasztásos szertartás végén, amikor az elhunyt fegyvereit, szerszámaikat és más drágaságait az üszkös maradványokra rákták, sok összeolvadt, megsemmisült, vagy csak egész jelentéktelen töredékben maradt meg. A Volga-Kámavidéktől a Rajnáig jellemző és gyakori kísérő a hun leleteknek. A bemutatott képen különösen tanulságos a legnagyobbik aranylemeznek, törtek borításának a mintázata, amely itt kiterített rajzban látható. Az eredeti lemez hosszában összehajlítva kell elképzelni a törteken. A díszítésnél figyelemmel voltak az övön való viselésre is. Kifelé álló, látszati oldalára tették a fő díszítményt: magának a törnek az ábrázolását. A penge alakja jól kivehető, egyik oldala (háta) mentén a vércsatorna van ábrázolva. Egyébként a penge pikkelymintázattal van borítva. A törtek egyik oldalán látható, keresztben csikozott keskenyebb mező már a tok belső oldalára esett; a szélesebb látszati oldal tehát erősen domborodó volt. A tok felső részének és a tör markolatának díszítését a megmaradt aranylemezek erős rongáltsága miatt már nem lehet összeállítani. Talán a palmettákkal és granuláció utánzatával díszített vastagabb aranylemez, melynek kiterített rajza az I. tábla jobb alsó sarkában látható, a markolat egy részét borította (alakja henger). Ime tehát, a hun fegyver élő lénné volt átalakítva. A tok összes mintázatai a görög aranyművesség állati testet jelző, poncolással előállított mintázataira mennek vissza. Különösen jól megállapítható ez a belső oldal keresztben álló csikjainak ferde vonalkázásánál. De a pikkelyszerű mintázat is igen jellegzetes a görög aranyművességre.

Egy kisebb kés tokjának borítását díszítette az I. tábla bal alsó sarkában közölt, hasonló beosztású mintázat. A penge ugyan itt nincs külön kiemelve, de azért az egész minta állatábrázolás-értelmű. A keskenyebb, zeg-zúgmintás rész itt is a belső oldalra esett. Ez még jobban mutatja a görög aranyművességből való származást. A pantikapaioni (Körös), görög tradíciókon alapuló aranyművesség fogásaira ismerünk ebben. Az ott készült szilágysomlyói keleti gót aranykincs darabjain igen közönséges ez a minta. A látszati oldal mintázata egyezik a törpenge-ábrázolás mintázatával. Az I. tábla bal felső sar-

kában látható aranylemez-minta talán kardhüvelyt díszített. A sakk-tábla-szerű elrendezés nemcsak a pikkely-mintánál, hanem alatta, a négyzetekből állónál is jól megfigyelendő.

A II. táblán látható aranytárgyak szintén jellegzetes hun régiségek. A tömör aranyak nagyrésze egészen geometrikus rekeszmintázatokkal díszített. A piros kőberakások nagyban emelik a stilizálás hatását. Hogy ezen elvont formák mögött is élőlények rejlenek, az a kampóscsőrű madárfejben végződő hosszukás darabon látszik (a kép alsó részében). Zabla oldalsó rúdja ez. Az egész egy állatalakot jelképez, bár a test egészen elgeometrizálódott. Ehhez kell elképzelnünk az egész lószerszámot! A többi aranyak között az átfibulák érdemének különös figyelmet (egy ilyen teljes darabnak a képe a II. tábla bal felső sarkában). A kisebb-nagyobb aranyakat szintén eredeti szerepükben kell elképzelnünk (színes bőrökön és szöveteken), hogy fogalmat alkothassunk magunknak e művészet komor pompájáról.

A szeged-nagyszéksósi fejedelmi sirlelet aranycsészeje (III. tábla 1) többféle edényforma keresztezéséből állt elő. Tulajdonképpen az áldozati üst miniatűr kivitele. De egyúttal magában foglalja a déloroszországi csiszolt üvegcsészéknek és az áttört művű és színes berakásokkal díszített perzsa arany-edényeknek elemeit is. Görög írásjegyekből álló bepontoszott felirata, melyet lábának belső oldalára véstek, a Fekete-tenger vidéki görög városok műhelyhagyományait őrzi. Világosan mutatja ez, hogy milyen szerepe volt a görögségnek még e késői korban is a művészetek irányításában.

A szeged-nagyszéksósi lelet másik aranycsészeje a tűztől erősen megrongálódott. Belül, a fenekén lévő, rekeszekből alkotott rozettaszerű kompozíció (omphalos) azonban jól látszik. A csésze oldalfala egy helyen egészen a peremig megvan. Eszerint lehetett képzeletben kiegészíteni az egész alakot (III. tábla 2). E köldökcsezék (omphalos-csezék), mint szertartási edények, nagy szerepet játszottak a régi pusztai népek fejedelmeinek és előkelőségeinek életében. Szerződések kötésénél ilyenekből ittak vért (eskü-csésze). A VII. tábla 17 alatti ősmagyar ezüstvereten minden valószínűség szerint ilyen jeletet ábrázoltak. Maga az edényforma tetszetős, egyszerű: közepének hangsúlyozott volta alkalmassá teszi az edényformát elvont gondolatok kifejezésére. A modern ötvös számára ezáltal nagy kifejező lehetőségek nyílnak.

Mindezen művészeti tárgyak készítése tovább folytatódott a hun birodalom összeomlása után a déloroszországi nagy ötvösműhelyekben. A IV. táblán ilyen késői hun aranyedények és egyéb tárgyak láthatók (perescsepinai lelet, poltawai korm.). A kelyhek ornamentikája többféle: kettőn a hellenisztikus-perzsa palmetta-motívumot, a honfoglaló magyarság ezüstművességére annyira jellemző palmetta előképét találjuk. Másik kettőnek harangját rekeszekkel tagolt válaszfalak osztják fel mezőkre, mint az ismert nagy áldozati bronz üstökön is. Végül az egyikén szalagfonadék fordul elő. Ez utóbbinak értelméről később lesz szó. A főntebb említett ívókürt (rhyton) ebben a leletben is előfordul, a szarv hajló alakját azonban fémtechnikai nehézségek miatt nem utánozták, hanem a hosszukás edényformát középen megtörték. Ugyanilyen megtört alakú ívókürt ismeretes a nagyszentmiklósi kincsből és más magyarországi leletekből is. Az ugyancsak említett csat-alakú övdiszitmények (álcsatok) kiváló példája található ebben a leletben (a kép jobb alsó sarkában). Ezen jól lehet látni, hogy ez a díszes fejedelmi darab már semmiféle gyakorlati célt nem szolgál; feje zárt, szíjat belefűzni nem lehet, tövise sem mozgítható.

Attila halála után (453) több mint száz évre átmeneti, eléggé chaotikus viszonyok következtek Magyarország területén, míg végre az avarok alkottak itt új, hatalmas, messze földre kisugárzó birodalmat. Anthropologiai hagyatékuk világosan mutatja mongoloid jellegüket. Uralmuk első évszázadában a déloroszországi pusztaságokról magukkal hozott szövetséges hun kutrigurokra támaszkodtak. Ezeknek hagyatéka a IV. táblán bemutatott leletcsoport. Amikor pedig ezek nyomasztó túlsúlyát lerázták magukról (670 körül), akkor az általuk már 568-ban megsemmisített erdélyi gepida birodalom népmaradványai léptek előtérbe az avar birodalomban. Így keletkezett az antik griff-, inda- és állatküzdelmi motívumokkal jellemezhető csodálatos gazdagságú bronzöntés, mely a szkíta idők legszebb művészeti hagyományait keltette új életre (V. tábla).

A gepidák eredetileg a gótok legközelebbi rokonai voltak, akiket a népvándorlások hullámai nem söpörtek el Erdélyből. Ott összekeveredtek az őslakó dákok, szkíták stb. maradványaival, a hódító hunokkal, majd leveretésük után szétszóródva az avar birodalom különböző pontjain, a pusztai népek kifelé házasodó (exogám) életformája következtében a mongoloid fajú avaroknak is szerves elemévé lettek. Az

új avar művészet, melynek példált az V. tábla mutatja, azt mondja el, hogy az új vérrel fölfrissített avarság immár jogos birtokosa a földnek és örököse a szkíta hagyományoknak.

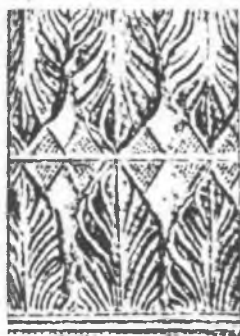
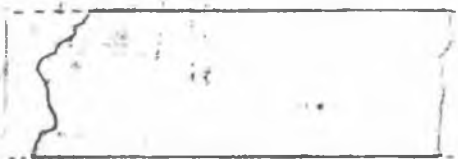
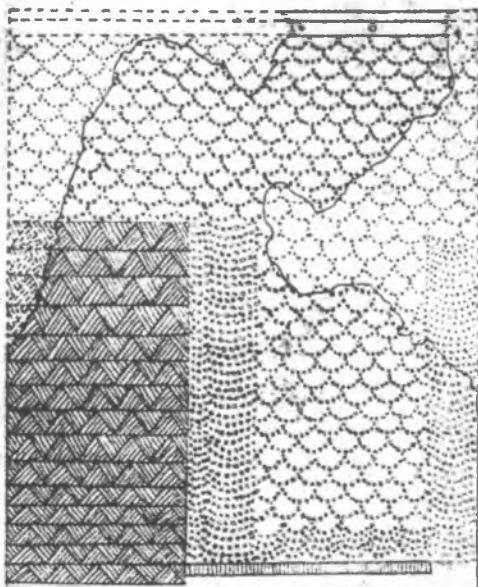
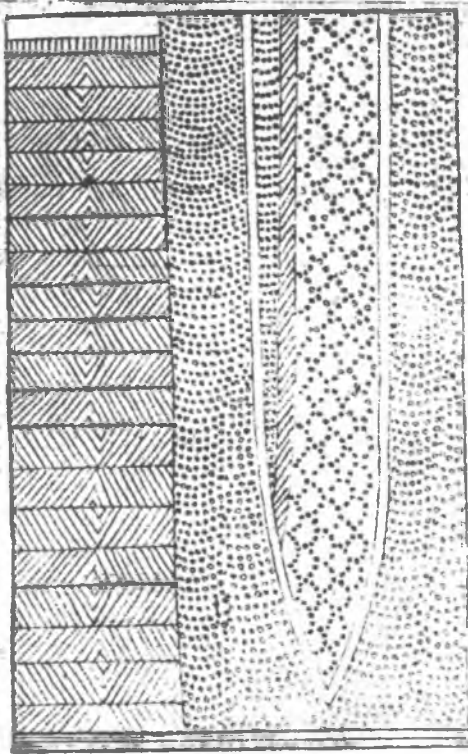
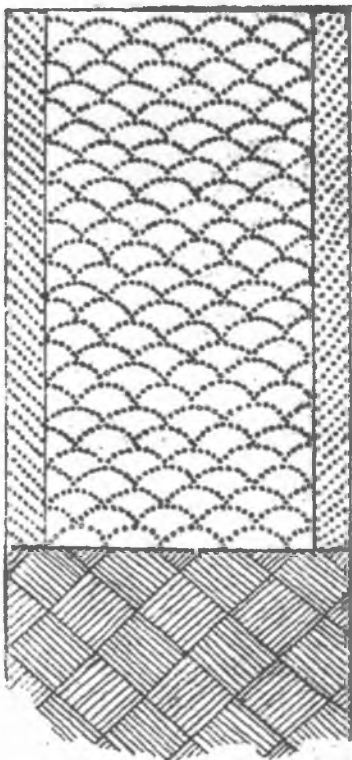
Az avar fegyveröv (VI. tábla) közvetlen előzménye a honfoglalók övének. Maga a fegyveröv élőlény, teljes állatalak, mégpedig a greko-perzsa griff (Appolon, a napisten szent állatja), akkor is, ha veretein állatalakok, akkor is, ha — mint a bemutatott későavarkori példán: XIV. tábla — növényi motívumok díszítik a vereteket. A csat az állat feje, a szíjvég a farka, a többi veret pedig az állat teste. A veretek az állati formákat halmozzák az övön: a fő állatalakon, az ősi szkíta művészet szellemében. Szinte érthetetlen a mai ember számára ez az elvont művészet. Pedig — mint a szeged-nagyszéksői törtek veretének ismeretetésénél láttuk — nemcsak az öv, hanem minden más tárgy is ilyen csoportosító törvényszerűség alá esik itt. A nyereg is élőlénné alakul, a kard, tör, kés, hüvelyével együtt egy szerves egész élőlényt alkot, az íjj, a tarsoly, a lószerszám stb. stb. ugyancsak. Az állati formák csakhamar növényiekkel bővülnek, a korszak végefelé pedig föllépnek a teljesen növénydíszes övek. — A honfoglaló magyarság körében ment végbe ennek a folyamatnak egyik végső fejlődése (VII. tábla). A megkezdett elnövényesedés itt már urrá lett az övön, fegyvereken, tarsolyokon, lószerszámon. De természetesen itt is ugyanaz maradt az értelme: élőlénné alakítja át a tárgyakat, elnövényesített, azaz még nagyobb mértékben elvonttá tett ábrázolások az összes ilyen módon díszített tárgyak. A palmetta-motívumokkal díszített csat, szíjvég és veretek most is a griff fejét, farkát és testét jelölik. A palmetta-díszes tarsolyok is élőlények, melyeknek feje a függesztő szíj verete, teste a tarsoly (a maga lemezborításával), farka pedig a zárószerkezet szíjvége. A VIII. tábla 3 alatt látható egy ilyen teljes „állatalak”. A korábbi tarsolylemezek (VIII. tábla 1) a legegyszerűbb hun mintát, a sakktábla-szerű, egyszerű geometrikus elvont állatbőrjelzést követik (I. tábla), az elnövényesítés tendenciájának megfelelően. Mindegyik sakktábla-mezőbe egy-egy palmetta kerül. Emellett csakhamar föllépnek a centrális és a tengelyszimmetriára épített végtelen minták, amelyek szintén mind már a hun korban is meglevő kompozíciók. A bezdédi tarsolylemez (VIII. tábla 3) közepén látható kereszt azt mutatja, hogy a krími kereszténység hagyományai megbecsültek voltak a magyarságnál.

A pusztai népek mindegyik magyarországi államalkotásában részt vettek a helyi őslakosság, a thrákok (dákok) és a kelták töredékei és mély nyomokat hagytak az itt virágzó fémművességben, valószínűleg a romlandó anyagokat használó kézművességeknek területein is. A szalagfonadék-szerűen megcsavart dák ezüst nyakperecek (ezek minden bizonnyal vallási vonatkozású tárgyak) szolgáltatták az egész népvándorláskori művészet egyik legelterjedtebb motívumának, az u. n. szalagfonadéknak egyik előképét. A IV. táblán bemutatott aranykelyhek egyikének szalagfonadék-motívuma erre az ősforrásra vezethető vissza.

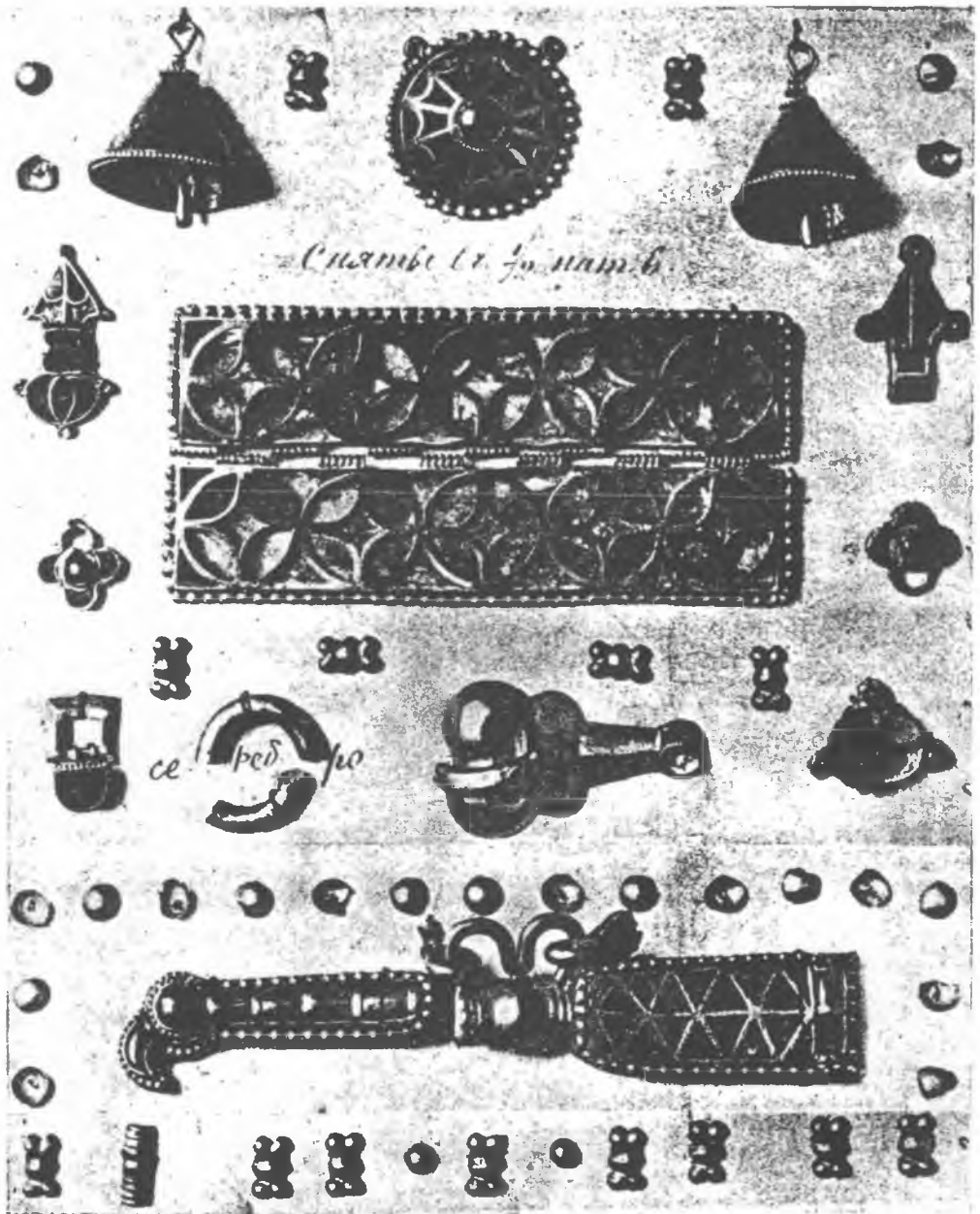
Végig tekintve e népek művészetének fejlődését, azt találjuk, hogy már a pusztai élet adottságaiból kifolyólag bizonyos egyöntetűség nyilvánul meg bennük. Beható vizsgálatra azonban sajátos jellemvonásaik is előtűnnek. A honfoglaló magyarság, talán már az urali és kaukázusi őshazában korábban kialakult mély kapcsolatok révén is, sokkal közelebb állott a hun elvont művészeti stílushoz, mint az avar művészet aránylag erős naturalizmusához. Az avarság, mint láttuk, gepida hatás alatt, a déloroszországi ősi művészeti hagyományokat szintén ebbe a hun rendszerbe illesztette bele. A magyarság lebediai fémművességében ennek az avar művészetnek is felismerhetők nyomai, aminek történeti okai vannak.

Első pillanatra megdöbbenő volna, a mondottak után azonban már nem lehet meglepő, hogy a lebediai magyarság régészeti emlékei még az urali őshazának kapcsolataira való visszaüteseket is tartalmaznak. Bizonyos permi stílusú motívumoknak és szkíta emberalakos jeleneteknek (VII. tábla 16) világos fölbukkanása e késői kor művészetében ilyen ősi idők hagyományaiban leli magyarázatát. Ezen emberábrázolások beállítása és mozdulatai olyan ősi vallási értelmű (tánc, imádkozás, eskü) ábrázolásokra mutatnak, melyek az urali őshaza leletanyaggal bizonyított ősi életére utalnak.

A magyarság és a legismertebb rokonnépek művészetének főbb vonásai és a mögöttük álló szellemi alapok a mondottak szerint tehát ismereteseek előttünk. A történeti lovaspásztor népek ezen művészete több mint másfélezer éves virágzás után a Kr. u. 1000 körüli nagy változások idején lehanyatlott és azóta részben a ma még valamelyes pusztai lovaspásztor életet élő keleti népek körében, részben pedig alászállva az alacsonyabb néposztályok rétegébe, amelynek azelőtt az nem lehetett saját művészete, egyes maradványaiban folytatódott.

Aranylemezborítások a szeged-nagyszéksői hun kori fejedelmi sírleletből
Kicsinyítve

Hunkori fejedelmi lelet Kudinetovról (Délorszország). Kicsinyítve

A szeged-nagyszéksősi hunkori fejedelmi sírlelet aranyedényei. Kicsinyítve

Késői hun aranyedények és egyéb tárgyak, köztük egy álcasat. Malaja perescsepínai lelet (pollavai korm.). Erősen kicsinyítve

1/a

1/b

1/c

„Sasok támadása.” Ezüst pohár. Magassága: 11·2 cm. Tervezés és kivitelezés: dr. Fottich Nándor

1/a—c: Ezüst pohár növényi motívummal. 2: Ezüst pohár ember és párduc három különböző jelenetével. Magassága: 9 cm. Tervezés és kivitelezés: dr. Fettich Nándor

1/a

1/b

2/a

2/b

1/a—b: Ezüst pohár a bezdédi honfoglaláskori tarsoly keresztjével és szalagmotívummal. 2/a—b: Ezüst pohár, csodaszarvas: Hunor és Magor. Magasság: 9 cm. Tervezés és kivitelezés: dr. Fettich Nándor

Ezüst poharak. 1: Fantasztikus „ősmagyar” állatmotívum. 2: „Honfoglalók.”
3: Elvont növényi minta („Légítámadás”). 4: „Szelelvihar.” Magasság: 9 cm. Ter-
vezés és kivitelezés: dr. Fettiich Nándor

Bibliografia

Osszeállította: ACS LAJOS (Budapest)

- 1.- Az avarkori műipar Magyarországon .1.Fogazási ornamentika és örvöseszközelek. - Das Kunstgewerbe der Awarenzeit in Ungarn. I. Zahnschnittornamentik und Pressmodellfunde Budapest 1926 ARCHEOLOGIA HUNGARICA I. 66 pag. 22 illusztráció. 7 tábla; 31 cm.
- 2.- A zöldhalompusztai szkíta lelet. - La trouvaille scythe de Zöldhalompusztá, près de Miskolc, Hongrie. - Budapest 1928 ARCH. HUNG. III. 47 pag. 3 ill., 84 tab. 31 cm
- 3.- Bronzenguss und Nomadenkunst. - Auf Grund der ungarländische Denkmäler. - Mit einem Anhang von Lajos Bartucz: Über die anthropologischen Ergebnisse der Ausgrabungen von Mosonszentjános, Ungarn. - Prag. 1929 SEMINARIUM KONDAKOVIANUM, 99 pag. 17 tab. 28 cm.
- 4.- Jutas und Oskü. - (Rhé Gyula-Fettich Nándor). Zwei Gräbenfelder aus der Völkerwanderungszeit in Ungarn. - Mit einem anthropologischen Anhang von Lajos Bartucz. Prag, 1931 SEMINARIUM KONDAKOVIANUM, 92 pag. 29 ill. 20 tab. 28 cm.
- 5.- A szilágysomlyói második kincs. - Der zweite Schatz von Szilágysomlyó. Budapest 1932 ARCH. HUNG. VIII. 73 pag. 33 ill. 84 tab. 31 cm.
- 6.- A garcsinovói szkíta lelet. - Der skythische Fund von Gartschinovo. Budapest, - 1934 ARCH. HUNG. XV. 59 pag. 1 ill. 14 tab. 31 cm.
- 7.- A honfoglaló magyarság művészete. - Die Kunst der Landnehmenden Ungarn. Budapest 1935 ARCH. HUNG. XVI. 34 pag. 32 tab. 31 cm.
- 8.- Dunapentelei avar sírleletek (Marosi Arnold-Fettich Nándor). A székesfehérvári múzeum felállításának 25 éves jubileumára. - Trouvailles avars de Dunapentele. - Publication en honneur de 25e anniversaire de la fondation du Musée de Székesfehérvár. Budapest 1936 ARCH. HUNG. XVIII. 105 pag. 39 ill. 8 tab. 31 cm.
- 9.- A honfoglaló magyarság fémművészete. - Die Metallkunst der Landnehmenden Ungarn. I-II. - Budapest 1937 ARCH. HUNG. XXI.
- 10.- Nép-vándorlaskori gyűjtemény. - (Hillebrand Jenő-Tompá Ferenc-Paulovics István-Fettich Nándor) - Völkerwanderungszeitliche Sammlung. - Vezető a régészeti gyűjteményben. Budapest 1938. Fettich szövegrésze: 131-170 pag. 17 cm.
- 11.- Die altungarische Kunst. - Berlin 1942 54 pag. 60 tab. 1 Karte. 27 cm.
- 12.- Győr története a nép-vándorlaskorban. Die Geschichte Györs in der Völker

wanderungszeit. (Fettich Nándor-Nemeskéri János). Győr 1943 71 pag. 50 tab.

- 13.-Magyar stílus az iparművészetben. Hungarian style in applied arts 1.Buda-
pest 1943 104 pag. 9 ill. 24 tab. 25 cm.
- 14.-Magyar stílus az iparművészetben. Budapest 1944 .II. 76 p. 5 ill. 48 tab.
- 15.-Magyar stílus az iparművészetben. III. Budapest 1947 68 p. 3 ill. 28 tab.
- 16.-A népi és kulturális kontinuitás a Kárpátmedencében a régészeti
adatok alapján. Budapest 1943 "Akadémia Kis Könyvtár № 55" 22 pag 25 tab.
- 17.-Régészeti tanulmányok a késői hun fémművesség történetéhez. -
Archäologische Studien zur Geschichte der späthunnischen Metallkunst. Budapest, 1951-
205 pag. 2 ill. (térkép) 57 tab. ARCH. H'UNG. XXXI 31 cm.
- 18.-A szeged-nagyszéksői hun fejedelmi sírlelet. -La trouvaille de tombe
princiéere hunique á Szeged-Nagyszéksós. -Budapest 1953 ARCH. HUNG. XXXII. 203 pag.
2 ill (térképek 97 és 99 old.) 58 tab. 31 cm.
- 19.-Das awarenzeitliche Gräberfeld von Pilismarót-Basaharc. -A Pils-
marót-Basaharc avarkorszaki temetői. - Budapest 1965 STUDIA ARCHEOLOGIA III. 123
pag. 197 ill. 26 tab. 4 melléklet 29 cm.

TANULMÁNYOK

1. -Adalékok Savaria amphi-theatrumához. -Das Amphitheater von Savaria. Az
Országos Régészeti és Embertani Társaság Évkönyve 1920-1922 58-64; 220-221. és ill.
- 2.-Komikus terracottaszobrocskák a szombathelyi múzeumban. ARCHE-
OLOGIAI ÉRTESÍTŐ 1920-1922. Melléklet a kötethez 1-5.; 1-56 ill. 29 cm.
- 3.-Népvándorlaskori művészet Magyarországon. MŰVESZETI LEXIKON 1925
I. 553-560 és 1935. II. 192-200. 1-4 tab. 7 ill. 20 cm.
- 4.-Garnitures de fourreaux de sabres du temps des Avars en Hongrie-
Paris 1926 ARÈTHOUSE. Különymat: Mâcon 1926. 14 pag. 19-31 ill. 5-10 tab.
- 5.-A pannóniai matróna-kultusz. -Der pannonische Matrona-Kultus. Az Országos
Régészeti és Embertani T. Évkönyve 1923-26 Budapest 87-99.; 371-372. III. és 5 tab.
- 6.- Prehisztorikus temető nyomai Kosdon, Nógrádmegyében. - Die Spuren
eines prähistorischen Friedhofes in Kosd (Kom. Nógrád) ARCHEOLOGIAI ÉRTESÍTŐ 1923
1926. Budapest, 234-241.; 343-345. 70-77 ill. 27 cm.
- 7.- Sárkányábrázolások a magyarországi népvándorlaskori emlékek-
ban. - Drachendarstellungen im ungarischen Denkmateriel der Völkerwanderungszeit. -
ARCHEOLOGIAI ÉRTESÍTŐ 1923-1926, 157-172; 317-326. 46-63 ill. 27 tab. 27 cm.
- 8.-Tierkampfszene in der Nomadenkunst. - Allatküzdelmi jelenetek a nomádok
művészetében. - SEMINARIUM KONDAKOVIANUM Prag. 1926, 81-92. 1-10. ill. 9-14
tab. 27 cm.

- 9.- Ujabb fegyvertörténeti adatok a koraközépkori lovasnomádok hagyatékából. - Beiträge zur Waffenkunde der ungarländischen Reiternomaden aus dem Frühmittelalter. - Az Országos Régészeti és Embertani T. Evkönyve Budapest, 1923-1926. 166-171; 380-384. ill.v.tab. 31 cm.
- 10.-Über die Erforschung der Völkerwanderungskunst in Ungarn. Jahrbuch für Prähistorischen und Ethnographische Kunst, 1926, 265-272. ill.v.t. 31 cm.
- 11.- A tápiószentmártoni aranyszarvas. - Der Goldhirsch von Tápiószentmárton. ARCHEOLOGIAI ERTESITO 1927, Budapest, 138-145; 312-318. 3-8.tab. 27 cm.
- 12.-Eine gotische Silberschnalle im Ungarischen Nationalmuseum. - SEMINARIUM KONDAKOVIANUM 1928, 105-111; 14-15 tab. 27 cm.
- 13.- Kansainvaelluksenaika. - Ilipainos Suomen Suku Teokreste. 442 - 50, tab. 1-4. Helsinki, Otava, 1928 26 cm.
- 14.-Ontött phalerák a lovasnomádok magyarországi régészeti hagyatékában. - Gegossene Bronzephalariae im archeologischen Nachlass der Reiternomaden von Ungarn. - Budapest, 1928 ARCH.ERT. 114-127.; 317-321. 37-46 ill. 3 tab. 27 cm.
- 15.- Szkíták- Szittyák. - Budapest 1928 MAGYAR SZEMLE 338-345 26 cm.
- 16.- Das Tiermotiv der Parierstange des Schwertes aus Aldoboly, Siebenbürgen. - Prähistorische Zeitschrift, 1928. 144-152, 1-6 ill. 25 cm.
- 17.- Adatok az ősgermán állatornamentumok II. stilusának eredetkérdéséhez. - Beiträge zum Entstehungsproblem des altgermanischen II. Stiles. - Budapest- ARCH.ERT. 1929. 68-110.; 328-358. 1-10 ill. 1-14. tab. 28 cm.
- 18.- Az aldobolyi kard koráról. - über die Zeitstellung des Schwertes von Aldoboly. Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum ötvenéves fennállására, Sepsiszentgyörgy, 1929. 351-356. 5 ill. 2 tab. 21 cm.
- 19.- A Magyar Nemzeti Múzeum gróf Vigyázó ásatásai: Népvándorlásokor. (Mosonszentjános, Mosonszentpéter, Körösladány, Cece és a Harta melletti Mikepuszta). - Die Graf Vigyázó Ausgrabungen des Ungarischen Nationalmuseums Völkerwanderungszeit. Budapest, 1930 ARCH.ERTESITO. 205-211. 300. 6 ill. 3 tab. 28 cm.
- 20.- Neue Grabfunde von Regöly, Kom. Tolna, Ungarn. Aus der Völkerwanderungszeit. - A regölyi újabb sirlelet. - Jahrbuch für Prähistorischen und Ethnographischen Kunst, 1930. 77-79 ill. 1-2 tab. 30 cm.
- 21.- Der Schildbuckel von Herpály. Sein nordischer Kunstkreis und seine pontischen Bezeichnungen. - A herpályi pajzsdudor. ACTA ARCHEOLOGICA - 1930 Kopenhavn. - 221-262. 11-20 tab. 22 cm.
- 22.- Über die ungarländischen Beziehungen der Funde von Ksp. Perniö, Tyynelä, Südwestfinnland. Eurasia Septentrionalis Antiqua 1930. 52-65. 1-10. ill. 25 cm.
- 23.- Adatok a honfoglaláskor archeológiájához. - Beiträge zur Archeologie

- der ungarischen Landnehmungszeit. ARCH.ÉRT.1931. 48-112.;305-329. 31-88 ill.27 cm
- 24.- Bestand der skythischen Altertümer Ungarns. -Rostowzew M.: Skythien und der Bosphorus. - Berlin 1931. 494-529. 6 ill. és lelőhelytérkép.28 cm.
- 25.- A gundestrupi ezüstedény alakjáról. - über die Form des Silbergefäßes von Gundestrup. ARCH.ÉRT. 1931. 43-47; 303-305. 26-30 ill. 27 cm.
- 26.- Völkerwanderungsfunde in der Sammlung Fleissig(Budapest). A MŰGYŰJTO, 1931. 17-22 4 ill, 2 tab. 24 cm.
- 27.- Stand und Aufgaben der Völkerwanderungsarchäologie in Ungarn. Ungarische Jahrbücher, 1932. 105-112. 15 ill. 2 tab. 27 cm.
- 28.- Zu den Fibeln von Petrossa und Békésszentandrás. -GERMANIA, 1932. 300-304, 1-2 tab. 27 cm.
- 29.- Cimetières avars en Hongrie. -Avar temetők Magyarországon. -NOUVELLE REVUE DE HONGRIE, 1933. 592-597.
- 30.- Handelswege in Russland und die Altmagyaren.-Az oroszországi kereskedelmi utak és az ősmagyarok. - VIIe Congrès International des sciences historiques. - Résumé. Varsovie 1933, 113-118 3 ill.(térkép) 18 cm.
- 31.- A levéldiai magyarság a régészet megvilágításában. - SZAZADOK.- 1933. 250-276.; 369-399. 1 ill. 1-4 tab. 22 cm.
- 32.- Az oroszországi kereskedelmi utak és az ősmagyarság. Budapest, 1933. 10 p. 1-3. ill.(térképek), 18 cm.
- 33.- Zum Problem des ungarländischen Stils II. - Eurasia Septentrionalis Antiqua 1934. 308-322. 1 ill. 1-4 tab. 25 cm.
- 34.- Albániai kincslelet.Művészeti Lexikon. 1935.I. 17-18. 20 cm.
- 35.-Nagyszentmiklósi kincs. Művészeti Lexikon, II.1935. 165-166 p. 1 ill. 20 cm.
- 36.- Szilágysomlyói kincsleletek. Művészeti Lexikon, II.1935 503 . 20 cm.
- 37.- A fatavizsi lelet.- NYELVTUDOMÁNYI KÖZLEMENYEK, 1936. 79-87. 1-8 ill. 1 tab. 23 cm.
- 38.- Hunlar azanina ait olup Szeged-Nagyszéksós 'da buluman prems mezari buluntusu.İlkinci Türk Tarih Kongresi İstambul, 1937. 12 p. 6 ill.2 tab.
- 39.- A prágai Szent István kard régészeti megvilágításban. Szent István Emlékkönyv III. 475-516. 1-16 tab. Budapest, 1938.
- 40.- Colonia Claudia Savaria. (Szombathely a római uralom alatt.) VASI SZEMLE, 1939. 113-131.; 193-209. 1-16 ill. 23 cm.
- 41.- A kunok és rokon népek kulturájáról. - A kunok 700 éves betelepedésének emlékére rendezett jász-kun kongresszus. Budapest, 1939. 27-33. 8 ill.2 tab.23 cm.

- 42.- A zengővárkonyi későkőkori leletek közléséről. - Zum Bericht über die spätsteinzeitlichen Funde von Zengővárkony. - FOLIA ARCHEOLOGICA, 1939. 257-260. 30 cm.
- 43.- Antikes Gut in den Hinterlassenschaften der alten südrussischen Steppenvölker. - Bericht über den 6. Intern. Kongress für Archäologie. Berlin, 1940. 365-367. 31-32 tab. 23 cm.
- 44.- Huns, Avars et anciens Hongrois. - NOUVELLE REVUE DE HONGRIE. 1940. - 194-199. 18 cm.
- 45.- A hunok régészeti emlékei. Attila és hunjai (Németh Gyula szerkesztésében Budapest, 1940.) 227-264. - 1-20 tab. MAGYAR SZEMLE KÖNYVEI № 16. - 19 cm.
- 46.- Antik hagyományok a régi pusztai népek kulturájában. - Antiken in den Hinterlassenschaften der alten Steppenvölker. - FOLIA ARCH. 1941. 150-158.
- 47.- Germanenfunde am Rhein im Lichte der südosteuropäischen Archäologie. - UNGARN. 1941. - 585-599. 1-4 ill. 22 cm.
- 48.- Der Fund von Čadjavica. - Vjesnik Hrvatskog Archeološkog Društva - 1941 - 42 55-61. 3-5 tab. 23 cm.
- 49.- A Jászberény-szentimrei avar sirlelet. - Der awarische Grabfund von Jászberény-Szentimre. - A Jászberényi Jászmúzeum Evkönyve, -1938-1943. 63-70; 309-311. 4 ill. 3 tab. 21 cm.
- 50.- A magyarság őstörténete. - DELVIDEKI SZEMLE, 1943. 224-228.
- 51.- Tájékoztató jelentés a kievi múzeumban végzett őstörténeti kutatásairól. - A Magyar Tudományos Akadémia Értesítője, 1943. 165-171. 21 cm.
- 52.- Hunnen, Altungarn und Urbevölkerung. - Suomen Muinaismuistoyh distyk-sen Aikakaaskirja 1945. 170-189. - 1-15 ill. 25 cm.
- 53.- Nyugati gót lelet Gyula határából. - Western Gothic finds in the precinct of Gyula. - MAGYAR MŰZEUM 1945. 64-71.; 97-98. 1-3 ill. 24 cm.
- 54.- Zur Chronologie der sibirischen Goldfunde der Ermitage. - Khronologii kollekci szkifo-szibirszkih zalatüh plasztynok gasszudarsztvennovo ermitazsa. - ACTA ARCH. 1952. - 251-268. 10 ill. 4 tab. 29 cm.
- 55.- Archäologische Beiträge zur Geschichte der sarmatisch-dakischen Beziehungen. - Régészeti adatok a szarmata-dák kapcsolatok történetéhez. ACTA ARCH. 1953. 127-128. 1-29 ill. 1-23 tab. 29 cm.
- 56.- Az emberformájú életfárról. Budapest 1956 dec. INDEX ETHNOGRAPH. 153 - 158. 1-2 tab. 20 cm.
- 57.- A regősénekről. - Über die Regöslieder. ETHNOGRAPHIA, 1958, 352-375. - 1-5 ill. 24 cm.

- 58.-Über der Sinn der prähistorischen Ornamente. ACTA ARCHEOLOGICA. - 1958. 115-126 1-4 tab. 29 cm.
- 59.- A "Julia szép leány" balladáról. Über die Ballade Júlia schöne Maid. Budapest ETHNOGRAPHIA 1959, 61-76. 1-6 ill. 24 cm.
- 60.- A besztercei románkori aspersorium. - A Nyiregyházi Jósza András Múzeum Evkönyve II. 1961. 33-50. 2-8 ill. 23 cm.
- 61.- Az avarkori jelképes övről.-(Bilicsi lelet)- Symbolischer Gürtel aus der Awarenzeit.(Fund von Bilisics). - Móra Ferenc Múzeum Evkönyve, Szeged 1963, 61-88. 1-9 ill. 24 cm.
- 62.- A jutasi avarkori temető revíziója. - Veszprém megyei Múzeumok Közleményei II. 1964. 79-118. 1-32 ill. 29 cm.
- 63.- Ötvösmester hagyatéka Esztergomban a tatárjárás korából.-Komárom megyei Múzeumok Közleményei I. Tata, 1968. 157-196. 23 cm.
- 64.- Ujabb adatok az őskori kocsihoz a Kárpát-medencében. STUDIA ETHNOGRAPHICA, Budapest 1969. 30-72. 1 ill.(térkép) 1-15 tab. 25 cm.
- 65- Keltisches Gräberfelder, Opfergruben aus und nach der Awarenzeit Ausgrabungen. 20 Pilismarót, Basaharc (Kom. Komárom, Kr. Dorog) - Zehn Jahre Archäologische Forschung 1958-1968. Budapest, 1970. 121-125; 20-21 tab. 23 cm.
- 66.- Strava-Stravica.- SLOVENSKA ARCHEOLOGIA 1970. 17-22. 29 cm.
- 67.- Vallásos jellegű varázsszövegek a magyar néphitben. ETHNOGRAPHIA, 1971 44-69. 1-2 ill. 24 cm.
- 68.-Szent István király márványkoporsója a középkori krónikás és legendairódalomban és a székesfehérvári kőtárban. MAGYAR TÖRTÉNELMI SZEMLE- HUNGARIAN HISTORICAL REVIEW (New York-Barcelona-Buenos Aires) II. évf. 1971 3. szám. POSTHUMUS TANULMANY.

RECENZIOK - KÖNYVISMERTETÉSEK

- 1.- A. ALFÖLDI :Der Untergang der Römerherrschaft in Pannonien. ARCH. - ERT. 1927. 232-235 27 cm.
- 2.- A. Le COQ :Bilderatlas zur Kunst und Kulturgeschichte Mittelasiens. Berlin, 1925, 107 pag. ARCH. ERT. 1927 235-238. 27 cm.
- 3.-K voproszv o proiszhosdenij permszkávo zvjerinavo sztilja. - (A permi állatstílus keletkezésének kérdéséhez.) Leningrád, 1927. U.az: magyarul is! - ARCH. ERT. 1928. - 271-274.
- 4.- ÅBERG NILS : Till belysande av der gotiska kulturinslaget i Mellan-europa och Skandinavien. Zur Beleuchtung des gotischen Kultureinschlages in Mitteleuropa und Skandinavien. Fornvännern 1936. A M. T. Akadémia ERTESITOJE, -

1943 168-169. 21 cm.

5. - LÁSZLO GYULA : A honfoglaló magyarok művészete Erdélyben. Kolozsvár 1943. SZÁZADOK, 1944. 328-335. 22 cm.
6. - LÁSZLO GYULA : Kolozsvári Márton és György, Szent György-szobrának lószerszáma. Kolozsvár, 1942. SZÁZADOK 1944.- 328-335. 22 cm.
7. - LÁSZLO GYULA : A koroncói lelet és a magyar honfoglalók nyerge. - Der Grabfund von Koroncó und der altungarische Sattel. - ARCH. HUNG. XXVII. Bp. 1942- SZÁZADOK, 1944. 328-335. 22 cm.
8. - LÁSZLO GYULA : A honfoglaló magyar nép élete. Budapest, 1944. SZÁZADOK, 1947. 281-287. 22 cm.
9. - ANTON TOČÍK : Altmagyarische Gräberfelder in der Südslovakei. ARCHEOLOGICA CATALOGI III. 1968 SLOV. ARCH. 1969. 262-263. 30 cm.
10. - ANTON TOČÍK : Slawisch - awarisches Gräberfeld in Holiare. Archeologia Slovaca. - Catalogi I. 1968. - SL. ARCH. 1969. 263-264. 30 cm.
11. - ANTON TOČÍK : Slawisch - awarisches Gräberfeld in Šturovo. Arch. Slov. Catalogi II. 1968. - SL. ARCH. 1969. 264 pag.
12. - Válasz Pais Dezsőnek a honfoglaláskori fejedelmi sír dolgában. - Budapest MAGYAR NYELV 1963/3 382. 24. cm.
13. - Válasz Pais Dezső újabb közleményére a zempléni fejedelmi sír dolgában. Budapest, MAGYAR NYELV 1969/2 251-254. 24 cm.

MEGEMLEKEZESEK

1. - JOSEPH STRZYGOWSKI 1862-1941. NOUVELLE REVUE DE HONGRIE. 1941. 463 467.
2. - Emlékezés RHE GYULÁRA. - 1871 - 1936. - A Veszprém megyei Múzeumok Közleményei I. Veszprém, 1963. - 9-16. pag. 1-8 ill.

Fettich Nándor

Már ifjúkoromban az olyan tudósok voltak rám a legnagyobb hatással, akik ugyanakkor művészek is voltak. Tudták és föl-tárták a tudományban mindazt, ami tudható, de ugyanakkor szinte sámánokként „elrévültek” és elröpiültek abba a korbá, amely-lyel épp foglalkoztak és minket, hallgatóikat is oda „varázsoltak”.

Ez a különös „sámánkirándulás” elkezdődött már az apámmal. Ő a középkor és a reneszánsz világába „révült el” és az esti beszélgetések nyomán együtt tűnődhettem az oly sok balsorsot ért, fiatalon is öreg IV. Bélával, és iszonyodva menekültem a tájárok elől Rogerius-szal. A bölcsészetben is találkoztam egy-két ilyen tudóssal. Ma is szemem előtt van, ahogy Kerényi Károly, röpködő, ösztövére kezével a hajába tűr, amely néha szinte már égnek áll, amikor mágiával megidézi a kacatojásból kikelő villágot, Vejnemőjment, a Földanyát, —Démétért, Persephonét és Prometheust. Horváth János bűvöszép magyar beszéde nyomán pedig szemem előtt támadt föl egy Bornemissza, Balassi, Petőfi.

Az utóbbi tíz évben pedig leginkább Fettich Nándorban találtam ilyen művész-tudóssra. Régész kutatásainak méltatása régész tudósaink feladata. Főleg a népvándorlaskor ötvöseimlékeinek származtatásával és kronologizálásával foglalkozott. Nemrég nagy vitát váltott ki a zempléni fejedelmi sir titkának megfejtésére tett kísérlete, amelyet az írásos források hézagossága tudatában — mint munkahipotézist — korrektnek értékelhetünk.

Engem főleg az utolsó tíz évben írt művei érdekeltek, hiszen — ha összehasonlíthatatlanul szerényebb tárgyi tudással is — de én is a néprajz, a pszichológia, a zene nagy ősjelképeit boncolgattam.

Az újkőkortól kezdve az emberek használati tárgyait, sirmellékleteit elborítják bizonyos mértani ékítmények: háromszögek, ferde-meanderek, rombuszok, vagy épp körök, spirálok, holdsarlók. A régészek általában nem sok figyelmet szentelnek ezeknek, merő dekorációnak tekintik, Fettich fölfigyelt e jelek mágikus jelentőségére, és bennük

olyan egységes jelképrendszert fedezett föl, amely makacsul tovább élt egészen a középkor végéig. Hoernes a mágikus kultusz három fő típusát különböztette meg: a therio-, a geo- és a heliotropizmust. Az állatok tisztelete a Kárpát-medencében nem volt jelentős, annál inkább tisztelték a Földanyát, aki megszüli az embert, majd anyaként végigkíséri életén, majd a halálban újra visszafogadja magába; továbbá tisztelték a Nap melegében azt az égi erőt, amely kikelti a Földből a csírákat és erőt ad a hímnek a termékenységre. Földanya jelképei voltak: a háromszög, a rombusz, a ferdemeander (ezt főleg a kocsitemetkezéseknél látni és a noidolok ruhadíszéseinél), a Napistennek jelképei: a kör, a spirál, a három kör és a vadkanagyar. Ez a jelképrendszer átmentődött szinte a gótikaig, hiszen a fő isteni lényeknek csak a nevük változott, népi kultuszuk alig — a Földanya: Latona, Isis, Szent Anna, Mária, és a Nap: Apollo, Dionysos, Mithras és Jézus. Fettich még a honfoglalók, sőt a középkor jelképeiben is fölfedezi ezt a kettősséget, a tértítő kereszténységben meg azt a tendenciát, hogy ez ősi jelképeket a maga céljaira használja föl (Kettlachi kultúra). Utolsó műveiben, amelyek az Ethnografiában jelentek meg, most már a régészet, a néprajz, a lélektan és a zenetudomány együttes szemléletével: a regös énekekben, a Júlia szép leányban és a Szombathely környékén elterjedt népi imádságokban mutatja be e kultuszok és jelképeik továbbélését, igen termékeny példát adva a honfoglalás- és kora-középkori költészetünk, zenénk, képzőművészetünk nyomainak földerítésére és megfejtésére. Most, hogy meghalt, sajnós „tele kofferral ment el”. A Kettlachi kultúráról és román kori művészetünk jelképeiről szóló nagy összefoglalásait már nem írhatta meg. Pedig ebben épp az ő rendkívül „polifonikus” tudására lett volna szükség, amely egyformán otthonos volt régészetben, néprajzban, zenében, pszichológiában.

Jánosy István

Élet és Irodalom - 1971 június 5.

MIÉRT VOLNA CSAK ROMANTIKA ATTILA ÉS ÁRPÁD SIRJÁNAK KUTATÁSA ?

Németh Péter

A Pilis szerelmese, akinek szorgos munkáját olvasóink "Ismeretlen romok a Pilisben" (Magyar Történelmi Szemle - I. évf. 6. szám 84-100 o.) címen ismerik július hó 1-én váratlanul elhunyt. Az alább közölt, rövid tanulmányt halála napján kapta kézhez a szerkesztőség. . .

Tisztelettel hódolunk emlékének.

A régészet világában a legutóbbi évtizedekben számlálhatatlan új lelet került kutatóink elé és ezeknek a felhasználásával sok-sok új feldolgozandó adat. Természetesen revízió alá kellett venni a régebbi eredményeket, új teóriák váltották fel az elavultakat. Ez természetes is: az új leletek nem alakulhatnak a régi elképzelésekhez, a történelemírás - nak kell az új adatokhoz alkalmazkodnia.

Magyarországon is történt néhány ilyen szükségszerű átértékelés a legutolsó években, amelyek nagy jelentőségűek. Ilyen átértékelésnek kell tekintenünk a Csallány Dé- ző leletkatasztere után induló új teóriákat, amelyek szerint a magyar honfoglalás nem az eddigi elképzelések szerint, a 896-ban beáramló magyar csoport foglalásának e- redménye volt, hanem az avarnak nevezett népcsoportok több évszázadon keresztül i- deérkezésének eredménye volt. A Kárpát medencébe bevonuló avarok második hulláma több mint bizonyosan magyar volt, de pl. László Gyula szerint, feltehető az is, hogy már az első avar hódítókkal érkeztek ide magyarok is, sőt esetleg már a hunok nagy áram- latában is jelentős magyar népcsoportok jöttek a Duna völgyébe. Érde- mes felfigyelni László Gyula "vallomására", ennek a különben már régóta so- kákal által hirdetett, és már Kézai által is ismert felfedezésnek születéséről: "Mun- kám közben azt kellett tapasztalnom, hogy a régészeti eredményeink nem egyeznek, sőt néha ellentmondanak a beidegződött magyarázatok- nak."

Az új teóriák felállításában nem szabad a mult nagy régészeinek lebecsülését keresni, mint ahogy egyesek a régiek érdemeinek megvédése címén utasítanak el újszerű feltevéseket, hogy történelmünk megoldatlan kérdéseiből kiutar keressenek. Tudományosan ellogadható csak az állásfoglalás lehet ezekkel az új feltevésekkel szemben, hogy azokat széles körben megvitatás tárgyává tesszik. Ha helyesnek bizonyul, előreviszi a tudományos kutatások eredményeit, ezzel szemben a régi nézetekhez való makacs ragaszkodás csak hátráltatja azokat a reményeket, hogy a megoldatlan kérdések valaha is megszűnjenek.

A mondottak alapján tehát nem fogadható el tudományos álláspontnak egyesek ama véleménye, amellyel 1955-ben visszautasították kétségtelenül újszerűnek tűnő teóriámat a RÉGI BUDA helyrajzi fekvéséről, azzal a megokolással vele szemben, hogy nagy érdemeket szerzett, tekintélyes régészek megállapításait rombolja le.

A 18-20 század ezirányu kutatási eredményeinek átvizsgálásakor ui. kétségtelenül bebizonyosodott, hogy az a feltevés, melyszerint a magyar középkori királyi központjaként tekintett Buda - Budavára a mai Buda, illetőleg Obuda területén feküdt volna, semmiféle régészeti vagy írott adattal elfogadhatóan nem bizonyítható. Ugyanakkor az összes korabeli írásos adatok, amelyek erről a hajdani virágzó szellemi és közigazgatási központról szólnak, minden esetben a PILIS ama területéről tesznek említést, ahol kutatásaim során egy romterület rajzoldott ki előttem új leletek és írásos adatok felbukkanása folytán, amelyet a régészet és történelemkutatás eddig nem ismert és ezért nem is vehetett figyelembe. Ezek után az óbuda-i negatív és a pilisi pozitív adatok nyomán feltevéseim jelentősége magától érteődőnek kellett volna tűnjön a komoly szakkörök előtt. Ennek tudatában megfelelő fórumok előtt írásban javasoltam, hogy az Árpád-kori-Buda felkutatására szánt energiák és anyagi bázisok lehetőségeit a Pilisre kellene koncentrálni. Sajnálatos módon az ez ügyben megszerkesztett adatolásaimat nem vették figyelembe, aminek az lett az eredménye, hogy a Pilis romváros területén lévő még meglévő maradványokat nagymértékben elpusztították a környéken folyó építkezések és terepmunkálatok alkalmával. Kimondottan jelentős leleteket tettek tönkre, értékes régiségeket semmisítettek meg. Így most már a nemzetközi régésztudomány szempontjait is tekintve szükségesnek tartom Pilis romterületéről és jelentőségéről ismét megszólalni.

...

A Pilis-kutatásokkal évtizedekig foglalkozva mindeztideig szándékosan elkerültem egy, a munkámmal kapcsolatos, de nagyon kényes témát: Attila és Árpád sirjainak kutatási problémáját. A nagy hun uralkodó és a "második" honfoglaló vezér temetkezési helyeinek felkutatása ugyanis oly sokszor szerepelt már a magyar régészet célkitűzései közt, a Pilis jelentőségének ismerete vagy mellőzése miatt természetesen eredménytelenül. A sok sikertelenség következtében a mai szakkörök a neveltségességtől viszolygva elutasítanak már eleve minden új feltevést és lehetőséget a két sirra vonatkozólag.

1908 - 1971

Most azonban úgyérzem mégis foglalkoznom kell ezzel a romantikusnak bélyegzett régészkérdéssel, mert : Abban az esetben, ha a régi Budavár vagy Óbuda területén voltak, akkor minden kutatómunka, mely ezeken a terepeken felkutatásuk érdekében folyt, természetesen sikertelenségre volt ítélve, hiszen már a kiindulási-pontja elhibázott volt. Tegyük fel -jó adag fantáziával- hogy egyszer pl. a mai Budapest elpusztulna, helyét elfelejtenék, viszont az Északamerikai Egyesült Államokban lévő un. "Ó-Buda" nagyvárossá növekedne és a régészek ott keresnék - mondjuk az Országház romjait - vajon megtalálnák-e? Természetes, hogy nem. Ugyanigy nem lehet a mai Óbudán keresni azt, ami a régi, történelmi Budán volt, hiszen a két hely nem azonos még neve ellenére sem.

Ha pedig már kételyek merültek fel a két hely körüli kérdésben, akkor kötelességszerűen ismét kézbe kell venni mindazokat a régi írásos forrásokat, amelyek a régi Budára utalnak, vagy annak helyrajzát megállapítani segítenek. Elő kell venni újból a krónikás szövegeket, amelyeket megbízhatatlannak ítéltek éppen azért, mert közléseik nem feleltek meg a beidegződött elképzelések alapján az új régészeti leleteknek. Ki kell lépni tehát a "circulus vitiosus"-ból! Már nagyon is sokszor beigazolódott, hogy krónikáink sokkalta megbízhatóbbak, mint az eleve felállított történelmi elképzelések és az un. "tévedéseiket" éppen maguk a belemagyarázott szövegrészek teremtették.

Nézzük meg ezek után, hogy a magyar régészet e "romantikus" törekvése az új feltevések érvényessége esetén milyen reálításokkal számolhat :

1. - ANONYMUS 1. fejezet : "Athila király... hatalmas erővel Pannonia földjére jöve... királyi lakot alkotott magának a Duna mellett, a hév vizek fölött (felső hévvezeknél) és minden régi műveket, melyek ott talált, megújította és igen erős köfállal megépítte, melyet magyar nyelven most Budavárnak, a németek pedig Eczilburgnak neveznek."

2. - ANONYMUS III. fejezet : "Ezek után urunk születésének 907. esztendejében Árpád vezér elköltözék a világból ki is tisztességesen lön eltemetve egy kis patak forrása fölött, mely egy kömederbe folyik a Athila városába, holott is a magyarok megtérése után egyház épült, melyet Albana (Fehéregyházának) neveztek boldog Szűz Mária tiszteletére "(Szabó K. fordítása. Pest, 1892.)

3. - KÉZAI SIMON : Hunok története: I. könyv 4 paragrafus : "Eisenachból osztán, miután ott udvart tartott, Ethele (Áttila) megindulván Sicambriába vonula, hol testvérét Budát tulajdon kezével megölé, a testét a Dunába vetteté, azért, hogy míg ő a nyugati részekben harcolt, a közte és testvérei között megállapított határon túl ment vala, minthogy Sicambriát maga nevérol nevezette. És mivel Ethele király a hunoknak és más népeknek megparancsolta volt, hogy azt Ethele városának hívják ; a németek a tilalomtól félve azt Eczelburgnak nevezték; de a hunok azon tilalommal keveset gondolva, mint előbb, a mai napig is Óbuda-nak hívják." (Szabó K. fordítása, Pest, 1862)

4. - BONFINI, Mátyás király tudós történésze is adott korabeli, helyrajzi leírást Sicambriáról. Írása szerint, amikor a régi Budán Beatrix királynénak palotáját építették, akkor a földben egy római kori feliratos követ találtak, amely igazolta, hogy a város régebben Sicamb-

ria néven volt ismert. Ebből a korból még más írások is közölnek a jelzett városról adatokat a régi Sicambria néven, mint Thuróczi és Oláh Miklós és ezekből az adatokból a mai Ó-buda sehogy sem lokalizálható.

5. - W. LAZIUS, bécsi egyetemi tanár, aki I. Ferdinánd király katonai orvosaként többször megfordult Magyarországon, egyik könyvében azt írta, hogy a magyarok ősi király-városa, Buda azon a helyen állt, ahol a régi, római korban a Castra ad Herculem nevű erődített város volt. Ez volt állítólag az eredeti neve, azonban a barbárok lerombolták és újjáépítése ideje óta az ott lakozó Sicamber-légióról nevezték el Sicambriának. (Salamon Ferenc, Budapest története, Bp. 1878, 89. lap.)

6. - ORTELIUS, korának nagy belga földrajztudósa 1578-ban kiadott térképén ugyanigy Herculia sive Sicambria néven jelölte be ezt a helyet a Duna mentén, amely ma Pilismarót-nak felel meg. Ez a helymegjelölés csakis a Sicambriában ténylegesen járt emberek adatközléséből születhetett meg, a korabeli pontos tapasztalatokból, konkrét ismeretekből. Ezek a helyismerettel rendelkező kortársak pontosan tudták azt is, hogy a régi Buda - Sicambria Herculia nem azonos az Aquincum nevű régi, római kori várossal, mert ugyanezen az Ortelius-térképen Aquincum is fel van tüntetve, még pedig a mai Budának megfelelő térségben. Ennek megállapítása azért fontos, mert ha a 18. és 19. századi régészet abból kiindulva tagadta Sicambria valamikori létezését, mivel akkor az volt a feltevés, hogy a korabeli írások tulajdonképpen Aquincumot értették, csak nem ismerték Aquincumot és ezért költötték a középkorban a Sicambria nevet. Ez mint látható, tévedés volt, mert a középkorban nagyon is jól ismerték Aquincumot és fekvéshelyét. Sicambriának helyét is pontosan ismerték. És az nem a mai Buda, vagy Óbuda területe volt. Ott feküdt, ahol valamikor Castra ad Herculem.

Castra ad Herculem, másnéven Herculia (Sicambria) földrajzi helyzetét egyébként a római védelmi vonal, a Limes-kutatása során a modern kutatók is pontosan ezt mondják. Miután a római korból fennmaradt utitérképeken (itinerarium) a helye pontosan mutatják ezt. Ezeknek a régi adatoknak birtokában, 1906-ban, Pilismaróton ásatások folytak, melyek kiásták Herculia maradványait. (Finályi Gábor: Castra ad Herculem, Budapest, 1907, Archeologiai Értesítő.)

A régi város jelentőségét igazolták ezek az ásatások is, hiszen akkor Pilismaróton többek között kiástak egy 27 x 33 méter méretű hatalmas oszlopcsarnok maradványt, valamint előkerültek feliratos téglák, melyek a helység város jellegét bizonyítják. Azóta tudományosan elismert tény, hogy Pilismarót területe azonos Castra ad Herculem területével.

Mindezeket a tényeket nem lehet a továbbiakban nem figyelembe venni, amikor a régi királyi Buda, vagy a Budavárával összefüggésben lévő létesítmények fekvéshelyének megállapításával foglalkozik a régészet. Ugyanakkor természetesen nem kerülheti el ezután a figyelmünket az sem, hogy a régi Buda; Budavára hatáiról szóló korabeli oklevelek és leírások mind olyan területrészeket említettek, melyek a Pilisben voltak és legtöbbjük ott még ma is helyelnevezésként él tovább. Arról is van adat, hogy az Alba ecclesia az ősi hagyományokat képviselő királyi egyház a Pilisben volt. (Barátfai Szabó László: Óbuda egyházi intézményei a középkorban. Budapest, 1935.)

Ennek az Albaecclesianak maradványait a 18. század közepe óta keresik a mai Obuda területén. Azóta, hogy az Anonymus - krónika szövege előkerült, illetőleg azóta, hogy annak szövegéből kiderült, hogy Árpád vezér az Albaecclesia (Fehéregyház) közelében temették el. Különböző időszakokban a kutatók sokasága kereste mint kiindulási pontot a mai Obuda minden elképzelhető helyén az Albaecclesia maradványait, de a két évszázad alatt még odáig sem jutottak, hogy legalább a kutatandó körzetben meg tudtak volna állapodni. Ez ma egészen természetes, hiszen az illető terület sok kilométerrel távolabb volt. Pedig ennek a templomnak a legteljesebb megsemmisítése esetén is a területén bizonyosan rengeteg fontos lelet van még mindig. A korabeli leírások pedig az Albaecclesiát tartják a magyar királyok koronázó és temetkező helyének.

A Buda melletti Alba templom nagy hagyományos jelentőségét még az Budát elfoglaló törökök is megemlítik korabeli írásaikban, melyekben arról olvashatunk, hogy Attilát is a régi Budán temették el és Szent Istvánt is a Buda melletti Alba templomban helyezték nyugalomra.

Azok a legújabb tudományos megállapítások, melyek a hunok és magyarok tényleg létező szorosabb kapcsolatait is elismerik, egyben jelentős lehetőséget adnak arra is, hogy a két nép hagyományaiban megalapozottabb azonosságot fedezzünk fel. Ezért elképzelhető, hogy a magyar vezérek igyekeztek ennek a hagyománynak megfelelőleg az őseiknek tekintett hun vezetők, fejedelmek közelében temetkezni. Így Albaecclesia helyének megállapítása esetleg rávezethet a hunok és avarok fejedelmi sírjainak nyomára is.

A régi Árpádkori királyi központ helyét a Pilis-Esztergom-Visegrád közötti részen keresni nem irreális feltételezés, hiszen közismert tény, hogy az állam alakításkori időben itt helyezkedett el az ország vezető rétege. Bizonyos, hogy ennek oka az volt, hogy a hún korszakban - és az avar korban is - itt volt az ország szíve. Azt is megállapították már, hogy a pannóniai kelták központja is a Pilis volt. Tudjuk, hogy a rómaiak is itt építették fel legfontosabb pannóniai védelmi központjukat. Miután pedig a régi Budavárnál valamikor létező várak, falvak, helységek, hegyek-völgyek tehát a határának minden ismert pontja a Pilis emeleti területén - vagy oklevelek leírása szerint, vagy térképeken, vagy még ma is természetben megvan, semmi nem indokolja a kételyt.

Bizonyos, hogy a most vizsgálat alatt álló területen a Pilisben, egy elhagyott völgyben talán sikerült a régen keresett sírok nyomára bukkanni. Egyelőre egy mesterségesen összehordott dombról van szó, melynek legfőbb érdekessége az, hogy pontosan az Anonymus-krónikában leírt Árpád-sírnak megfelelő környezetben találtuk. Természetesen miután feltételezésünk és megállapítása szerint a talált tumulus a Pilisnek azon területén van, amelyen az adataink a régi királyi központ létezését megállapították, logikusan arra következtetünk, hogy a jelzett helyen az ősi fejedelmi sírokat keresni, nem tekinthető tudománytalan romantika!

A hétvégeken benépesülnek a Pilis-hegység szelíd szeszélyes hajlatait borító erdőségek; a megpróbált tüdejű fővárosiak tizezrei keresnek felüdülést a hatalmas, természetes parkban. Van ilyenkor, aki nekiheveredik, szalonnát süt, vagy kártyázik a tisztáson; mások a magaslati kilátópontokat keresik meg és ott is lábujjhegyre ágaskodva távcsövezik a lenn kigyózó Duna ezüst szalagját, a távolabbi hegycsucokat. De akadnak, akik magánosan vonulnak el a rengeteg mélyére, le-lehajolnak egy-egy kőért, nagyítóval hosszan vizsgálgatják, fényképezik. Füzetükbe jegyeznek, hogy azután - mint a megszállott kincskeresők - tovább matassák botjukkal a buján tenyésző fűvel benőtt talajt.

A kirándulók elnézően megmosolyogják őket. Pedig maguk is a régmúlt évszázadok üzenetétől megilletődötten állnak meg egy-egy már feltárt rommező vagy famaradvány előtt, amire sűrűn bukkanhamak itt, a Dunakanyar táján. S talán nem is gondolnak vele, hogy e romok felett a talajt valaha esetleg egy ugyanilyen "megszállott", önkéntes régészkedő botja piszkálta meg először...

Nemzeti multunknak, az előttünk itt élt népek multjának még felfedezetlen emlékei a hivatásos szakembereken kívül az amatőr régészek népes táborát is izgatják. Ez a tábor fogyatkozott meg a közelmúltban egy lelkes harcosával. NÉMETH PÉTERT ismerői úgy emlegették, mint a Pilis szerelmesét, mint egyet a nagy álmódózók közül. A hegység ásványait kutató apja mellett már gyermekként érdeklődött a földben rejlő egyéb kincsek iránt is. Életének utolsó másfél évtizedében minden szabad idejét ennek a szenvedélyének áldozta. Nyugdíjasként - az 500 forintos kiegészítésért is - a Parkerdő Vállalat hoz kérte magát, hogy ügyelhesen: hol van szükség különösebb elővigyázatra a nagyszabású földmunkák során, ahol esetleg a talaj ujjb értekes leleteket rejt.

Pályája, elmélete és hipotézisei igen jellemzőek általában az amatőr régészekre. Hitt abban, amit elgondolt, és elképzeléseihez körömszakadtáig ragaszkodott. Ezt becsülték benne a szakemberek is, gyakran elkísérték utjain, újra és újra végigjárták vele azokat a területeket, ahol előző, magános barangolásai során addig ismeretlen nyomokat sejtett meg. Képelete, belső intuícója sajátos - néha meghökkentő, különös, de mindig érdekes - hipotézisekre egészítette ki e nyomokat.

Pilismarót, Basaharc és Pilisszentlélek háromszögében - vélte - a talaj alatt rommező rejtőzik, amely összefüggő, hatalmas kiterjedésű. Árpád-kori erőrendszere vall. Még régebbi nyomok szerint ezen a tájon volt a kelta korban Közép-Európa legrégebb kultur központja. A rómaiak Herculiának, később Sicambriának nevezték, s tulajdonképpen itt volt a hun birodalom székhelye, Attila városa, a nyugati forrásokban többször említett Et-

zelsburg. Honfoglaló őseink a szobi réven átkelve ezt foglalták el, mint Szvatopluk várát, NÉMETH szerint a régi, Árpád-kori Budát tehát nem Ó-Budán kell keresni, hanem valahol ezen a tájon...

Igy szőtte feltevései színes hálóját, De nemcsak álmodozott, hanem dolgozott, kutatott is, lankadatlanul. Vallatta a megtalált köveket, véseteket, tanulmányozta a korabeli római utvonaltérképeket, középkori krónikákat, utleírásokat, királyi és főpapi okleveleket; Anonymust és Kézait hívta tanúnak elmélete alátámasztására. Publikálni kezdett, nyilatkozott; hipotézisei a hazai lapok, folyóiratok révén az amerikai magyar ujságokba is eljutottak.

Sokáig vele tartottak a vezető régészek, professzorok - aztán lassanként elmaradtak. Elméleteit tapintatosan igyekeztek megcáfolni, tisztelettel adózva egyuttal a kutató szenvedélyének. Érvelésükben, cáfolataikban vissza-visszatérő kifejezés volt: "... a tudomány mai álláspontja szerint, ..."

S ő kutatott tovább, bizonyítékokat keresve elképzeléseihez, minden bizonnyal a tudomány jövőbéli, megváltozó álláspontjában bízva. Fáradó szívvel is rőtta a Dunakanyar rengetegeit - felmért, fényképezett, ősi habarcsmaradványokat gyűjtött, erőzio tarolta sziklákon vélte felfedezni az építő emberi kéz, az ősök nyomait.

Hogy egy ismert filmünk címével jellemezzük: a "nehéz emberek" közé tartozott, ..

Vajon igaza volt-e, amikor oly makacsul ragaszkodott feltevéseihez? Erre nem mer nek határozottan válaszolni. De marad még egy kérdés: lehetséges-e, hogy egész munkássága egyetlen nagy tévedés volt?

A szakemberek megnyugtattak: korántsem. Kutatásai közben XII-XIII. századbeli rézbányák és az akkori rézművesség nyomaira lelt a RÁM-szakadék táján - jelentősen gazdagította ezzel ismereteinket az Árpád korról, annál inkább, mert mindennek írásos bizonyítékait is felkutatta. Kár, hogy nem ezen a szálon indult tovább, nem erre koncentrált tanulmányaiban - tartja a szakma. Hasonlóképpen járt ezzel, mint egy másik "álmodozó" régész társa, aki a Hold-világ-árokban Kurszán vezérnek és harcosainak sírja után kutatott. Amit megtalált, Árpád-kori kőfejtő volt, a maga nemében szinte egyedülálló ritkaság, ilyesmiről addig nem tudtunk. Ő ma is siroknak tartja a leleteket, azon a nyomon kutat tovább, rögeszmeszerűen. A szaktudomány viszont - a kőbánya felfedezésével - ujjabb értékes ismeretekkel gyarapodott.

Hasznos volt-e tehát NÉMETH PÉTER tevékenysége, hasznos-e társainak ma is folyó, lázas buzgolkodása, amellyel a Pilis köveinek vagy hazánk más tájainak titkát kutatják? Sok beszélgetés után, úgy érzem, egyértelmű igennel kell felelnem. Amíg betartják a fontos rendelkezést - "magánembernek ásatni tilos", - amíg minden általuk felfedezett tárgyat, leletet jelentenek vagy bemutatnak a szakértőknek, addig önkéntes fáradozásuk nemcsak hasznos, hanem kíváncsias is.

Se szeri, se száma országsszerte az olyan, azóta feltárt műemlékeknek vagy értékes muzeumi tárgyaknak, amelyekre amatőrök bukkantak rá. Kissé tágitva a kört, közéjük sorolható az egykori földműves is, aki az ekéjével kiszántott cserépért hajolt le - s ma is a traktor- vagy bulldózerkezelő, aki műszakja után gondosan összecsomagolt csontmaradványokat visz be a legközelebbi iskolába, tanácssházára. Népünk történetének, elődeink kultúrájának tengernyi emlékét rejti még a föld - s a mult felderítése végső fokon a jövőt szolgálja.

HOZZÁSZÓLÁSOK

ANORÁSSY KURTA JÁNOS : 'ÓKORI EREDETŰ MAGYAR EMLÉKEK ' c. vitairatához.

AVAR OROSZLÁNOS EMLÉKEK.

írta: Pósa László, (Róma)

"... Az eurázsiai népek művészetének legjellegzetesebb, reánkmaradt emlékei, az ötvösműhelyekben születtek. Az enyészet romboló hatása a fémeken nem tudta eltüntetni a művészet alkotta vonalakat, domborulatokat annyira, hogy könnyen rekonstruálhatóak ne legyenek.

Az avar ötvösműhelyek remekei az övcsatok és szíjvégek e tekintetben egészen egyedülálló, gazdag művészetet képviselnek, mert a diszitő szépérzéken, igényes ízlésen túl egyben viselőjük származását, rangját is jelezte. Erre vonatkozólag egész irodalmat kellene még ma is átkutatnunk, ha László Gyula hatalmas és kimerítő könyve, amely a közelmúltban "A népvándorláskor művészete Magyarországon" címen, nem tájékoztatna bennünket az avar csatok és szíjvégek készítéséről. Bőséges irodalmi utalásokkal ellátva, a legfőbb megkülönböztető jelenségekre is felhívja a figyelmet az övek szétválasztása terén. Ezzel a "kézikönyvvel" és a jeles olaszrégész P. Orsi tanulságos gyűjteményeinek vázlataival, melyek a "Studi Medievali"-ban jelentek meg valamint az ugyancsak neves Guerrini olasz tudós un. "Rilievi copti" gyűjtésének idevonatkozó jegyzeteivel a kezemben, sorra vettem az "avar-gyanus" darabokat a Belvedere Muzeumban. P. Orsi ugyan "bizánci"-nak itéli az alább közölt csatpárt, de meggyőződésem, hogy az avar diszitőelemekben megnyilvánuló élszerűséget tisztsejelzés és származási jelvényként mutató formájában nem ismerte. "Nuovo ed unico e il griffone alato, in un capo di fermaglio de Belvedere, un altro molto brutto ha un leone accosciato retrospiciente..." mondja leírásában az annyira jellegzetes, két darab avar csatról.

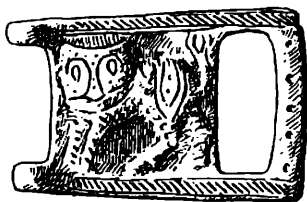
A szárnyas griff László Gyula szerint a "korai avarok" diszitő motívumainak egyik jellegzetes alakja. Erről és társairól jelenlegi levelemben nem bocsátkozhatom részletekbe, mindössze csak annyit, hogy előfordulási helye azonos az oroszlanos figurával diszitett csatával. Talán egy és ugyanazon sírból került elő Toscana területén. Ez a vidék, bár a lombárdok szállásterületével esik egybe, a kormeghatározás szerint mégis a későbbi, valószínűleg az Istria félszigetről odavándorolt avar Ursi törzs keresztény részlegének volt a szimbóluma, vagy ahogy egyesek állítják "totemjelzése". Erre a

történelmi kapcsoló, személyhez rögzítő lehetőségre maga P. Orsi hívta fel figyelmemet a gyűjteményében szintén szereplő "retangolára appendice" formában is előforduló "álcsat"-tal foglalkozva, ahol megemlíti, hogy a svájci területen felásott egyik sírból hasonló jellegű ilyen csatot találtak, amelyről a híres helvét régész Lindenschmidt számol be leirógyűjteményében és ő kifejezetten megemlíti, mint vallásos szimbolikájú ábrázolást a "Daniele nella fossa dei leoni di provenienza svizzera col nome Ursius". Vagyis a László Gyula által is említett "Dániel motívum"-ról van szó azzal a kiegészítéssel, hogy az övetviselő nevét is megjelöli egy felirat. Sajnos, a felirat nyelve sőt az írás minéműsége nincs megemlítve, mert ha történetesen rovásírással, vagy akár a nyugatiak által "runairás"-nak nevezett formában szerepel, akkor ez lenne az egyetlen, a maga nemében páratlan avar személyhez kötött övcsat.

Mindenestre az Urs - vagy a latinizált Ursius névforma azonos a Szerkesztő Ur által gyanított Ursius püspök nevével, akit a VIII. században Nagy Károly és a pápa megbízhatóbbnak tartottak az istriai-aquilejai püspökség élén, mint bárki mást és csak Alcuin barátjának Paulinnak a felléptekor, a 790-es évek végén állítottak félre az avar-frank háború után, hiszen avar származása miatt kénytelenek voltak mellőzni. Hogy ez az Urs család Toscanában, főleg Siena vidékén élt, annak a nyomait Ön már eléggé elfogadhatóan kiderítette.

De visszatérve az ábrázolt oroszlános csathoz, a kép maga beszél. A fekvő oroszlán mellén kétszeresen szerepel az Andrási Kurta János által elindított "vitairat" jellegzetes "négyes sávja". Ily kicsi felületen a csat legszélesebb, tehát a mellrész ajánlkozik ilyen ábrázolási lehetőségre. Mindenestre jellegzetes még az oroszlán tomporán alig-alig kivehető csilagszerűség is.

Ugyancsak ide kívánczik még egy csatpár, amely a már említett gyűjtemény kétségtelenül avar jelleget viseli magán. A két madár - hosszú és hajlott csőrük alapján őrdaruk - vigyáznak egy a középsíkban, majdnem a csat tengelyében álló urnaszerűségekre. "Órdaru" mivoltukat az is bizonyítaná, hogy egy lábon állnak. (Magyar ornitológusi tanulmányban olvastam valahol, hogy az "órdaru" egy lábba áll, míg a másikon követ tart, arra az esetre, ha elaludna, a kő kiesik és a zajra az "őr" felébred!). De jelen esetben inkább az oroszlános csat érdekli Szerkesztő Urat. Ennek a figurának a "négyes" vonala a tomporán szerepel, mert itt erre a díszítési alkalmazásra adódott lehetőség. A kétszeres "hajtű" vonal négy sávot jelent, míg a vonalvezetés párhuzamossága által alkotott felületre három finoman poncolt díszítést alkalmazott az ötvös.

Természetesen ezzel még koránt sem merítettem ki az avar ötvösművészet kincseinek felsorolását. Csak az esztergomi oroszlán "elődjait" igyekeztem bemutatni. . . "

A „kettős honfoglalás” jegyében

írta : FEHÉR MÁTYÁS JENŐ

„ Régészeink állásfoglalása a beldegződött, téves történelmi felfogások ellen ” gyűjtőcímmel lehetne legjobban összefoglalni a hazai magyar őstörténet művelőinek egyöntetű és átfogó munkamenetét a Kárpát-medencébe települő honfoglalók megérkezésének ideje körül zajló bizonyágkeresésben. A jelek szerint valóban választott előtt érzi magát a magyar multtal minden "ideológia" mellőzésével foglalkozó és egyben legjelentősebb tudósaink egy csoportja a szinte naponta gyarapodó és a történelmi tételeinknek sokban ellentmondó régészeti adathalmaz láttán. A sokáig elodázott kérdések sorozatát végérvényesen meg kell oldani őstörténelmünk terén, még akkor is, ha a nyelvészeti egyeduralmát történészeink kénytelenek lesznek az igazság kedvéért felszámolni!

Ez a helytelen és tudománytalan eltolódás történelmi képünk kárára, beidegződött torz beállításokat teremtett. A nyelvészet egyeduralma különösen akkor vált károsá, mikor történelmi hipotéziseket kényszerített rá az elmúlt korokra. Ez már sokak nagyon régi panaszsa. Talán most a régészet is átveheti az őt illető szerepet a zsákutcába vezetett történelem művelésben. Erre ma már mindnyáján joggal gondolhatunk, hiszen a régészeti eredmények csak halmozódtak a muzeumok polcain, túljutva a leltározás egymagában terméketlen műveletén. Ma már a muzeumokban nehezen fér el a sok új és egyre újabb, tervszerűen megásott, vagy a véletlenadta szerencsés körülmények folytán előbukkanó leletek egész sora. Soha ennyi, nemzetközi mértékkel is kiváló szakképzett régészünk van, mint soha. Valamikor Magyarországot a jogászok nemzetének, ma azonban a régészek népének tartották vagy tartják.

Erre a régészeti csoportra figyel a hazai és külföldi köztudat. Legnagyobb ma élő régészünk, László Gyula is ezt vallja: "Amikor először merült fel bennem a gondolat, hogy az avar korral kapcsolatos néhány ellentmondás csak úgy oldható meg, ha feltesszük, hogy az avar kor második felében, Árpád honfoglalását jó kétszáz évvel megelőzve, magyar néptömegek árasztották el a Kárpátok medencéjét, - eszem ágában sem volt, hogy ennek híre támad és nyomában nagy érdeklődés kel. Ez a feltevés azóta valósággal izgalomba hozta a magyarköztudatot. Valóban nem túlzás ez a köztudati érdeklődés, mert ma már a napilapok vasárnapi mellékleteit is csak akkor veszik szívesen kézbe az olvasók, ha a régészet és őstörténelem problémáinak boncolgatásával találkoznak hasábjain. E téren László Gyula minden tudományos megnyilvánulása valóságos nemzeti esemény.

László Gyula mesterien megfelelt már eddig is a beléje helyezett bizakodó várakozásnak. Tanulmányai, előadásai, megnyilvánulásai mind ezt bizonyítják. A Szegeden lezajlott Nemzetközi Szláv Régészeti Unió (1971. április 27-30) keretében kényszerített avar kérdés már méltányoltan nagyobb szóhoz jutott, mint eddig, de ezen az előadás sorozaton is szinte robbanásszerűen hangozhatott el László Gyula: "Terra avarorum" c. előadása, amely szinte éltető magvát képezte az egész konferencia konglomerátumnak és már az avar-magyar továbbélési lehetőséget boncolgatta, keretet szabva és irányt mutatva egy európai munkaközösségnek. Ugyancsak jelentős és egyben a művelt és igényes olvasóközönségnek tájékoztatóként szánt tanulmánya a "Magánbeszéd a kettős honfoglalásról" (Szép Szó - Népszava vasárnapi melléklete - 1970. dec. 19) címen, elkerülve az újságírók "színes riportjainak" eredtibűnét a szenzációhajszolást, sajátos módon önönmagának teszi fel a kérdéseket és mintegy töprengve, válaszol is rájuk. Nagybánnak ennek a "magánbeszédnek" a terjedelme, több probléma vetődik fel és oldódik logikusan ható tudományos feltevések sorozatává a "VALÓSÁG" c. kulturális havilapban közölt tanulmánya, melyet teljes egészében ismertetünk. Bár "csak előadásvázlat" kategóriába sorolja szerény szerzője, szerintem ez az a "nagy kö", amely elrepült és "ki tudja hol áll meg" a magyar tudománytörténet vonatkozásában. Jelentősége őstörténeti kutatásaink terén korszakotnyitó megnyilatkozás! Még akkor is az, ha tételeit felelősségtudattal sohasem emeli a feltevések síkján felül. Nem dolgozik hatáskeltéssel. Közeli félszázados apró megfigyeléseinek eredményeit egyezteteti csupán a beidegzett történelmi tételekkel és az ellentmondásokra keres megoldást. Sejtéseiből tudást formál. Megállapításai megformálásában az óvatosság vezérli. Ez különös értéket ad tételeinek, melyek mellett a tárgyilagos kutató nem maradhat közömbös: benne is felkeltődik a kétkedés. ... Ebben az előadásvázlatában már azonban egy lényeges lépéssel mégis továbbhalad "ex ordine intentionis ad ordinem actionis": az okoskodás teréről a tettek mezejére lép vállalja - saját szavaival élve - a "cáfolat ódiumát".

A "Nagy Géza emlékének" ajánlott még jelentősebb tanulmánya - mindig a "kettős honfoglalás jegyében" az Archeológiai Értesítő 1971. 2. számában jelent meg, ahol tudományos formában is összegezi feltevéseit. Régészeti, egybevetett térképekkel valóban szemléltetően tudja az avar továbbélési folytonosságot bizonyítani, elannyira, hogy a hazai köztudatra is különleges hatással vannak a térbeli rögzítések, az egymásmellé települések helyneveivel. Ez a tanulmány egyébként mint tudománytörténelmi rövid összefoglalás is számottevő, mert rámutat a korábbi, sokszor intuitív, sokszor azonban a történelem segédtudományára, az embertanra is rámutat az ilyen irányzatú szakemberek régebbi és legújabb munkáiban. Tudomásom szerint első ízben fordult elő, hogy tárgyítörténelmi alapon állva valaki a legmagasabb tudományos fórumon szembeszáll, vagy jobban mondja, az őt megillető helyre teszi a nyelvészet téves eredményeit. Ezek a nyelvészetre alapított valójában minden történelmi adatolást nélkülöző következtetések Zsirai Miklósnál a legszembeötlőbbek. Szerinte a honfoglaló magyarság csak a "putrilakás" vívmányáig jutott el műveltségi fokon. Ezekre és hasonló erőszakolt nyelvészeti következtetésekre válaszol László Gyula az Archeológiai Értesítőben: "Általános tapasztalat, hogyha a műveltségnek egyik területe fejlett, akkor a többi sem lehet elmaradott, hiszen a fejlettség a legkülönbözőbb tapasztalatok és munkák eredőjeként jön létre, nem pedig légüres térben. Sem a honfoglalók fémművességéhez, sem pedig a "kései-avarok" fémművességéhez

- [illegible]

hez, de mondhatnók akár az edényművességet, a kovácsmesterséget a nyergest stb., nem párosítható a putrilakás, a félig földbe ástott kunyhó. De más baj is van a putrilakással: elterjedési területe se-hogyan nem fedi sem a "kései-avarok" származásterületét, sem pe-dig Árpád magyarjait, hanem egy közép-kelet európai paraszti nép-ség területe rajzolódik ki a térképezésből. Inkább a szláv törzsek egykori szállásterületeit és széttrajzását követhetjük etérképen, sem-mint az avarságét vagy a magyarságét. De talán még ennél is többet mond az, hogy a honfoglalás után meginduló oklevelesemlékeinkben és törvényeinkben mindenütt megépített s nem földbe vájt házakról esik szó...."

László Gyula eme tömörített "helyreigazítása" a magyar nyelvészeknek szól, mint az pár hasábbal későbbi fejtegetéseiben leszögezi a következő szavakkal: "Na-gyon nagy szükség lenne a szavak és tárgyak egyeztetésére, tehát a régészet és a nyelvtudomány, a néprajz megszervezett együttműkö-désére. A régészet időrendet tud a szavak alá adni és jelentésükvál-tozását is követni tudja, erre a nyelvtudomány csak ritkán, vagy so-hasem képes." A tudományágak szerepeinek sorrendje tehát fordítva működött történel-münk felépítésén és ezt a helytelen sorrendet megtoldotta azzal, hogy az "egyeduralmat" is magának követelte. Ebben rejlik régészeink újszerű és sokban "bátornak" nevezhető kiállá-sa a helyes értékelés mellett, ami azt jelenti, hogy őstörténelmünk valóban fordulójá-hoz jutott.

A "kettős honfoglalás" elméleti felvetésének történetét László Gyula nagy vo-nalakban sorra veszi és sok esetben nem "kettős", hanem "hármás", sőt "négyes" honfoglalá-si lehetőségéről is szó esik. Vármány pl. Attila-magyarokról, Horváth Tibor és aző nyomában Csallány Dezső Baján-magyarokról (568 táján), Nagy Géza Kuvrat-ma-gyarokról (670 táján) emlékeznek meg - sokoldalú régészeti, néprajzi és nyelvészeti alátá-masztással - és csak ezek után kerül sor az Árpád-magyarok megjelenéséről a Kárpátok me-dencéjében. Az erre vonatkozó sokszűrű és időtávlatban Kézai krónikájától Csallány-Horváth féle határozott tételekig huzódó irodalmi adatokhoz a "kettős honfoglalás" kér-déséhez László Gyula az embertant is felsorakoztatja, amelynek legnagyobb ma élő tekintélye Lipták Pál valósággal összeolvasztja egy sorozatba a régészek által Attilán-Bajánon - Kuvráton - Árpádon kersztül irányított Kárpát medencei megszállást és minde-zeket egyetlen nagy magyar népi etnikumnak tulajdonítja etnogenetikus ala-pon a következő szavakkal: "A magyar etnogenezis antropológiai szempont-ból való szintézisét magam végeztem el, amikor ezzel foglalko-zó tudományok doktora értekezésemet 1969. január 15-én megvédtem. Ebben a munkában elsődlegesen az embertani leletekre (a hiteles ása-tásokból származó csontvázanyagra) támaszkodtam, de tekintetbe vettem tör-ténettudomány, nyelvtudomány és régészet eredményeit is. Ennek ala-pján "több fázisban történt magyar honfoglalás" látszik előttem a leginkább elfogadhatónak. - A Kárpát-medencében már az V. szá-zadban megjelent ősbolgárok, magyar(talán helyesebben magyar-ugor) ille-tőleg proto-magyar törzseket vagy törzstörédekeket is hozhattak ma-gukkal. Ez volt az első fázis. A második fázis mindenképpen az a-varokkal (uar-hunokkal, ill. varchonitákkal) kapcsolatos, akik 568-ban je-lentek meg, és az egész Kárpát-medencét kitöltötték, sőt azon túl

is terjedt birodalmuk. Lehetséges, hogy az avarok törzsi-szövetségének első hullámával újabb ugor-magyar törzsek is jöttek, de a régészeti leletekkel alátámasztott, 670 körüli - a Káma vidékéről történt - betelepüléssel az ugor-magyarok újabb megjelenése nem kétséges. Ez volt tehát a második hullám, amely - amint fentebb mondtam - talán két részre tagolható. A harmadik és a legdöntőbb a közismert 896-os honfoglalás, mikor Árpád fejedelem vezérletével magyar és török nyelvű (türk, onogur) törzsek hódították meg az itteni népeket, illetőleg csatlakoztak a már itt talált magyarokhoz. - Az kétségtelennek látszik, hogy legkésőbb ebben az időpontban a magyar nyelvet beszélők túlsúlyba kerültek a központi tájakon, mert különben Árpád népe nem magyarosodhatott volna el teljesen és oly hamarosan. A helynevek tanúsága is a magyarságra utal, csak kis számban vannak "avar" helynevek (pl. Várkony, Tárkány.)" Ezek szerint a már "exakt tudománynak" nevezhető, csontanalíziseken, biológián és vegyészeten ellenőrzött modern embertani módszer is legalább is "kettős", de inkább "többrétegű" honfoglalásról tesz tanubizonyságot és László Gyula "feltételezését" valóságokra helyezi.

A "történeti források újraértékelése" a régész professzor szerint már is megkezdődött, annak ellenére, hogy még mindig csak mint "feltevés" számba veszik a kettős-honfoglalás teóriáját. Maga László Gyula is azzal zárja nagy tanulmányát a bonyolult kérdésről, hogy "vitaindítónak szánta" azt és tételeit ma még nem tartja "véglegeseknek csak mindenképpen meggondolkoztatónak". Ezek a "meggondolandók" azonban annyira szaporodnak, hogy - tekintve a már felsorolt irodalmat, nagyon hajlunk arra, hogy a feltételesmód helyett az állítómódot tekintsük a végső megoldásnak.

Erre készíttet bennünket már László Gyula, illetőleg az általa idézett Györffy György-féle megfigyelés: "Különösen egy Nyugat-Magyarországra utaló helynévcsoporthoz ragadta meg a kutatók figyelmét. Pozsony ágnévén kívül találunk a Székelyföldön Ráb pataknevet, Moson helységnevet és Zobor hegységet. A Moson és Ráb helynevek azért tűnnek különösen fontosnak, mert röviddel a honfoglalás előtt Moson-megye és a Rába vidéken lakott az avarság utolsó maradványa és ezeket minden bizonnyal itt találta és törzs-szervezetébe fogadta a honfoglaló magyarság. Feltehető tehát, hogy e Fertő vidékére utaló székely nevek avar néprész emlékét őrzik". Ez már részben a történészekről is "sejtett" és teljes egészében ki nem fejtett következtetés, csak az a kár, hogy csupán a "Fertő vidékére" utal és nem meri továbbvinni a gondolatot a Pozsony ágnév és az ősi Dunaparti magyar város, valamint az elcsatolt Zobor hegységre vonatkozólag is. Logikusnak látszik ui., ha már a premisszában szereplő földrajzi helynevek egyrésze az avarság szálláshelyének emlékét őrzi, akkor a mások - elhallgatott rész is hasonló eredményre kell hogy vezessen. Tehát nemcsak a Fertő vidéke, hanem egész Nyitra-megye ősi, avarságra mutat, szálláshely volt.

Felhasználva ezt a földrajzi helynevek Nyugat-Magyarországról Erdélybe vetítő engedékenységet a történészek legnagyobb tekintélye, Györffy György részéről és hivatkozva eddig több, mint 30.000 feltárt avar sír bőséges adatolásaira, megkísérelhetjük a sírok tanubizonyságát arra is, hogy nagyobb földrajzi távolságokba vetítsük visz-

sza. Főként azokra a helynevekre gondolunk, amelyek törzssímetőként szerepelnek és egyuttal etnikai csoportokat is jelölnek. Ezuttal csak három ilyen hely-törzs-nevet említünk meg :Igar, Mokrin és Ercsi neveit. Mindhárom név Altáj-vidéki eredetű. A Kárpát-medencében pedig ismételtelen is előfordulnak.

1. - Igar, vagy ahogyan Theophylakt jelentésében szerepel I k á r, összefüggésben áll a távolkeleti ó-török törzsszövetséget megbontó Turum-féle lázadással, amikor is a görög jeletés szerint három törzs a lázadás leverése után nyugatra menekült. Ezeknek egyike az Ikar nevű folyókanyarba volt megtelepedve azon ut mentén, amely Yarkan és Kasgar között húzódik. Ezt a törzsrész nevezték az Ikari népnek. A magyarországi Igar-névcsoport temetőiből régészeink egy egészen különleges és a többitől elválasztható népi-kulturát fogalmaztak meg, amely Igar-Tótipusztai csoport néven szerepel.

2. - M o k r i n. Ugyancsak altájí törzsnév. Egész irodalomnyi adat szól róluk ősi szállásterületeik pontos leírásával a kínai, görög és örmény forrásokban. Ezuttal csak a l. ászló Gyula által feldolgozott "mokrini világfa csontra karcolt képére" hivatkozunk mert ennek a nagy régész egész különös mitológiai jelentést tulajdonít. Az ősi "M o k r i" név "elmagyarosodott és Homokrév néven szerepel. A Mokri törzsnév szétszórtan szerepel, mint a karintiai Mokernowe - Muckerau, valamint Mocrinowe. Tirob-ban szerepel Mocriah, amelyekhez hozzácsorolhatjuk a Kárpát-medencei Mokrány-féle változatok nagy csoportját. A francia atropológus Lejean balkáni kutatásai során sokat foglalkozik egy altájinak minősített népcsoporttal a Mokrisi törzsszel, Xoresmi Mózes örmény egyháztörténész Guma Makar néven emlékszik meg róluk. A szlavisztika, tisztán nyelvészeti alapon természetesen szláv-nak minősíti a felsorolás-ban szereplő neveket Miklosich alapján "nedves hely"-nek minősítve őket. Ez a természeti jelenség azonban a felsorolt előfordulásokban legfeljebb kétfőre alkalmazható.

3. -Ercsi. A legjelentősebb avar törzsek egyike, amely vezetőszerepet játszott az Árpád-féle honfoglalás után is. Részletes történelmükkel ehelyütt nem foglalkozom, mert az túlnő egy rövidreszabott tanulmány keretén. Csak annyit, hogy politikai történetüket és temetkezési szokásaikat a többi törzsektől megkülönböztetően és alaposan ismerjük. Maga a név sokféle változatban szerepel: Arsi, Örs, Aracs, Erza (Artha)E c s é k(Baranyamegye), sőt a Dunakanyarban most feltárás alatt álló legnagyobb temetkező hely:Basa -harc is idetartozik. Mint avar sir szerepel a régészeti listákban:Irsa(Pest m.)Ercsi fa-lu (Fejér m.) Eresteghin (magyar neve Eresztevény), Aracs, ahol avar kereszté-nyek sirját tárták fel, köztük egy pap domborfaragású emlékével. A Szent István korában "bevándorolt" Orci lovag is ebből a törzsből származhatott és minden kétségen felülnek tartom, hogy az istriai nagy család az Orseollo is nevük viselője az ó-török "illig", "illo" fejedelmet jelentő tisztségnév hozzátoldásával. Géza nagyfejedelem tehát leányát avar leszármazású család fiával háziasította. En-nek a törzsnek az utját a távolkeleti hun törzsszövetségből való kiválásától a Kaukázusi és Dél-Oroszországi megtelepüléséig (Riazan) követhetjük nyomon (itt "erza" néven szere-pelnek, majd innét a Kárpát-medencébe vándorlásukról is vannak adataink.

A felsorolt három törzsnév helyét, történetét, szerepét nem nyelvészeti ala-pon követtük nyomon, hanem régészeti előfordulások szerint. Szándékunk talán már az eddigiekből is nyilvánvaló :az avar sirok és helynevek közti összefüggést kellene keresnie őstörténetünk művelőinek és akkor nemcsak V á r k o n y és T á r k á n y szerepelnének az avar telepek között, hanem a sokszor "szláv"-nak, néha "román"-nak minősített helynevek eredetét tárhatnók fel. Bár az is előfordul, hogy az i-

degen nyelvek jobban megőrzik az eredeti avar hangzást, mint a "magyarizált" elnevezések (p. Mokrin-Homokrév, Eresthegin - Eresztevény!)

Szerintem ezzel a helynév átvitelével még érdemben alig-alig foglalkozó történeti földrajzistáinkra nagy feladat várna az őstörténet homályos részlegeinek feltárásában. A szlávság szerepét tulontul hangsúlyozó, sokszor rejtett, de már-már nyílt politikai tendenciák erősen visszavetették a tisztánlátás lehetőségeit, de most az avarossággal is az őt megillető mértékben foglalkozva, mód adódik a revizálásra. László Gyula már megkezdte ezt a nagy feladatot és örömmel figyeljük, hogy nincs egyedül. A már említettek mellett az új nemzedékhez tartozó régészeink is tevékenyek e téren.

A "kettős honfoglalás jegyében" folyó erőfeszítő kutatások tehát László Gyula megnyilvánulása alapján elérték azt a pontot, ahol a magyar őś- és koraközépkori történelmet valóban újra kell értékelni. Magától értetődő, hogy ez huzamosabb időt fog igényelni, hiszen évszázados tévedéseket, szándékolt félremagyarázásokat, sőt sokszor egyenes hamisításokat kell helyreigazítani. Kérdések, ellentmondások egész sora vetődik fel a kiutkeresésben. Maga László is felvetette, megfogalmazta önmagában a legjelentősebb kérdéseket, de a történetkutatás irányát visszafordítva pl. Szent István korától az avarok több hullámba való érkezéséig, magam is régóta keresek a feltűnő kérdésekre valószínű megoldást.

Ilyen kérdésként jelentkezik az országépítő király korában Magyarország területére telepedett "német" lovagok megjelenése. Vajon valóban "németek" vagy "csehek" voltak-e? Miért kellett akkor Szent Istvánt "felövezniök", hisz tudott dolog, hogy ezekkel a szertartásokkal iktatták be az avarok fejedelmeiket. Ugyanez a "felövező szertartás" szerepel még II. Géza avatásánál is, vízparton, erdei tisztáson, fatemplomban. A Huntpázmányok tehát csak az ősi avar birodalom területéről húzódtak vissza, csatlakozva a még egységes magyarországi etnikumhoz. Természetesen még sok részletkérdés vár e tekintetben tisztázásra, de a László Gyula-féle "meggondolkoztató" történelmi tényekről írásos emlékeink vannak és nincs okunk bizonyosságuk kétségbevonására.

Ugyancsak súlyosan latba eső kérdés: Mivel magyarázható Géza Nagyfejelem igyekezete, hogy családi kapcsolatokat teremtsen Erdélytől Velencéig olyan etnikumhoz tartozó vezető személyiségekkel, akik csak avar származásuk lehetnek? Mivel magyarázható a pusztaszeri "vérszerződés", hisz egyfajú, egy vérű testvérek között ennek nincs logikus értelme. Erre egyébként már Duli Antal is rádőbbsent: Kik kötötték a vérszerződés? - című tanulmányában. Még jelentősebb Kusán szerepe Árpád mellett, már a 896-os honfoglalás előtt az Al-Dunánál folyt harcokban a bolgárok ellen. Vajon az avarság fejedelme volt-e? Ha igen, akkor a Buda környékének még sokáig ő volt az ura és nagyon széles rétegű avarsággnak kellett az országban élnie. Igaz-e az a feltevés, hogy az avar név nem szerepel krónikáinkban és első előfordulása a Benkő féle etimológiai szótár alapján csak 1760-ból datálható, amikor is szépirodalmi területre csuszott át a történelmi tény "az avar-magyar királylány" formában? Avagy mégsem "anakronizmus" az Anonymus-Pósa által "kun"-nak nevezett küldöttség megjelölése Álmoshoz, Kiev várába? Egyáltalán a "kun" elnevezés egyfajta változata-e az avarok "var-kun" nevének?

A székelység és a göcseji etnikum avar származása - bár ma sokkal tisztábban áll előzzünk - sokaknál még mindig "feltevésként" szerepel. László Gyula e tekintetben is nagyon előre vitte a megoldás bizonyosságát. A "Valóság"-ban alább közölt térfépszerűsítő szövege tisztán szemlélteti ezt. Egyetlen részletkiegészítést tartot szükségesnek, ezt inkább

a célszerűség kedvéért és ez a székelység országos elterjedésének emlékeiről összeállított ilyen térkép közlése. (Domokos P. P. "A moldvai magyarság" c. kéziratából.) Ez szemléltetővé teszi az avarsággal azonosított székelység helynevein keresztül az előbbieknél szálláshelyeit.

Ugyancsak a "feltóduló" kérdésekhez tartozik, hogy a honfoglaló magyarság nyugati kalandozásai valóban csak amolyan "rablóhadjáratok" voltak-e? Avagy van-e valamilyen összefüggés az avar földvárakban zsákmányolt mesés avar kincsek és a "kalandozások" között? A Nagy Károly-féle kincsosztogató végrendelet és az Európát beszáguldozó honfoglalók utiránya között Istriától egészen Spanyolországig jelentős egybeesésre eszmélünk azokkal a helyekkel kapcsolatban, amelyek templomait, kolostorait a frank király megajándékozta. Ehelyütt mellőzöm a kérdés megoldására vonatkozó részletes kutatásaimat egészen Spanyolországig és a Nagy Károly-féle avar kincsekből szépszámmal megtaláltam részeket, természetesen már erősen átalakítva. Ugyancsak az eposzirodalom európai elterjedését követve, azokat az esetleges avar hatásokat kerestem, amelyek letagadhatatlanul ennek a "nomád" népnek szellemi kincseihez tartoznak. Ezek alapján az is felmerült benne, hogy az avarok a hunok örökre mintegy jogot formáltak és legalábbis laza, de még meglévő hun etnikum rétegeket találtak nemcsak a Kárpát-medencében, hanem azon túl is. Ezirányi régészeti, helynévelemzési és nem utolsósorban az említett irodalomtörténeti nyomkeresésem nem volt hiába való, elannyira, hogy a 250 évig fennálló avar politikai életkeretben sok ma még megmagyarázhatatlan társadalmi, szellemi és művészeti átalakulás ment végbe és maguk az avarok is európaivá "szintelenedtek el". A "bajor herceg"-nek titulált Tassillo dinasztiaja is valószínűleg ilyen eredetre vezethető vissza, sőt talán II. Frigyes császár udvari krónikásának ama állítása, hogy Nagy Károly anyai részről az avarokból származik, szintén megállja a helyét.

Mindezek a kérdések természetesen folynak ezer más annyival abban a pillanatban, amikor a "kettős honfoglalás" már nemcsak mint feltevés, hanem véglegesen is elfogadott történelmi tétel lesz. Addig azonban még sok munka vár a régészekre, történészekre és nyelvész kutatókra, bár mint mondtam, nagyon hajlunk a végső megállapításra, melyet Nagy Géza fogalmazott meg legjobban: "A magyar faj régebb itt, mint a honfoglalás!".

Kérdések és feltevések a magyar honfoglalásról

ELŐADÁSVÁZLAT

Előadásom bevezetőjeként elmondom, miért s miként merültek fel bennem honfoglalás korunk kérdései, és miért s miként alakultak ki bennem nyomukban a feltevések. Gondolataim néha alig jelentenek többet, mint a kérdések feletti hangos töprengést.

Tehát: hogyan kezdődtek a kétségek? Készülődőben van a magyar régészet ötkötetes kézikönyve. Reám és Bóna István barátomra hárult az a feladat, hogy a népvándorlás kor, a magyar őstörténet és a honfoglalás kor régészetét megírjuk. Aránylag könnyű szívvel és örömmel vállaltuk, hiszen egyetlen korszak régészete sincsen olyan jól előkészítve corpusokkal, repertóriumokkal, bibliográfiákkal, mint népvándorlás-honfoglalás korunké. Ám munka közben kérdőjelek és ellentmondások mutatkoztak, legalábbis a magam munkaterületén, és menet közben újat hozó könyvek, tanulmányok jelentek meg; mindez szükségessé tette a „nnindent megvizsgáljatok, s ami jó, azt megtartsátok” tanításának megszívlelését. Bármilyen szilárdnak, megszokottnak tűntek is a régi megállapítások, újra s újra megvizsgáltam, milyen adatok alapján születtek, mennyire bizonyosak, vagy csak megszokásunk véli-e bizonyságot az igazságukat. Forrásainkat eddiggel elsősorban nyelvészeink történetészeink értékelték, de nem történt komoly kísérlet arra, hogy egyeztessük őket azokkal a tapasztalatokkal, amelyeket a régészeti emlékek vizsgálata közben szereztünk. Effajta törekvéseket csak a legutóbbi időben figyelhettünk meg. Munkám közben azt kellett tapasztalnom, hogy régészeti eredményeink nem egyeznek, sőt néha ellentmondanak a beidegződött magyarázatoknak. Az ellentmondások feloldását megkísérleltem ugyan, de gyakran tapasztaltam, hogy ez a munka túlnő tudásomon s talán adottságainon is. Ezért terjeszttem most feltevéseimet történetészeink és nyelvészeink elé. Semmiféle elkötelezettségem nincsen nézeteim mellett, s ha meggyőzőbb feleleteket vagy bírálatot kapok kérdéseimre: örömmel fogadom.

Van más oka is annak, hogy még munkában levő feltevéseimet nyers formájuk ellenére is közreadom. Ezekről a feltevésekről sokfelé beszéltem már, s itt-ott rövid írásokban, nyilatkozatokban is sor került rájuk. Azt tapasztaltam, hogy ezek alapján sokan már eldöntöttnek veszik a kérdéseket és feltevéseket, s már úgy adják tovább — a forrásról gyakran meg is feledkezve — mint tényeket. Mivel például a kettős honfoglalás feltevésének jórészt én voltam az elindítója, kötelességemnek tartom leszögezni, hogy magam világosan látom tételeim feltevés voltát. Ennek ellenére az a meggyőződés alakult ki bennem, hogy ezek a feltevések néha szilárdabbak, mint a belénk gyökerezett tanítás. Világosan le szeretném azt is szögezni, hogy a régi és új feltevések gyakran nem zárják ki, hanem inkább kiegészítik egymást.

Az ellentmondások, kérdések és feltevések világos megfogalmazása szerintem még fontosabb annál, hogy az általam adott felelet fején találja-e a szöveget. Mert ha szükség van eddigi tudásunk, eddigi adattárunk új rendezésére, új értelmezésére, ez már olyan eredmény, amely megéri a „hangos töprengés” megfogalmazását.

Kérem tehát, hogy nyílt szívvel és értelemmel hallgassák meg s ítéljék meg, amit elmondok. Alig többek ezek egy régész vívódásánál, aki nem áll meg a leletek formáinál, hanem a bennük rejlő életet szeretné látni. Igen, szeretne tisztán látni, de — lehet, hogy saját hibájából — ezt a tiszta tájékozódást nem mindig találta meg a begyökerezett s éppen azért tényként számon tartott tanításokban. Négy — számomra lényegesnek látszó — ellentmondást tárok most fel. Az ötödikről, amely különösen szívügyem, arról tehát, hogy milyen volt egy honfoglalás kori magyar falu, most nem beszélek, mert nem kapcsolódik szervesen a négy kérdéshez (erről lásd: *Népszava*, 1969. október 19.). Íme a négy kérdés: 1. Néhány gondolat az arab forrásokról. 2. Kétségek törzseink hetes számaival kapcsolatban. 3. Törzsneveink és Konsztantinosz Porphyrogenetosz. 4. Az úgynevezett „kettős honfoglalás” kérdéseiről.

1. Néhány gondolat az arab forrásokról

A X. századi s későbbi arab források szavahihető közlései alkották eddig a honfoglalást megelőző századok magyar történelmének szilárd alapját. Konsztantinosszal és a magyar krónikákkal együtt olvasott szövegeik igazított el minket e korban. Az arab források származtatását, időrendjét illetően Marquart óta egyre inkább megszilárdultak a nézetek, s csak árnyalatnyi eltérések mutatkoznak a szerzők között. A forráskritika eredményeinek felidézésére a legegyszerűbb, ha Czeglédy Károlynak a szakirodalomban mindmáig idézett, 25 évvel ezelőtt írt összegezését vesszük elő. A két mohamedán forráscsoport között nagyjából Marquart óta a különbséget abban látják, hogy: „A X. századi mohamedán geográfusok egy része még nem ismeri a 889-i eltolódást (ti. a besenyőktől elszenvedett vereségünket s kiűzetésünket — *L. Gy.*). Ide tartozik az arab Ibn Huszta (a X. század első felében írt), a perzsa Gardizi (művét 1050—1052 közt szerzte) és a spanyolországi arab (mór) Bakri (meghalt 1094-ben). E három írónak Kelet-Európa népeiről szóló tudósításai oly mértékben megegyeznek, hogy közös eredetűk kétségtelen... Bakri egyik tudósításáról, amely Ibn Rusztánál is megvan, azt mondja, hogy azt Dzsajháni művéből vette. Gardizi e tudósításokra nézve szintén Dzsajhánit és Ibn Khurdadibet nevezi meg forrásul. Ez utóbbi műve azonban részben fennmaradt, és úgy látszik, hogy Gardizi Dzsajhánitól és nem ebből vette értesüléseit... Dzsajháni 913—14-ben miniszter volt a Számánidák országában. Művét valószínűleg a X. század legelején írta.

A mohamedán írók egy másik csoportja a 889 utáni helyzetet tünteti fel. Ebbe a csoportba tartozik Isztakhri (a X. század második fele) és Ibn Haukál (978-ban készült el műve). Isztakhri Balkhi (meghalt 934-ben) művét olvastotta a magáéba. Ez a csoport a magyarokról rövid és világos tudósítást közöl, mégpedig előbb a baskíriai magyarokról szól, azután a Fekete-tenger vidékiekről.”

Legutóbbi összefoglalásában Czeglédy Károly Dzsajháni szövegét 920 tájára keltezi, s azt írja: „Ez a tudósítás olyan mohamedán karavánutakon járt kereskedők beszámolóin alapul, akik Bagdadból Kelet-Fránba, majd onnan az Aral-tótól délre fekvő Khvárezmen keresztül a Volga menti országokba, valamint a Don és az Al-Duna között élő magyarokhoz vitték áruikat. A tudósítás, amint a benne foglalt földrajzi és történeti vonatkozású adatokból kiderül, 870 körüli állapotokat tükröz.” Az újabban felfedezett *Hudud-ul-álam* című, X. századi névtelen perzsa földrajzi mű nem hozott alapvető változást ebben a kérdésben.

Mindez világos, egyértelmű álláspontja a magyar őstörténetkutatóknak, s ebben legutóbb Györffy György is csupán annyi módosítást javasolt, hogy a 's. k. 1. bolgárokkal kapcsolatos adatot valamivel az eddiginél nyugatabbra: Kijev környékére helyezte. Nos, a mohamedán forrásoknak ezzel az egyöntetűnek látszó értelmezésével szemben bizonyos kételyek támadtak bennem, s elimondom, hogyan alakult ki bennem a kételkedés.

Az első — még inkább értetlenkedés, mint kételkedés — abból adódott, hogy nem tudtam elképzelni, hogy egy felelős államférfi, államminiszter, akinek székhelye a világkereskedelemnek s azon belül éppen a minket érdeklő területeknek kereskedelmi központja volt, 920 táján régen elavult állapotokat írt volna le. Az is kételkedést keltett bennem, hogyan vehették át tőle ezeket az elavult adatokat igen jól értesült tudósok a következő évtizedekben, sőt évszázadokban? Ezt a kezdeti kételkedést fokozta bennem e kérdések fonákja — ami voltaképpen az előző kérdések fordítottja tehát — : hogyan lehetséges, hogy az az arab világ, amellyel annyi kapcsolatunk volt, egyáltalán nem vett tudomást a honfoglalásról, a Kárpát-medence alapvetően megváltozott hatalmi viszonyairól, hanem ott írja le a magyarságnak arab szempontból is jelentős népét, ahonnan már réges-régen elköltözött!

Még mielőtt elkezdtem volna összegyűjteni kétségeim eloszlatására — netán növelésére — az adatokat, arra gondoltam, hogy lehetséges, hogy az arab értesülések egykorúak s hitelesek is, csak hogy nem Árpád magyarjaira vonatkoznak, hanem például, ahogyan Balhki egyik tudósítása is, Julianus magyarjaira, a Volga mentiekre.

Ez jelentős, nagyszámú nép volt, erre Balkhin kívül éppen Julianus a tanú. Tanúságtétele a „villámháborúban” annyi nagy nép ellen szinte hetek alatt győző tatár sereget ismerve — váratlan. Íme: „Gürkagán a kunokat leverte, és földjüket elfoglalta... innen visszafordulva Nagy-Magyarországra (mentek), ahonnan a mi magyarjaink erednek; harcoltak velük tizennégy éven át, s a tizenötödik évben legyőzték őket, amint ezek a pogány magyarok elmondták nekünk...” Az adatból, még túlzásait nem számítva is jelentős számú magyar népre következtethetünk a Volga jobb partján. Azt gondoltam tehát magamban: az arab források egy része e Volga-jobbparti magyarokról szólhat. Azért mondok Volga-jobbpartit, mert régészeti megfontolásaim erre vezetnek, mert itt sokasodnak a „magyar” névből sarjadt helynevek (ezekből Baskírföldön éppen csak mutatóban van), és mert Ibn Fádhlán, aki Bolgárországba ment a balparton, nem emlékezik meg róluk, tehát nyilván nem ment át földjükön.

Még most is mérlegelem annak lehetőségét, hogy a mohamedán források egy része nem Árpád későbbi magyarjaira, hanem a Volga mellékiekre vonatkozó egykorú, hiteles értesülés. Amiként több magyar tömb volt, akként — jól tudjuk — bolgár, besenyő s más nép is több, egymástól elszakadt tömbben élt. Mindezek ellenére is az a meggyőződés alakult ki bennem — még Czeglédy Károly barátom igen súlyos ellenérveit is ismervén —, hogy a reánk vonatkozó mohamedán tudósítások java része mégiscsak hazánkról szól, egykorú és hiteles módon. A következőkben elmondom, mi vetette fel bennem ennek a feltevésnek szükségességét.

1. Először is a mohamedán földrajzi tudomány helyzete, a kartográfiának és itineráriumnoknak szükségyszerű hitelessége. Amit erről tudok, vajmi kevés, de még ez a kevés is meggondolkoztató. Emlékezzünk vissza Czeglédy Károly előbb idézett megállapításaira, amikor is Dzsahjánirol ezt írta: „Ez a tudósítás olyan mohamedán karavánutakon járt kereskedők beszámolóin alapul, akik Bagdadból Kelet-Iránba, majd onnan Khvárezmen keresztül a Volga menti országokba és a Don és Al-Duna között élő magyarokhoz vitték áruikat.” Az arab írók módszeréről való többi híradásból is ugyanilyen kép bontakozik ki. Íme: Zeki Validi Togan Dzsahjánirol és Ibn Fádhlánról: „Mindkettőjüknek elegendő lehetőségük volt, hogy a bolgárokról való ismereteiket közvetlenül a bolgár-khvárezmen-i kereskedőktől szerezzék be, mint ez magából Biruni szavaiból (I. Kronológia, arab szöveg, 42) és a Ğawahirból (A 115) kiderül.” Ezek az értesülések pontosak és ellenőrzöttek lehetnek, hiszen az Iszlám és a muszlim kereskedők a Volgánál megvetették a lábukat, olyannyira, hogy pénzverdék is volt itt. Bagdad ennek érdekében vette fel a diplomáciai kapcsolatot a bolgárokkal és az oguzokkal (Togan: XXVI.). Éppen Ibn Fádhlán tudósítása érzékíti számunkra, hogy milyen hozzáértéssel és pontossággal számolhattak be útjukról a hazaérkezők. Ezeket és a következőket tudván erősödik a gyanúnk, hogy Dzsahjáni sem élhetett negyven-ötven év előtti, mindenki tudatában — különösen a kereskedők és hittérítők tudatában — elavult tudósításokkal. A volgai bolgár és a mohamedán kereskedelmi kapcsolatok annyira mindennaposak voltak, hogy szinte felesleges is új s újabb bizonyágokat is idézni felőlük.

De ez a kereskedelmi hálózat, amely kéz a kézben haladt az érdekerületek kiénekelésével, az iszlám előretörés, térítés, hódítás előkészítésével, nemcsak a bolgárok felé épült ki, hanem Kelet-Európa felé is, amint ezt a dirhem-forgalom bizonyítja. Mindenképpen nyilvánvaló, hogy akár a messze járt kereskedőktől, akár a karavánok gócaiban ülő postamesterektől nyert adatok mindig az éppen tapasztaltról, az egykoriúrol számoltak be, s egyik a másikat ellenőrizte. Szó sem lehetett negyven-ötven év előtti emlékezésről. A földrajztudományban éppen ilyen adatok alapján korszerűsítették a régi térképeket, amelyeket még az antik világból örökölték. Egy ilyenről éppen Czeglédy Károly adott értékes magyarázatot. Az arab földrajzi irodalom munkamódszeréről elég sokat írtak, s éppen néhány éve, Ibn Batuta zarándokútjának és vándorlásának fordításával kapcsolatban Germanus Gyulától is kaptunk erről rövid összefoglalást. Kételkedésemben azonban mindenekelőtt azok a tanulások erősítették meg, amelyeket Marquart *Streifzüge*-jéből szedegtettem össze a forrásokban levő egykorú betoldásokról, értesülések beledolgozásáról. Nem tudom ugyan, szabad-e

ilyen tallozás szerű ismeretek alapján véleményt megkockáztatnom, de az volt a benyomásom, hogy idejét múlt híradást, mesés tudósításokat vagy éppenséggel az unalomig ismételt közhelyeket elsősorban azokról a területekről kapunk, amelyek vagy kívül esnek vagy kívül kerültek az arab politika és kereskedelem, de elsősorban az iszlám közvetlen érdekkörén. Az érdektérületen belüli, életbe vágó értesülések — úgy láttam, lehet, hogy tévedek — általában egykorúak és hitelesek.

2. Ez szükségszerűvé teszi annak vizsgálatát, hogy a Dél-Oroszországból elkerült magyarságnak megszűnt-e a kapcsolata a mohamedán világgal, a kereskedelemmel és az iszlámmal, azaz „érdektelenné” vált-e az arab világ szempontjából. Ha igen, akkor várhatóak a közhelyek, az elavult tudósítások, hiszen csak elmesélő jelentőségük lenne. A kérdésre azonban mint régész, de mint a történelmi adatok ismerője is habozás nélkül ezt kell mondjam: az iszlám és a magyarság közti kapcsolat nem szűnt meg a honfoglalással, nagyon is eleven volt abban az időben, amikor Dzsaaháni vagy Ibn Ruszta, de a többiek is írtak róluk.

Lássunk ennek bizonyására egy-két adatot. Elsősorban is idézzük emlékeztünkbe dirhem-leleteinket. Dirhemjeinket majdnem kivétel nélkül a Szamanida Emirátusban verték, és a hazai igényre jellemző, hogy itthon megkísérelték hamisításukat is (németújvári öntőminta). Nemrégén a Stephanus rex pénzekkel kapcsolatban foglalkoztam a dirhemekkel és a hazai pénzforgalommal, azóta pedig még bővebb adattárral Bartha Antal foglalta össze ismereteinket, s olyan eredményre jutott, amivel a legnagyobb mértékben egyetértek: „A Szamanida Emirátus kereskedői már a IX. századtól kezdve kereskedelmi kapcsolatot tartottak fenn a magyarokkal... keleti kereskedők látogatták a X. századi Magyarországot...” De nemcsak arról van szó, hogy kereskedelmi karavánok eljuthattak hozzánk, hanem arról, hogy muszlim kereskedők meg is telepedtek nálunk. Jákob fia Ábrahám 965-ben a szláv országokban tett útjáról ezt írta: „... jönnek hozzájuk (Prága lakóihoz) a magyarok (türkök) földjéről muzulmánok, zsidók és magyarok (türkök) hasonlóképpen árukkal és forgalmi niithkálókkal...” Engedjék el, hogy a Magyarhonban élő vagy ide bevándorló X. századi s későbbi mohamedánok adattárát itt újra felsoroljam, újat nem tudnék a már ismert adatokhoz hozzátenni. Egy dolog azonban mindenesetre következik az adatokból: az, hogy Bagdad, Szamarkand, Anderaba stb. kereskedői eljutnak hozzánk, tudják, hogy hol élünk s éppen ezért lehetetlen, hogy mindennek híre ne jutott volna el az egyik igen fontos kereskedelmi központba: Choraszába. Elképzelhetetlen, hogy a choraszáni tudós férfiak a X. század húszas-harmincas éveiben még mindig azt higgyék s írják rólunk, hogy valahol a Don vidékén tanyáznak! Nemcsak mai hazánkat ismerték a mohamedán kereskedők, hanem keresztyül-kasul járták a Don és Donyec vidékét is, s nagyon jól tudták, hogy már nem ott lakunk. Ez a mozgékony arab kereskedelem — a dirhemek tanúja reá — mindenüvé behatolt, ahová érdemes volt áruival elmenni. Jól ismerték — hiszen szükségük volt reá, nem mehettek álomkép után — érdekeik földrajzi terét, s nem régen múlt híradások alapján tájékoztak benne.

De az adatok hitelességének kérdésénél külön kellene hogy foglalkozzunk az iszlám fanatizmusával, amelyről éppen Maszudinál kapunk példát, amikor is megírja, hogy egymás ellen nem, csak a hitetlenek ellen hajlandók harcolni. Márpedig nálunk is jelentős katonai erőt képviseltek a csatlakozott chorezmi törzsek és más mohamedán néprészek. Ez sem volt elhanyagolható szempont az iszlám szemszögéből nézve a területet. Nem szeretnék azonban az adatok részletes értelmezésébe bele-menni, mert nem szakterületem, az eredeti szövegeket nem tudom olvasni, s így azokra kell hagyatkoznom, akik ezeknek a nyelveknek s kérdéseknek szakemberei.

Azt hiszem, eddig előadott kételyeimet akként foglalhatnám össze, hogy látva az arab világgal a IX—X. században meglevő erős kapcsolatainkat, s tudván a köztünk s velünk élő mohamedánokról is, kételkedem abban, hogy a rólunk szóló arab források honfoglalás előtti állapotokról szólnának. Úgy vélem, hogy e források egy része az óhazára vonatkozhatik (Volga mente, Baskíria, talán-talán a Kárpátokon túl maradt csángó-magyarokra), jó részük azonban már a mai hazánkra vonatkozó egykorú és hiteles forrás. Újból és újból átolvasva a vonatkozó irodalmat, a fordítá-

sokat, úgy láttam, hogy ezzel a javaslatommal a szövegek elég jól értelmezhetők, s talán kevesebb az ekként megoldatlanul maradt kérdések száma, mint ha valahol Kelet-Európa térségein keressük szállásainkat. Ezzel a hitelességgel magyarázom azt is, hogy a X. századi s későbbi mohamedán írók nyugodtan átvették a leírásokat, hiszen azok arról a Magyarországról szóltak, amelyekben korukban valóban ott élünk. Az érdeklődés később is eleven maradt irántunk nemcsak a mohamedán népeknél, hanem például a spanyolországi zsidóknál is. Ibrahim Ibn Jakub leírása éppen olyan jól értesült, mint az a XI. századi irodalmi mű, amelyet József kagán leveleként ismerünk. A mór Al Bakri, úgy látszik, otthonosan mozgott ebben az irodalomban, s ennek tudatában mint komoly tudós nem értekezett volna az egykori Don menti hazánkról, hanem idézte volna a Spanyolországban pontosan is ismert egykorú tényeket.

Tekintsük át ezek után, mire is jutottunk:

a) Van-e ellentmondás a mohamedán források körül? Úgy látom: van. Elsőbben is az, hogy a források több magyar tömbről is szólhatnak. Másodjára ellentmondás van abban, amit a földrajzírók anyaggyűjtő módszeréről tudunk s a közt, ahogyan például a szöveget értelmezik. A földrajzírók messze vidékeket bejárt kereskedők, utazók, diplomaták beszámolóit használják fel, s ezek értelmében ki-kijavítva használják az ókor térképeit, itineráriumait stb. A dirhem-leletek, a palmettás művészet, a történeti források azt mutatják, hogy az arab világ a X. században pontosan tudta, hol található meg a magyarságot. Ennek következtében alig képzelhető el, hogy az arab érdekszférában élő magyarságról 50 év előtti, avult adatokat ismételgetnének felelős emberek.

b) Kérdezzük most: van-e lehetősége az ellentmondás feloldásának. Úgy látom: van, mert a leírások már mai hazánkról szólhatnak (néhányiknek feltűnő a hasonlósága a XII. századi spanyol vagy német tudósításokkal). Szándékomban volt az n.n.d.r. és a 's.k.l. kérdéssel kapcsolatban bemutatni, hogy a tudósítások legalább olyan hűséggel illenek a Kárpát-medencei hazánkra, mint a keletibb területekre, amelyekkel eddig egyeztettek őket. Ám munka közben láttam: ez a kérdés még nem érett annyira, hogy előhozakodhassak vele, meg azután még sok mondanivalóm van ma estére, s ez is arra készítetett, hogy bővebb kidolgozás után, máskorra hagyjam e kérdések feltárását.

c) Kétségtelen, hogy a szövegek mellé új tények kerültek a hazai dirhem-leletek és a mohamedán kapcsolatok új értelmezésével (erről lásd még a 2. pontot).

2. Kétségek törzseink hetes számával kapcsolatban

Kétségeim több előzményből alakultak ki. Lelkiismeretes pontossággal követtem azokat a kísérleteket, amelyek a századvégtől fogva azt célozták, hogy meghatározzák törzseink letelepedési helyét. Láttam, hogy ez — törvényszerűen — sikertelen volt s marad. Munkájuk közben nyelvészeink-történészeink figyelmesek lettek arra, hogy nem pusztán a Konsztantinosz császár által felsorolt törzsneveink ismereteseek, hanem még jó néhány helynevünk ugyanúgy „viselkedik”, mint a törzsnevek. Így például a Varsány, Tárkány, Székely, Kend stb. Ezzel azonban meggyengült a konsztantinoszi tudósítás hetes számába vetett hitünk. Törzsneveinkről még esik szó e dolgozat folyamán, most csupán a hetes számot vizsgáljuk. Az a feltevés, hogy ez a „hét” mítikus szám, nem pedig annak emléke, hogy valóban hét törzsünk lett volna. Az ellentmondás tehát, ami ezt a feltevést kiváltotta, az, hogy hétnél több törzsnevünk, „országnevünk” (Gyórfy) van, sőt településtérképemen hétnél jóval több (talán 12) települési gócot, központot tudtam kimutatni. A nyelvészettörténeti és régészeti megfigyelések tehát egyeznek a tekintetben, hogy törzsünk száma feltehetőleg nem hét volt. Ha már egyszer ilyen lehetőség felvillan az ember agyában, akkor a bizonyosságok, az adatok szinte maguktól gyülekeznek. Lássunk a sok közül néhányat: Konsztantinosz (aki magyar forrásból szerezte ismereteit): hét törzs; Anonymus és a Krónikák: hét magyar, hét kapitány, hét hun vezér, a kunoknak is hét vezérük volt,

az augsburgi csatából megmaradt hét gyászmagyar. Jakut (megnalt 1234-ben) arab geográfus beszélget Aleppóban tanuló magyarországi mohamedánokkal, baskírnak nevezvén őket, s elmondja, hogy egyikük így szólt: „Véneink közül többektől hallottam, hogy majdan hét moszlim férfi jött Bolgárországból a mi vidékünkre, s megtelepedtek közöttünk...” Ez az utóbbi adat nagyjából egyidős a mi krónikánkkal. De hagyjuk a felsorolást: világos, hogy ez a sok hetes szám nem lehet kézzelfogható törzsszám, hanem legalábbis gyanús, hogy az adatokból valamilyen, mitológiai számképzetekkel átszótt történelmet hallunk.

Most éppen csak emlékeztetek arra, hogy a magyar néphitben a hetes szám a legelterjedtebb szent szám. De nemcsak nálunk. Vegyük elő a számok mitikus szerepével foglalkozó igen gazdag és értékes irodalmat, s nem győzzük az adatokat. Én itt az egyszerűség kedvéért Bibó Lajosnak a számok szerepéről és jelentőségéről írt dolgozatát veszem elő (Szeged 1935), s még ebben az összefoglalásban is annyi az adat, hogy az ember csak győzze türelemmel. Bibó dolgozatát átlapozva is azt látjuk, hogy a hetes szám — bizonyos fejlődési okok miatt is — sok népnél szent számmá vált (az ég régióival való társítás stb., stb.). Különösen gyakori ez a szám az obi-ugor (pl. az Ural mint Numi Táreni hét ezüstgombos öve) és a török-tatár népeknél (a hét ős felsorolása stb.), de természetesen megvan az ókor és a későbbi korok minden ismert népénél is.

Az adatok rengetegéből — úgy látom — kiemelkedik egy csoport, amelyben a hetes szám világmagyarázattá emelkedik. Ezt a csoportot, a hetek szektáját a mohamedán világ belső ellenzéke alkotta, méghozzá az, amelyet náhink is gyakran emlegetnek a hazai források: az izmaelitaké. Magyar kapcsolatainkról Karácsonyi János, Kossányi Béla, Györfly György értekezéseit ismerem. Czeglédy Károly ugyan barátilag figyelmeztetett az alább felvetett kérdésekkel kapcsolatos nehézségekre, mégis úgy vélem, nem árt megfogalmaznom, mert talán a viták során az eddiginél tisztábban láthatunk. Elmondom tehát az izmaelitákkal kapcsolatos gondolataimat. Ez a szekta, amint tudjuk, a IX. század utolsó harmadában (tehát nagyjából Árpád honfoglalása idején) az egész iszlám világot áthatotta. Hívei 930-ban Mekkát is elfoglalták. Nagymesterük pedig megalapította a Fatimidák kalifátusát Egyiptomban.

Gondoltam, ezzel kapcsolatban felvethető az, hogy talán az eddiginél nagyobb jelentősége van annak a ténynek, hogy az Árpádok legrégebbi fejedelmi (majd királyi) jelvénye a koronázási jogar három oroszlános hegyikristály gömbje, amely a Fatimida Egyiptomban készült. Ne felejtjük el, hogy Konsztantinosz császár esetleg éppen az Árpád-család egyik tagjától (Tormás) hallotta törzseink hetes, szent számát. Talán sohasem fogunk tisztán látni ebben a kérdésben, de annyi bizonyos, hogy Árpád magyarjainak vezető rétege szinte kinos pontossággal ügyelt arra, hogy tarsoilyait, szablyáit, vereteit, kengyeleit csak a mohamedán hagyománynak, a „hadit”-nak megszentelt növényi díszítése borítsa. A véletlenek ilyen találkozása kissé túllépi a valószínűség határait, s inkább arra kell gondolnunk, hogy mégis volt valamiféle szerves kapcsolat az Árpád-ház és vezető rétegünk s a mohamedán világ közt.

3. *Törzsneveink és Konsztantinosz Porphyrogenetosz*

Szakkörökben régen ismert ellentmondás van a magyar történelmi hagyomány és a császári történetíró között: az előbbi legfennebb ha közvetett módon tud törzsneveinkről (hétmagyar), az utóbbi pedig név szerint felsorolja őket. A császár hitelét megerősíti (de egyúttal a hetes szám tekintetében megingatja) az, hogy törzsneveinket megtalálhatjuk helyneveinkben. Ezt az ellentmondást történelemtudományunk általában azzal a feltevessel hidalta át, hogy Géza és István szétverte a törzseket, s maradékaikat széttelepítette volna. Erre azonban semmi kézzelfogható bizonyosság nincs (talán: „Géza a véres kezű”?). Az pedig a maga nemében páratlan dolog lenne, hogy olyan nagy hagyományú összetartó erő, mint a törzs, egy nemzedék alatt emlékét veszítene, kiveszne történelmi tudatunkból, ugyanakkor, amikor a helynevek még ezer esztendőn keresztül őriznék emlékét. Nem kétséges, hogy azok, akik Megyer, Kürt,

Keszi, Kér stb. faluban laktak akkoriban, még nagyon is jól tudták, miért illetik falujukat s magukat ezekkel a nevekkal. Itt tehát valami nincsen rendjén a magyarázatban. Ennek az ellentmondásnak felismerése több kutatónkat érdekes elméletek kidolgozására késztette.

Az elméletek közül egyet ismertetek, mert megalapozásáért felelősnek érzem magamat. Ez pedig röviden a következő: A *honfoglaló magyar nép élete* című könyvemben (1944) megírtam, hogy a késő avarok és a honfoglalók településeinek nagyobb tömbjei kiegészítik egymást, azaz Árpád magyarjai sok helyet nem szálltak meg, ahol nagy lélekszámú „késő avar” népesség élt. Akkoriban ebből még csak arra következtettem, hogy a késő avarok nagy tömegei megérték a honfoglalást, később azonban ebből a felismerésből sarjadt ki a „kettős honfoglalás” elmélete (lásd a következő pontot). Egyelőre azonban maradjunk annál, hogy az egymás mellé telepedésről való felismerésem másfajta elképzelésnek is tápot adott. Györfly György barátom (Tanulmányok, 1959: 123 sk) abból a bizonyítatlan, sőt bizonyíthatatlan feltételezésből indulván ki, hogy a késő avarok elszlávosodtak volna, úgy véli, hogy azok a leletek, amelyeket mi késő avarnak gondolunk, egykorúak lennének a honfoglalókéval, s bennük kellene keresnünk a bizánci források magyarjainak emlékét. Rövidre fogva tehát, úgy véli, hogy amit eddig a honfoglalók hagyatékanak tartottunk, az a kabaroké lenne, s a „griffes-indások” népe lenne a magyar. Ez ugyan – időrendi okokból – elfogadhatatlan, de közben Györfly olyan megfigyeléseket tett, amelyek igen termékeny gondolatsort indítottak el. Észrevette ugyanis, hogy a „késő avar” temetők több helyen X. századi nemzetségi központokban találhatók (Jutas, Üllő, Bakonykoppany, Öskü, Ürbő), és hogy aligha véletlen, hogy Várkonyi faluban, amelynek neve az avarok nevével (uarchoníták) egyeztethető, nagyobb avar temető került elő. Györflynek ez a gondolata visszhangra talált Szántó Imre egyik dolgozatában, aki a Balaton nyugati csücskének egyik körzetében a „griffes-indás” temetőket magyar törzsnevé falukban találta meg. Ugyanilyen eredményre jutott Németh Péter veszprémi munkái során. Erről a kapcsolatról széles alapokon nyugvó számvetést készített Csallány Dezső. Bár dolgozatának van néhány sajnálatosan kezdetleges módszери hibája, összeállítása mégis jó áttekintést ad a törzsnevek és a „késő avar” temetők kapcsolatáról. E temetők közül sok került elő törzsnevé faluban, amelyekben ezzel szemben alig-alig akadunk Árpád magyarjainak sírjaira. Az ebből adódó következtetés kézenfekvő: a törzsneveket az avarok adták volna, illetőleg az avar törzsszövetség emlékei lennének, véli Csallány Dezső. Ő úgy véli, hogy a „griffes-indás” késő avar népesség ősei az 568-as avar honfoglalók utódai, tehát a magyar nyelvű törzsszövetség eszerint 568-ban jelent volna meg a Kárpát-medencében.

Ezzel azonban a kérdés ismét régészeti területekre terelődik: meg kell vizsgálnunk a „griffes-indás” csoport régészeti időrendjét és származását. Erről még a következő kérdés felvetése kapcsán is ejtünk majd szót, itt egyelőre csak annyit: nem bizonyítható, hogy ez a népesség a kora avarokkal együtt jelennék meg (amint ezt Alföldi András gondolta); minden megfigyelésünk az ellen az „íróasztal”-elmélet ellen szól, hogy az 568-as avarság „divatváltás” révén jutott volna a „griffes-indás” műveltséghez (amint Fettich, Csallány s még néhányan vélik), ugyanis nem egyes források változtak meg, hanem az élet és temetés minden apró mozzanata egymásból levezethetőnül más a két népességnél. Ebből (Archaeologia Hungarica XXXIV. kötet) arra következtettem, hogy a VII. század vége táján egy új, nagy tömegű nép áramlott be a Kárpátok medencéjébe. Ennek a népnek megjelenése egyidős lehet a dunai onogurbolgárok bulgáriai honfoglalásával. Ennyi talán elég a szűkebb régészeti kérdésekből, hogy helyes értehnét adjon a „griffes-indások” és a magyar törzsnevek kapcsolatának.

A történeti igazság kedvéért el kell mondanom, hogy a fentebb idézett kutatóktól függetlenül s részben náluk korábban bennem is felmerültek ezek a kérdések, s egyetemi előadásaimban, bár óvatosan, pedzettem törzseink esetleges korábbi voltát, sőt erről térképet is készítettem (lásd a mellékleteket). Ennek ellenére úgy vélem, hogy itt több kutató egymással párhuzamosan kibontakozó, párhuzamos eredményéről van szó. Nem tartom illendőnek az elsőség kérdésének felvetését, annál kevésbé,

mert erős kételyeimet sem hallgathatom el, amint erről a 3. térkép bemutatásakor említést is teszek.

Nézzük most, hogy e vitás kérdésekből mi adódhatik a konsztantinoszi szövegekkel kapcsolatban. Deér Szózeff s nyomában Czeglédy Károly és Györffy György az egyik szövegrészben (38 §) két különböző korú adat összekeveredését vette észre. Erre különben Konsztantinosz maga is utalt, amikor szövegében „de abban az időben” és a „korábban” kifejezést használja. Azokból az ellentmondásokból, amelyeket fentebb bemutatam, mintha lehetőségünk nyílnék arra is, hogy a császár szövegének más helyein is felfedezhessük a két különböző korú réteget. Közvetlenül a szavartú-aszfalúk említése után ugyanis azt olvashatjuk: „A türkök hét törzsből állottak...”, a múlt időben lévő ige talán ugyanarra a jegyzetanyagra utalna, amelyből a szavárdokra vonatkozó részt is kiírta. Ezután következik ugyanis a Levedire vonatkozó rész, majd a kazárokkal való három (háromszáz?)-éves együttlét. Mintha tehát az egész eseménysor a szavárd időktől indulna, egyszóval (a régészet nyelvén folytatva): a „griffes-indások” megjelenésének korára vonatkoznék!

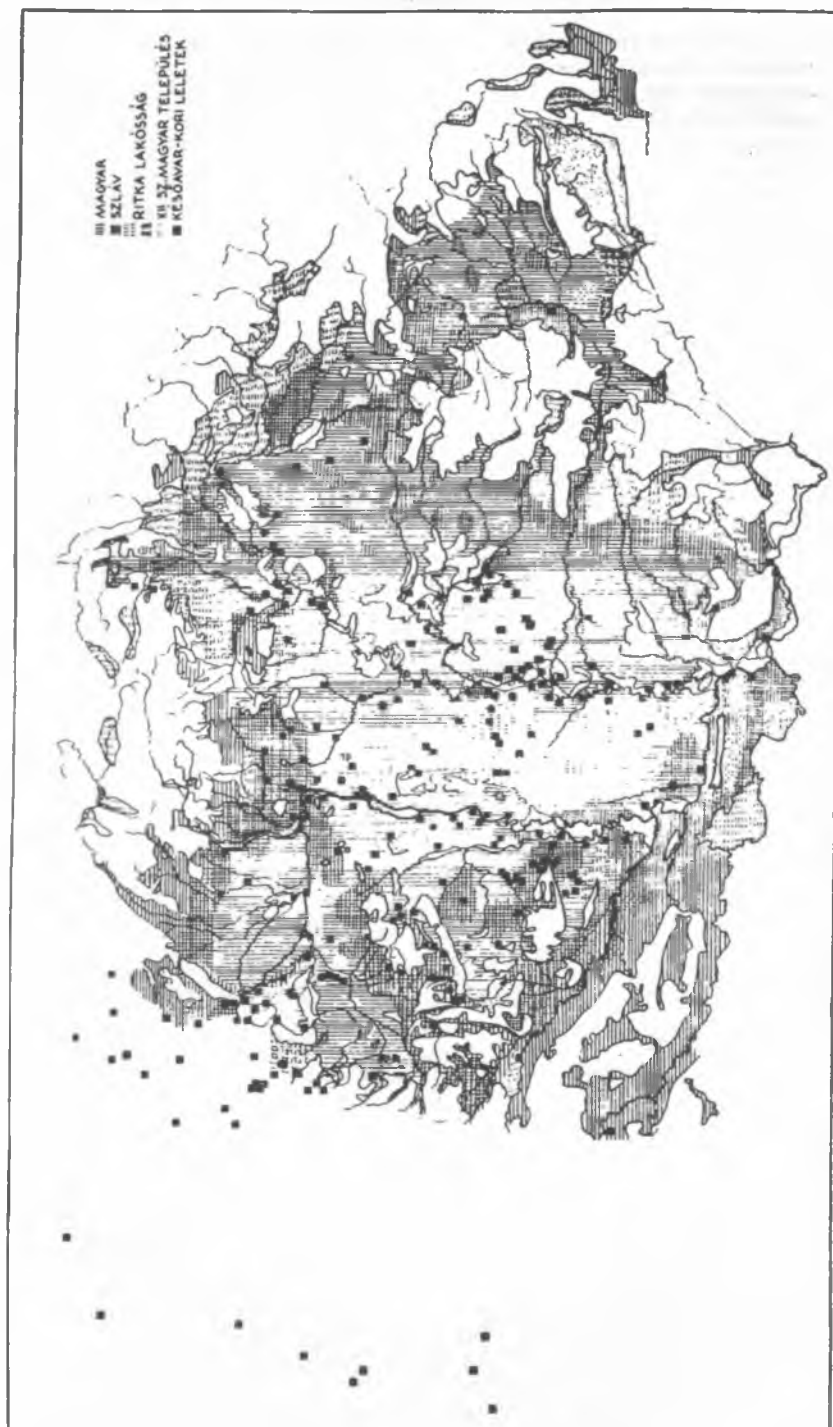
Nem látok áthidalhatatlan ellentmondást ebben a feltevésben és a 40 § kezdő sorai (a törzsnevek felsorolása) közt sem, mert ennek időrendje igen ingatag. Nem fízom tovább a lehetőségeket és ellenvetéseket, hanem szeretném itt idézni Németh Gyula baskírföldi felismeréseit, ugyanis ő ott nem pusztán a régebben ismert két törzsnevünket találta meg, hanem immár hatot. Ezzel kapcsolatban azt szeretném az előzőkhöz hozzáfűzni: nem lehet véletlen, hogy míg törzsneveink java része tiszta formában vagy összetételekben megtalálható a Baskírföldön, a „magyar” népnév csak egyetlen, jelentéktelen összetételben bukkan itt fel, szemben azzal a sok effajta helynévvel, amely a Volgától nyugatra őrzi emlékét. A „griffes-indás” emlékeket megközelítő indás öveket is az utóbbi vidékről ismerjük, s innen éppen akkor tűnnek el, amikor hazánkban kezdetét veszi uralmunk.

Akárhogyan is legyen, én — éppen a törzsnevek alapján — úgy vélem, hogy a magyar törzsszövetség (lett legyen annak kora a VII. század vagy a IX. vagy mindkettő) jellegzetesen folyamparti alakulat: a Volgán túliai szövetsége a megyeriekkel. Ezeket tudván s azt, hogy a Volgán túliai akkor is törökök voltak (vö. törzsneveink török megfejtéseit!), én a baskír-magyar kérdést ebben az értelemben veszem igen komolyan, s majdnem akként fogalmaznám, hogy hat baskír törzs java része szövetséget kötött a számra, erőre igen jelentős magyar törzsszel.

De hagyjuk a feltululó lehetőségekben való tallózást, s egyelőre maradjunk annál, hogy komoly formában felvetődhetik a kérdés, hogy a törzsnevek kevert, de csoportos megjelenéséből (hazánk területén) esetleg arra is következtethetünk, hogy a törzsek széttelepített nemzetségeiből (esetleg a megyeriek vezetésével) alakult katonai egységek talán a helyben talált, csatlakozott előmagyarokból álltak. Annyi azonban mindenképpen gyanítható, hogy az a két időbeli réteg, amelyet kutatóink a szavárd-kangar háború kapcsán Konsztantinosznál felfedeztek, a szöveg többi részeiben is megtalálható. Ez — egykor — talán arra is módot nyújt, hogy kapcsolatokat kereshessünk a szavárdok és a „griffes-indások” között, hiszen a két népnek a történelembe belépése egyidejűnek látszik.

4. A „kettős honfoglalás” kérdéseiről

Ebben a fejezetben néhány régészeti megfigyelésről és néhány ellentmondásról esik szó, amelyek csak akként magyarázhatók, ha feltesszük, hogy a magyar nép egy része — talán zöme — a VII. század vége táján már megtelepedett a Kárpátok medencéjében. Ehhez a feltevéshez tehát nem a történeti adatok magyarázatával jutottam el. Nem abból indultam ki, hogy az egyik Kovrat-fiú népével 670 táján Pannóniába telepedett le, nem is az orosz őskronika Herakleios kori fehér ugorjaihól, nem Kézai 700-ra keltezett hun honfoglalása adta az indítékot, s még kevésbé az, hogy krónikáink Árpád honfoglalását állandóan mint „a magyarok második bejövését” tárgyalják; még azokra a nyugati krónikákra sem gondoltam, amelyekben „Avari

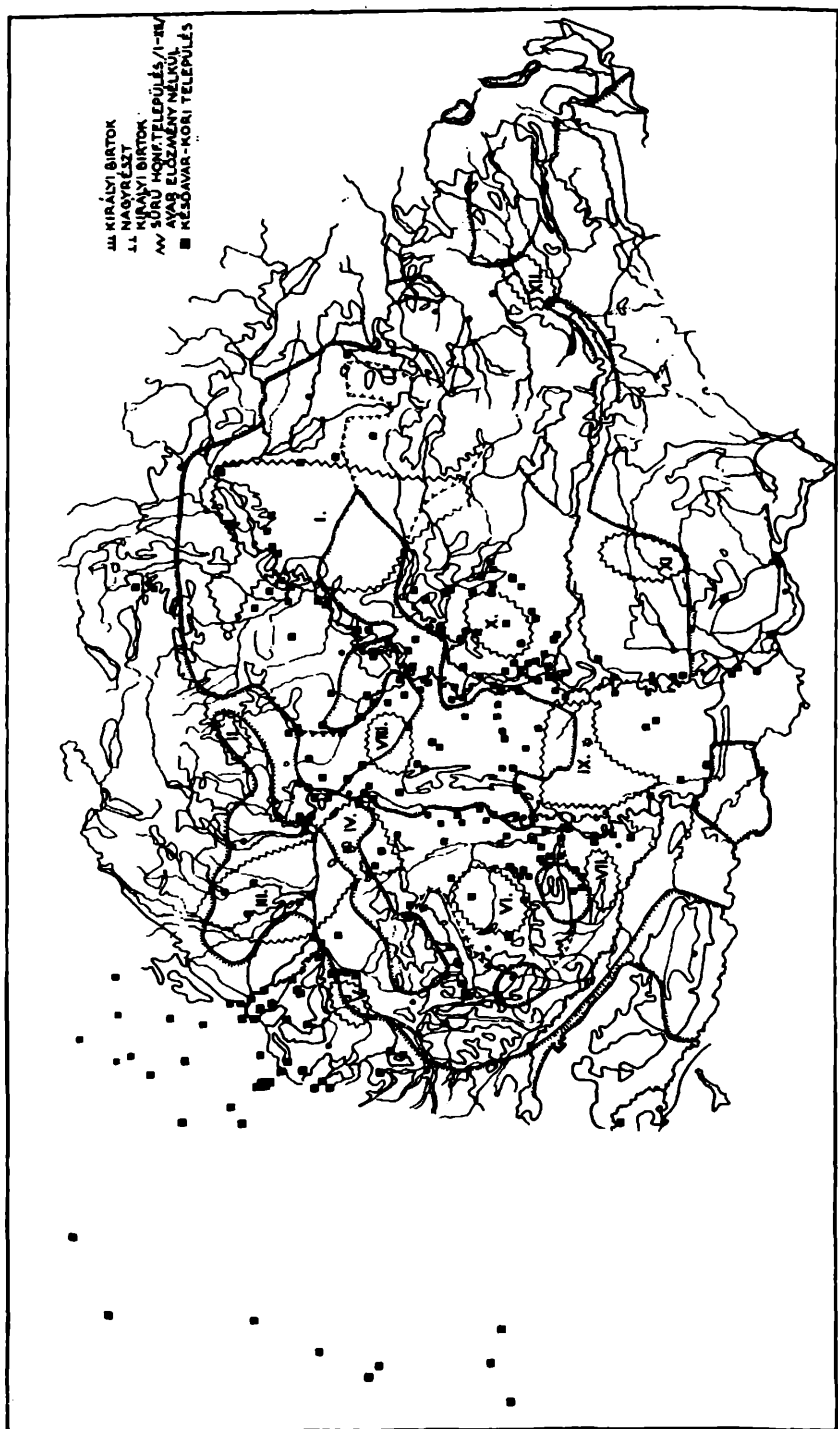
1. térkép: Magyarok és szlávok a N.J. században és a „késő avar” népesség lelőhelyei

quos dicimus Hungros" vagy „Avaros, quos modo Ungareios vocamus" stb. áll. Nem, mindezek a jelenségek, beleértve kettős származásinondánkat és a honfoglalás két útvonalatát, csak akkor illeszkedtek a régészeti felismerés kényszerítő volta mellé, amikor magyarázatot vagy éppenséggel cáfolatot kerestem a magamat is meglepő következtetéseimre. Ezek a következtetések ugyanis valóban szokatlanok, váratlanok voltak, a honfoglalásról belénk idegződött képet megzavarták: magam is kételkedések közt figyeltem a következtetések kibontakozását.

Ezeknek most következő bemutatása során ismertetnem veszem azt a tényt, hogy a „kései avar műveltség" levelezhetetlen a korából (lásd erre nézve a 3. pontot is), s ez együttal annyit jelent, hogy a VII. század második felében új, igen nagy számú népesség telepedett meg itt a Kárpát-medencében. Ezt a kérdést itt nem tárgyalom újra, az érdeklődőket az *Archaeologia Hungarica* XXXIV. kötetére, valamint az 1963-as budapesti szláv szimpozionon tartott beszámolómról utalom (*Acta Archaeologica*, XVII. kötet). Valamit mégis fel kell elevenítenem az utóbb idézett előadásomból, mert úgy látszik, valamiképpen elkerülte a magyar kutatók figyelmét: teljességgel bizonyíthatatlan s ennek következtében alaptalan az a feltevés, hogy a „kései avarok" elszlávosodtak volna. Erre az lenne az egyetlen „bizonyosság", hogy jóformán nincsen is az avarokhoz köthető török helyneveink. Ám miből tudható, hogy az avarok, különösen a „kései avarok" török nyelven beszéltek volna? A méltóságnevek e tekintetben nem bizonyítékok (ha pl. a magyar nyelvet tekintjük, akkor a király, nádorispán, udvarnok, tárnok, tiszta stb. szavaink alapján vezető rétegünk szláv voltára vonhatnánk le — téves — következtetést). A „kései avarok" nyelvére vonatkozólag inkább az tekinthető bizonyítéknak, hogy az általam feldolgozott temetőik közül 160 színmagyar helynevek területéről, 50 vegyes magyar — szláv területről való s mindössze 4 található tiszta szláv helynevek között. Szó sem lehet tehát a „kései avarok" elszlávosodásáról, hiszen mindössze 4 olyan temetőjüket ismerjük a több, mint kétszázból, amely olyan területen fekszik, ahol a magyarság jelenléte nem mutatható ki. Általában a griffes-indás" temetők a régi magyar nyelvhatárral feltűnően egybeesnek.

Ebből azonban az is következik, hogy nemcsak azzal a tévhittel kell leszámolnunk, hogy a „kései avarok" elszlávosodtak volna nyelvükben, hanem — bármilyen váratlan is e kényszerű következtetés — arra kell gondolnunk, hogy magyar nyelvűek voltak, s ezért nem találunk avar kori török helynévréteget hazánkban. Györffy György az elszlávosodás hitében élt, s éppen ez készítette őt arra, hogy a „griffes-indásokat" a honfoglaló magyarok egyik nagy csoportjának, a bizánci krónikák türkjeinek vélje. Természetesen senki nem vonja kétségbe, hogy a szórványokba került „avarság" az ausztriai és morva területeken gyorsan beolvadt az ottaniakba (talán nem véletlen, hogy éppen „uhorszke" jelzésű helyeken találtak „avar" leleteket, hiszen gyanítható az avar-magyarok egy részének onogur neve!). A „griffes-indás" temetőknek és a magyar helyneveknek ez a törvényszerű kapcsolata szinte kétségtelenné teszi — legalábbis számomra —, hogy Árpád magyarjai (a „türkök"?), igen jelentős magyar népességet (az „onogurokat", talán ebből származó nevünk a környező szlávoknál kapta volna meg külföldi formáját?) találtak itt a honfoglaláskor. A sok más adat mellett erre vall az ország jelentős területeit megszállva tartó, ma már csak Erdélyben élő „székely" néphit, nemkülönben a „göcseji"-ek hite. Mindkét magyar törzsben él a tudat, hogy a honfoglalás előtti őslakók, sőt a székelekről ezt Anonymus is megírja.

Ezek előrelocsátása után lássuk részletesebben azokat a megfigyeléseket és ellentmondásokat, amelyek nem oldhatók fel másként, mint a „kettős honfoglalás" feltevésével. Bemutatom azt a négy térképet, amelyeket hosszú-hosszú előmunkálások után, talán 6—8 éve készítettem a Régészeti Kézikönyv tervezett kötete számára. Nem szándékozom az elsőbbség kérdéseit felvetni, de a Régészeti Intézet leltári számai igazolhatják a térképek elkészülésének időpontját. A térképeket a Régészeti Társulat nyíregyházi vándorgyűlésén már mint a kettős honfoglalás bizonyosságait mutattam be, ugyancsak jó ideje már. Talán ez az előadás adott tápot több fiatal kollégának, hogy dolgozataikban úgy beszéljenek a „kettős honfoglalásról", mint

2. térkép: „Késő avar” és honfoglaló szállásterületek és a korai királyi birtokok

tudott, elintézett kérdésről. Lássuk tehát a térképeket s a velük kapcsolatos kérdéseket: Az 1. térkép alapjául Kniezsa Istvánnak a XI. századról készített nyelvi térképe szolgált, az országhatárokon túl (osztrák és morva területeken) a „griffes-indás” temetők lelőhelyeinek fekete négyzetei fehér alapon találhatók. A „késő avar” temetőket illetően főként Csallány Dezső leletkataszterét használtam, s ez néhány kiegészítésre szorul. Általában mind ez, mindpedig a másik három térkép csak tájékoztató jellegű. Az eredményt, amely erről a térképről leolvasható, már az előbb közöltem: 160 lelőhely színmagyar környezetben, 50 vegyes magyar-szláv területen és mindössze 4 tisztán szláv vidéken. Ez a térkép a következővel „együtt olvasva” válik igazán tanulságossá, mert kiderül, hogy a színmagyar, korai helyneveket nem adhatták Árpád magyarjai, mert ők a „griffes-indások” területeit általában kikerülték!

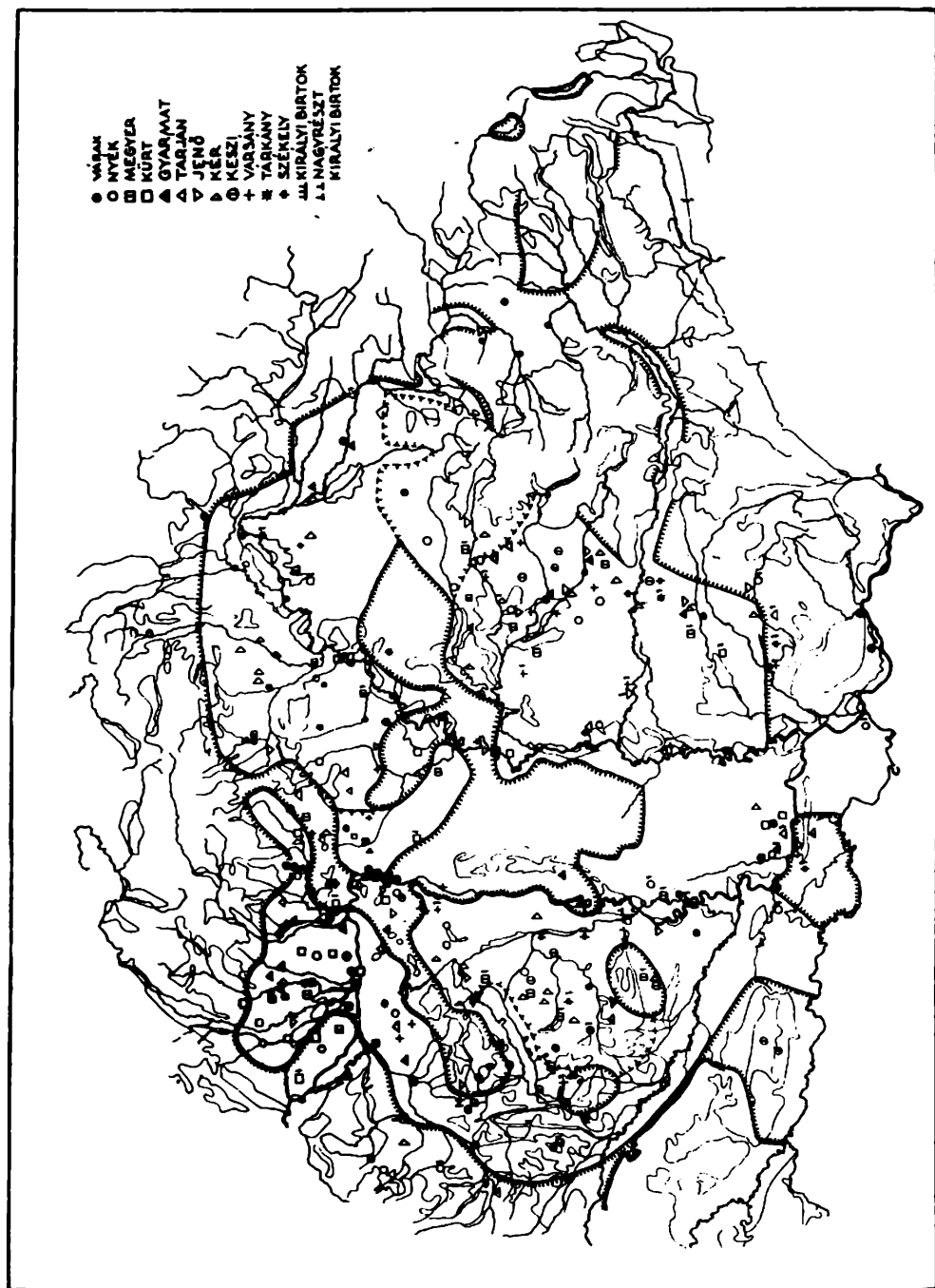
Az 1. térkép népiséget jelző alaptérképe a 2. térképről elmarad, mert a térkép mondanivalója annak a régi felismerésnek ellenőrzése, amely szerint a honfoglalók és a „kései avarok” települései, legalábbis nagy tömbjeikben kiegészítik egymást. Tizenkét olyan nagyobb szállásterületet sikerült megállapítanom, ahol Árpád magyarjai megtelepedtek, de ahol „kései avar” előzmény vagy egyáltalán nem volt vagy csak szóróványosan. Ennek természetesen ellenkezője is leolvasható a térképről: ahol sűrű „kései avar” települések vannak, ott viszont Árpád magyarjai nem telepedtek meg. Az előzőkben (a törzsekkel kapcsolatosan) felvetődött már a honfoglalók településeinek kérdése. Egyelőre 12 nagyobb egységet tudtam megfigyelni (felhasználván a Szőke-Fehér-Kralóvánszky-Éry féle kataszter térképét): 1. Szabolcs megye, 2. Az Ipoly felső folyása, 3. Csallóköz, 4. A Duna-kanyar pannóniai szeglete, 5. A Rába mente, 6. Északkelet Somogy, 7. Északnyugat Baranya, 8. Üllő és Solt környéke, 9. Bácska északi területei, 10. Csongrád és Békés határterületei, 11. A Temes középső folyása mentén, 12. A Küküllők közén. (Előadásom megszövegezése után jelent meg A. Točík mintaszerű kiadványa Északnyugat-Szlovákia honfoglalás kori magyar leleteiről, *Veszprém Megye Régészeti Topográfiájának* több kötete, Dél-Baranyáról meg Kias Attila tartott Szegeden előadást — s még több más gyűjtemény és dolgozat mutatja, hogy a térképeket pontosabbakká kell tennünk. Egyik közlemény sem változtatott azonban az eredmények érvényességén.) A fent körvonalazott honfoglalás kori magyar területek közt kimaradó óriási területeken a „kései avar” temetők sűrűsödnek, de — ismételjük — legnagyobb részt színmagyar korai helynevek környezetében.

Belerajzoltam a térképbe a XI. századi királyi birtokokat, de a „griffes-indások” területei, Árpád magyarjainak területei és a királyi birtoktestek közt semmiféle határozott kapcsolódás nem mutatható ki. Talán annyit állapíthatunk meg, hogy a „griffes-indások” nagyobb része a királyi birtoktesteken kívül él, de ugyanez elmondható a honfoglalók egy részéről is. Semmiképpen nem lenne jogosult valami olyan magyarázat, hogy a királyi hatalom egyik vagy másik népre támaszkodott volna.

Mivel az 1. és 2. térképből igen jelentős következtetéseket vontunk le, szeretném e két térképpel kapcsolatos kétségeimet is megfogalmazni. Nagyjából a következő hibaforrásokat látom:

1. Sem az okleveles anyag (főként helynevek), sem pedig a régészeti anyaggyűjtés nem teljes. Ez igaz, s mindig igaz is lesz (egy sereg elpusztult oklevélről és temetőről — valamint még fel nem tárt temetőről — nem lehet foglalmunk). Ezen kívül általános tapasztalat, hogy ahol múzeum vagy régészet iránt érdeklődő gyűjtő van, ott a lelőhelyek sűrűsödnek. Mindez igaz, s kénytelenek vagyunk — s leszünk — a nagy számok törvényszerűségeire épülő valószínűséggel megalkudni ezzel a helyzettel.

2. Térképünkön az összes „griffes-indás” lelőhelyet feltüntettük, jóllehet ezeknek nyilván csak kis része érte meg a X. századot. Ez igaz, de helynevek szempontjából — tehát legfontosabb szempontunkból — tekintve, nincsen jelentősége, mert a helynév hosszas ott lakást jelent. Sajnos az a helyzet, hogy a „késő avar” temetők időrendjével nagyon lazán állunk. Bóna István barátom hívta fel a vitában feltevésemnek arra a támadható pontjára a figyelmemet, hogy alig van bizonyosan IX. századra keltezhető „griffes-indás” temetőnk, még kevésbé olyan, amelyet bizonyossággal a X. századból keltezhethetnénk. Ez is igaz, de ennek azt is ellene vethetnők,

3. térkép: Törzsneveink, váraink és a korai királyi birtokok

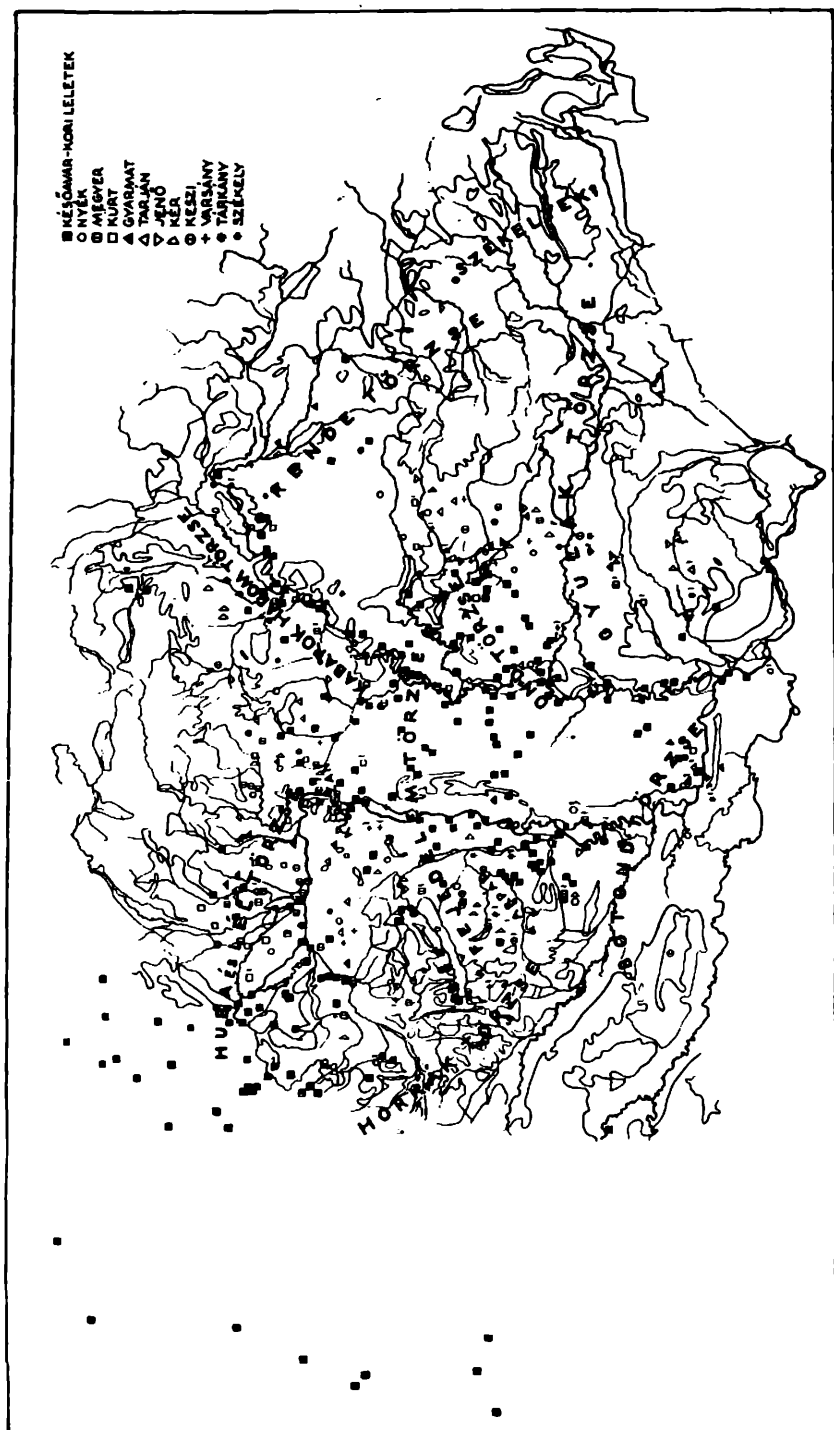
hogy a VIII. századot illetően sem állunk jobban. „Griffes-indás” temetőink keltezésében régebben az volt a beidegzett szokás, hogy Nagy Károly hadjáratait tekintették e műveltség végének, ezért úgyszólván valamennyit 800 előttre tettek. Ma azonban tudjuk, hogy ezek a hadjáratok korántsem semmisítették meg a „kései avarokat”, erre nézve ez az előadás is felhozott néhány meggondolkoztató tény. Ezeket a temetőket — tisztán régészeti módszerrel — két időhatár közé kell szorítanunk: a bizánci kapcsolatok és pénzforgalom megszűnése (070 táján) és a dirhem-forgalom, nyugati pénzek forgahnának megindulása (a magyar honfoglalás kora). A „griffes-indások” hagyatékában éppen úgy nem találunk bizánci pénzeket, árukat, mint ahogyan a honfoglalókra jellemző pénzeket vagy leleteket. Ám még tovább is mehetünk feltevéseinkben. Megkockáztatható ugyanis olyan vélemény, hogy a gazdag „griffes-indás” hagyaték eltűnésének ugyanaz az oka, mint a gazdag honfoglalás kori leletek eltűnésének: a kereszténység felvétele, a keresztény temetési szertartás bevezetése. Magam részéről azt sejttem, hogy nemcsak az ok azonos, hanem időben is egyszerre következhetett be a két „elszegényedés”. Lipták Pál barátomnak azokra az eredményeire gondolok, amely szerint Árpád kori köznépünk embertani képe sokkal inkább a „kései avar”-t példázza, semmint Árpád magyarjainak megjelenését. Hajlok affelé, hogy azt a feltűnő jelenséget, hogy Árpád kori szolganeveink majdnem színmagyarok, ugyancsak az itt talált „griffes-indások” legyőzésével, szolgasorba kerülésével magyarázzam (természetesen nem kizárólagosan!). Történettudományunknak eddig sok gondot okozott e szolganevek magyarsága, minthogy történeti megfontolások alapján szláv nevekre számíthattunk volna.

A „kései avar” időrenddel kapcsolatos ellenvetések vizsgálata során meg kell említenem: felteszem, hogy az 568-as avar honfoglalók vagy esetleg a VI. századi újabb néphullámok is hoztak magukkal magyar néptörödékeket. Erre a feltevésre az a régészeti megfigyelés indított, hogy a korai avar övek közt található „álcsatos” veretűek megtalálhatók a Volga-Káma vidéken is. Szerintem az öv veretei s azok száma származás- és rangjelző, ha tehát itt olyan öveket viselnek mint a Káma-Volga mentén, akkor az övek viselői azonos nemzetségekből, azonos népiségből valók az ottaniakkal.

3. Ellene vethetjük két első térképemnek: még nem tisztázott dolog az, hogy honfoglalás kori temetőink két nagy csoportja (a vezető rétegé és a köznépé) származást (tehát részben nyelvet) illetően hogyan oszlik meg. Kétségtelen előkelőbbjeink temetési szertartásának a török népek felé való vonzása s köznepi temetőink inkább a Volga mente felé mutató párhuzamainak ténye. Mindez igaz, de (eltekintve a személynevektől és a törzsnevektől, amelyek közt gyakori a török nyelvmelék), Árpád magyarjainak helynevei is magyar nyelvűek, tehát az előadottakban semmi zavart nem okoz.

4. Súlyosabb a negyedik ellentmondás. Felvetődhetik ugyanis a kérdés: miért hagyták lakatlanul, megszállatlanul a „kései avarok” — kora magyarok azokat az óriási területeket, amelyen később Árpád magyarjai megtelepedtek? Nem számolhatunk azzal, hogy a honfoglalók úzték volna innen ki az őslakosságot, mert akkor megtalálnók a korábbi nemzedékek temetőit. Bizony, ez nehéz kérdés, és mintha Györffy elmélete felé billentené a mérleget, tehát a felé, hogy a két megszállás egy idejű, s ezért egészíti ki egymást. Láttuk azonban, hogy a „griffes-indás” csoport régészeti időrendje miatt ez a feltevés lehetetlen. Nem marad más hátra, minthogy feltesszük: e korai magyarok gócékban (törzsekben?) szállták meg a Kárpát-medencét, és a törzsek (?) településterülete közt nagy kiterjedésű „gyepük”, „senki földjék” lehettek, amelyeket talán-talán nyári legeltetésre használtak, de amelyeken nem telepedtek meg, vagy ott meghalt nemzetségi tagjaikat visszavitték a szállás melletti temetőbe. Talán a földművessé válással egy időben váltak ezek a területek desztummmá. Csupa kérdőjel vetődik fel e kérdés kapcsán, amire kielégítő feleletet nem tudunk adni!

A 3. térkép törzsneveink és a királyi birtokok kapcsolatát vetíti térképre, s egyúttal a várak szerepét vizsgálja. Anélkül, hogy messzeható következtetésekre merészkednék, itt csupán azt kell megállapítanom, hogy a törzsi helynevek igen nagy

4. térkép: Törzsek, törzsnevek és a „griffes-indások”

része a királyi birtokokon kívül található, s nem törvényszerű, hogy a várak körül helyezkednének el. Ezek a tények mindenesetre meggondolkoztatnak arról a feltevésről, hogy Géza és István megtörték volna a törzsek hatalmát, és a legyőzött törzsek népét széttelepítették volna. Ez esetben ugyanis várható lenne, hogy éppen a királyi birtokon sokasodnának a törzsnevek.

Ennél a térképnél kell visszatérniünk a 3. pontban felvetődött kérdéshez: „griffes-indás” népek és törzsneveinknek kapcsolatához. A gondolat nagyon természetesen lehet, de vessünk csak egyetlen pillantást a „késői avarok” által csak nagyon lazán benépesített, Árpád magyarjai által azonban tömören kitöltött Csallóközre, s egyszerűen láthatjuk, hogy vigyáznunk kell, nehogy elcsúsztatva vonjunk le következtetéseket: a Csallóköz tele van tűzdelve törzsnevekkel! Ez a kétség visszavetül most arra a javaslatra is, hogy a konsztantinoszi szövegben végignyomozhatnánk két különböző korú tudósítás-sorozat további keveredését. De még további meggondolkoztató ellenvetések is sűrűsödnek feltevéseimmel kapcsolatban. Például ki biztosít arról, hogy a honfoglalás feltett két szakaszát nem ugyanannak a népek régebben kettévált (szavard-kangar háború idején?), majd hazánkban újra egyesült tömegei hajtották volna végre? Ez esetben a törzsnevek mindkettőnél meglehettek! Hiszen a „griffes-indások” által és Árpád magyarjai által megszállt területek helyneveit semmi észrevehető nyelvjárási vagy más különbség nem választja el egymástól (legalábbis eddigi tudásunk szerint; vagy Pais Dezső megfigyelése a két nyelvjárásról ide lenne kapcsolható?). Az egy nép két ágára vall a „fehér” és „fekete” jelző is. A „kettős honfoglalás” feltevésemmel kapcsolatban megnyugtató volt számomra Hajdu Péter barátom hozzászólása, aki a nyelvészet oldaláról semmiféle döntő érvt vagy kizáró okot nem látott ellene.

Éppen a fentebb kifejtett aggályok miatt nem nagyon látnám el széljegyzetekkel a 4. térképet. Ezen ugyanis azt figyeltem meg, hogy vajon törzsneveink Hóman Bálint által megfigyelt szállásterülete és a törzsnevek és a „griffes-indás” temetők közt felfedezhető-e valamiféle kapcsolat? Nagyon óvatosan esetleg annyi megállapítható, hogy a „griffes-indások” temetői (tehát telepei is) mintha körülvennék néhány törzsi szállásterületünk góciát. Így például a Huba és Lél törzs keleti és nyugati végein tömörülnek, s északon és délen is zárják — bár lazábban — a törzsi területet. Ond törzsének területét szinte körbefogják a fejedelmi törzs alatt. Délen tömör sávban találhatók. Ellenben teljesen hiányzanak vagy csak szórványban találhatók e temetők a Horkák, Botond, a Gyulák területén és a székelyeknél, tehát a magyar települést Bizánc felé záró sávban.

E laza megfigyelések nyomán esetleg felvethető lenne az, hogy a „griffes-indások” elhelyezkedése részben a honfoglalók telepítési politikájának következménye (ez esetben a temetők jó része X. századi kellene legyen, ami lehetséges), azonban az előbb kifejtettük, hogy a honfoglalók által megszállt területen előzőleg nem éltek a „griffes-indások”, az egyes területek látszólagos körbevétele tehát pusztán azt jelentheti, hogy maguk közt üresen hagytak területeket (tehát nem őket telepítették körbe). Mindegy, akárhogy is nézzük ezeket a kérdéseket, egy bizonyos marad e sok bizonytalanság közepette: a „griffes-indások” területe magyar nyelvterület volt a VII. század vége óta.

A régészeti és nyelvészeti-történeti adatok egyeztetése (no meg a többi rokondtudományé is: embertan, állattan, más természettudományok, földrajz stb.) még nagyon is a kezdetén van és messze túlnő egy ember képességein, az emberélet határain. Gondolom és tudom, hogy a mi nemzedékünk után is sok emberöltő-lelkiismeretes munkája szükséges nemzeti történelmünk e századainak tisztázásához. Úgy véltem, hogy e munkában nemcsak a kiérlelt eredmények közlése szükséges, hanem a „hangos töprengéseké” is, hiszen nyers formájukban, el nem határolt gondolatjárásukban sok olyan anyagot tartalmazhatnak, amelyek kutatásra serkentő hatása néha több, mint a legcsiszoltabb értekezésé. A szerzőnek természetesen ilyenkor vállalni kell a cáfolat ódiumát. Szívesen vállalom, mert ezzel is közelebb jutunk múltunk megismeréséhez.

BEITRÄGE ZU DEN QUELLEN DES PRAY-KODEXES*

Der Pray-Kodex ist einer der ältesten in Ungarn hergestellten lateinsprachigen Kodizes, und auch darunter eines der ältesten uns überlieferten Sacramentarien, wodurch seine Bedeutung für die einheimische Liturgiegeschichte von vornherein gesichert wird. Da jedoch dem Sacramentarium, das ungefähr Dreiviertel des ganzen Werkes ausmacht (Fol. 17–144), die Synodenbeschlüsse der ungarischen Bischöfe aus der Zeit um 1100 herum (Fol. I–IV), der *Micrologus* des Bernoldus Constatiensis (Fol. V–XXVI), der an der Synode als maßgebende Form auch für die ungarische Liturgie angenommen wurde, ferner ein Kalender, chronologische Tabellen und das sog. *Chronicon Posoniense* über die ungarischen Könige (Fol. 1–16) vorangehen, und nachdem man auf dem Recto des Folio 136 das erste umfangreichere ungarische Sprachdenkmal liest, gilt derselbe Kodex im allgemeinen auch für die ungarische Kulturgeschichte als ein wichtiges Dokument;¹ sein größter Teil wurde noch im letzten Jahrzehnt des 12. Jahrhunderts aufgezeichnet, aber man findet auf seinen ursprünglich leergelassenen oder halbleeren Blättern manche Eintragungen auch noch aus dem 13. Jahrhundert.

Das Untersuchen der Quellen von diesem Kodex hat auch bisher schon sehr viel Fragen geklärt; dies ist vor allem Menyhért Zalán zu verdanken, der eine Ausgabe des Werkes geplant hatte, aber dann, leider, frühzeitig verstorben war;² ebenso sind in diesem Zusammenhang auch die Arbeiten von Emma Bartoniek,³ Konrad Heilig,⁴ Károly Kniewald⁵ und Floris Kühár⁶ zu

* [Dieser Aufsatz war für die *Trencsényi-Waldapfel-Festschrift* (*Acta Ant. Hung.* XVI. 1–4) bestimmt, konnte aber aus technischen Gründen erst in dieser Nummer veröffentlicht werden. — Red.]

¹ Die ausführliche Beschreibung siehe bei P. RADÓ: *Libri liturgiei manuscripti bibliothecarum Hungariae*, Budapestini, 1947, 31–58. Der Kodex ist bisher unveröffentlicht; die Vorbereitungen der Herausgabe sind im Gange.

² *Magyar Könyvszemle* 1926, 246–278; ebd. 1927, 44–66; vgl. *Jahrbuch für Liturgiegeschichte* 1927, 291–292; *Pannonhalmi Szemle* 1927, 97–104.

³ *Magyar Könyvszemle* 1931, 137–139.

⁴ *Századok* 1933, 55–60.

⁵ *Magyar Könyvszemle* 1939, 1–53; vgl. *Jahrbuch für Liturgiewissenschaft* 1939; *Theologia* 1939, 1–27, 97–111; *Magyar Könyvszemle* 1939, 413–455.

⁶ *Magyar Könyvszemle* 1939, 67–69. Weitere Literatur siehe bei P. RADÓ: op. cit. 34–35.

erwähnen. Man weiß heute schon, daß das Sacramentarium hauptsächlich nach französischen, und in kleinerem Maße nach deutschen und byzantinischen Vorbildern bzw. Mustern zusammengestellt wurde, wobei man auch einige ungarische Eigentümlichkeiten zur Geltung kommen ließ. Im Teil vor dem Sacramentarium wurden unter anderem Beda Venerabilis (bzw. Werke, die dem Beda zugeschrieben werden), die Kommentare zu Beda des Bridferthus Ramesiensis, ferner Alcuin, Bernoldus Constatiensis, Alexander de Villa Dei und Bernardus, Erzbischof von Spalato als Quellen benutzt. Wir wollen im folgenden zur Erklärung der Quellen einiger weiterer Einzelheiten desselben Kodexes beitragen.

1. Auf dem Verso des Folio 16, in jenem Teil des Chronicon Posoniense, der die Ereignisse zwischen den Jahren 1175 und 1184 aufzählt, ist nach einigen Zeilen anderen Inhalts ein Decalogus in zwei Distichen eingeschrieben worden:

Sperne deos, fugito periuria, sabbata serva,
sit tibi patris honor, sit tibi matris amor,
non sis occisor, fur, mechus, testis iniquus,
vicinique thorum, resque caveto suas.

Aron Szilády, der als erster sich mit diesen Distichen befaßt hatte, vermochte nur die Verwandtschaft der dritten Zeile nachzuweisen, und zwar in der dritten Zeile einer ebenfalls vierzeiligen Verseinlage in einer Predigt des Johannes de Verdena aus dem 15. Jahrhundert;⁷ Menyhért Zalán begnügte sich mit der Bemerkung, daß derartige Vers-Decalogi im Mittelalter in Hülle und Fülle vorkommen.⁸ Seine Worte verraten, daß er, den Ursprung dieses Decalogus nachzuweisen, für ein hoffnungsloses Unternehmen hielt. Wir vermuten dagegen die Quelle in der Aurora des Petrus Riga auffinden zu können, genauer gesagt im Decalogus des zweiten Buches der Aurora,⁹ der mit dem Decalogus des Pray-Kodex vollkommen übereinstimmt. Weil aus dem Riesengedicht des Petrus Riga keine andere Spur im Pray-Kodex wahrgenommen wurde, muß man auch mit der Möglichkeit einer indirekten Übernahme rechnen, umso mehr, da die Aurora, bereits während des Lebens des Autors, öfters exzerpiert bzw. umgearbeitet wurde, um von den Zitaten aus diesem Werk gar nicht zu sprechen;¹⁰ wenn wir aber in Betracht ziehen, daß in unserem Kodex ein längerer Text vom Zeitgenossen des Petrus Riga, nämlich dem Alexander de Villa Dei zu finden ist, kann man völlig auch eine direkte Übernahme nicht

⁷ Irodalomtörténeti Közlemények 1895, 122—123.

⁸ A. W., Magyar Könyvszemle 1926, 260.

⁹ J. WERNER: Zum Jocalis. Corona quærnea, Festg. für K. Strecker, Schriften des Reichsinst. für ältere deutsche Geschichte 6. Leipzig 1941. 387.

¹⁰ M. MANITIUS: Geschichte der lateinischen Literatur des Mittelalters III. München 1931. 820 ff.

ausschließen. Obwohl nach R. Prikkel Marián¹³ der Decalogus auf der Stelle eines ausgekratzen Textes geschrieben wurde, also eine spätere, möglicherweise aus dem 13. Jahrhundert stammende Eintragung darstellt, sieht der letzte Beschreiber des Kodexes, P. Radó¹⁴ keinen Grund dafür, diese Eintragung einer späteren Hand zuzuschreiben. Hätte jedoch R. Prikkel mit seiner Vermutung recht, so kann als Vermittler außer Autoren, die Petrus Riga zitieren,¹⁵ auch der sog. Liber Jocalis aus der Mitte des 13. Jahrhunderts¹⁴ erwähnt werden, dessen letzte vier Zeilen (985—988) ebenfalls den Decalogus des Petrus Riga wiederholen.

2. Auf dem ursprünglich leergelassenen Teil des Recto vom Folio 12 wurden, durch eine Hand aus dem 13. Jahrhundert,¹⁵ zwei Maria-Offizien eingetragen; das erste gilt für Advent, das andere für Weihnachten. Das Officium für Weihnachten enthält gleich am Anfang als antiphona zwei Distichen:

Virgo Dei genetrix, quem totus non capit orbis,
in tua se clausit viscera factus homo.
Vera fide genitus purgavit crimina mundi,
et tibi virginitas inviolata mansit,

wobei *mansit* natürlich nur eine Korruptel eines früheren *manet* ist.

Am Ende der zweiten lectio findet man fünf Hexameter, kaum getrennt voneinander. Zunächst die folgenden drei:

Continet in gremio celum terramque regentem
virgo Dei genetrix, procures comitantur eriles,
per quos orbis ovans Christo sub principe pollet,

und danach kommen als versiculi noch zwei weitere Hexameter:

Maternis vehitur, qui matrem vexerat, ulnis,
angelici procures quem stipant agmine fido.

Die beiden Maria-Offizien, und die Gedichte in ihnen, wurden bisher noch nie eingehender untersucht, vor allem deswegen nicht, weil auch der Versuch den schwer zu entnehmenden, manchmal bis zur Unkenntlichkeit

¹³ A. pannonhalmi főapátság története (Geschichte der Erzabtei Pannonhalma). Budapest 1902. I. 450.

¹⁴ A.a.O.

¹⁵ Siehe B. HAURÉAU: Notices et extraits de quelques manuscrits latins de la Bibliothèque Nationale. Paris 1891. II. 216.

¹⁶ P. LEHMANN: SBAW 1938. Heft 4. 55 ff., siehe auch Carmina Medii Aevi Posterioris Latina, II/5, Proverbia Sententiaeque Latinitatis Medii Aevi, ges. und. hrg. von H. WALTHER, Göttingen 1967. 91, no. 30130.

¹⁷ P. RADÓ: a. W. 33 spricht — infolge eines Druckfehlers — irrtümlich von 'Verso'.

verschwommenen Text zu lesen, erst in der allerletzten Zeit unternommen wurde.¹⁶

Es kommen zwar im Gedicht-Material des Pray-Kodexes auch Stücke vor, deren ungarländische Herkunft mit Recht vermutet wurde, so z. B. die beiden berühmten Maria-Hymnen.¹⁷ Aber die angeführten Hexameter und Distichen sind doch nicht Werke von einheimischen Verfassern, wie uns davon auch ein flüchtiges Untersuchen sogleich überzeugen kann.

Was die Hexameter betrifft, stehen uns kaum einige Angaben zur Verfügung. Zum ersten Male erscheinen sie in einer verhältnismäßig frühzeitigen Inschrift;¹⁸ dann in einer Handschrift von Sankt Gallen aus dem 11. Jahrhundert.¹⁹ Es scheint also, daß sie im Westen alles in allem nur zweimal vorkommen. Umso auffallender ist es, daß sie in Ungarn auch in zwei verschiedenen Zusammenhängen aufbewahrt wurden: teils nämlich im Pray-Kodex, und teils in dem noch älteren Codex Albensis;²⁰ allerdings liest man im letzteren nicht alle fünf obigen Hexameter, nur die ersten drei von ihnen.

Die Distichen haben eine viel weitverzweigtere Verwandtschaft im Westen. Abgesehen von jenen drei großen Variantengruppen, in denen die Anfangszeilen identisch sind, aber die Fortsetzungen bedeutendere Abweichungen zeigen, gibt es auch eine vierte Variantengruppe; zu dieser gehören auch unsere oben angeführten Distichen. Man hat diese Gruppe in zwei Dutzend Handschriften nachgewiesen und registriert; die meisten von ihnen stammen von französischem Sprachgebiet.²¹ Sehr viele Varianten derselben Gruppe sind um zwei Distichen länger als ihre Entsprechungen im Pray-Kodex.²² Der vollständigere, achtzeilige Text – in der Mitte noch mit einem Distichon ergänzt – wurde in Ungarn unseres Wissens zum ersten Male durch Kájoni im Druck veröffentlicht,²³ wobei aus den Textvarianten wahrzunehmen ist, daß er bestrebt war, die Zeilen leoninisch umzugestalten.²⁴

¹⁶ FL. SZABÓ: Irodalomtörténeti Közlemények. 1968, 65–66.

¹⁷ Das eine auf dem Recto des Folio 102, das andere auf dem Verso des Folio 144. Über ihre Authentizität siehe FL. KÜHÁR: Mária-tiszteletünk a 11. és 12. század hazai liturgiájában (= Unsere Marien-Verehrung in der einheimischen Liturgie des 11. und 12. Jahrhunderts). Budapest 1939; B. RAJECZKY: Magyar Kórus 1942.

¹⁸ G. DE ROSSI; Inscriptiones Christianae urbis Romae 7. saec. antiquiores. Romae 1888. II. 1, 439.

¹⁹ U. CHEVALIER, Repertorium Hymnologicum, Louvain 1912, IV. 85, no. 36396.

²⁰ 24^v, Zeile 1–2; der Codex Albensis wurde durch Z. FALVY und L. MEZEY herausgegeben. Budapest–Graz 1963. (Auf die betreffende Stelle des Kodexes hat mich Gy. HEGYI freundlichst aufmerksam gemacht.)

²¹ Vgl. U. CHEVALIER: a. W. II. 754–755, no. 21764–21767; III. 627, no. 34587; IV. 353, no. 41540; V. 404.

²² Mitgeteilt durch G. M. DREVES: Liturgische Hymnen des Mittelalters. Leipzig 1891. 54, no. 83.

²³ Canticale Catholicum. Csiksomlyó 1676. 398. Ein Hinweis auf KÁJONI auch bei DANKÓ: Vetus hymnarium ecclesiasticum Hungariae. Budapestini 1893. 386.

²⁴ Bei KÁJONI wird dem lateinischen Text eine nicht-quantifizierende ungarische Übersetzung beigegeben, die ebensoviele Verse, ja meistens auch ebensoviele Silben hat wie das ursprüngliche Gedicht. Wohl unter dem Einfluß der Leoniner hat die Übertragung lauter Mittelreime.

Die frühesten Entsprechungen des vierten Variantentypus, drei an der Zahl, sind in Westeuropa aus dem 13. Jahrhundert;²¹ sie sind also im großen und ganzen gleichaltrig mit den Gedichten in den Maria-Offizien des Pray-Kodexes; so gehören die Distichen des ungarischen Kodexes zu den allerersten Aufzeichnungen des Gedichtes. Rechnet man noch hinzu, daß zwei von diesen Distichen — ebenso wie die drei vorhin erwähnten ersten Hexameter — auch im Codex Albensis vorkommen,²² dann wird man sich mit leichtem Zweifel fragen müssen, ob jene Vermutung von U. Chevalier,¹⁹ wonach das Gedicht im 12. Jahrhundert entstanden wäre, nicht eine allzu späte Datierung ist. Auf der anderen Seite — denkt man auch an die Decalogus-Distichen, die aus dem Werk des Petrus Riga (dirckt oder indirekt) übernommen wurden — liegen in den zuletzt erwähnten Gedichten wieder neue Belege dafür vor, wie eng und lebhaft Ungarns kulturelle Beziehungen um die Mitte der Arpadenzeit zu Westeuropa waren.

Budapest.

²² 24v, Zeile 7—9. Es ist bemerkenswert, daß die korrupte Form *mansit* im zweiten Distichon des Pray-Kodexes hier *permansit* geworden ist. Beide vierzeiligen Gedichte haben nur hier einen metrischen Fehler.

Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae 17, 1969

SZERKESZTŐSÉGÜNKHÖZ BEKÜLDÖTT KÖNYVEK :

- KÉKI B. - KÖPECZI BÓCZ I. :Az írás története. - Gondolat Kiadó, Budapest, 1971
TARDY LAJOS :Régi magyar követjárások Keleten. (Kőrösi Csoma Kiskönyvtár-
11. sz. Szerkeszti Ligeti Lajos) Akadémiai Kiadó, Budapest, 1971
H. TÓTH ELVIRA: A kunbábonyi avar fejedelem. (Magyar Nemzeti Múzeum és
Katona József Múzeum kiadása) Budapest-Kecskemét 1971
TARNÓCZI JÁNOS :Szent István életműve és lelkivilága. Ecclesia Könyvkiadó
Budapest, 1971
DIÓSZEGI VILMOS :Az ősi magyar hitvilág (A Magyar Néprajz Klasszikusai: Szer-
keszti Ortutay Gyula) Gondolat Kiadó, Budapest, 1971

Latitue feleym zuntuchel Sermo sup sepulchrum.
 hinc vogmuc. ysa pur et hominu uogmuc. Menyi mloftben
 terdinteve eleve miy isemucur adamit. et odutta vola neki
 paradifumut hayoa. f f mend paradifumben uolov gumilacul
 munda neki dinc heon rilutaa wt ig fa gumilce tvl. Ge
 munda neki merer nu eneyc. ysa ki nopun emdul oz gumil
 tvl. halatnec halalaal holz. hadlana chohtat terumteve iften
 tvl. ge feledere. Engede urdung intervinec. et everc oz taluyt
 gumilstv. et oz gumilfben halatur everc. U oz gumilfnee vvl
 keferuv uola vize. hug turchucat mige 3003212 vola.
 f nm heon muga nec. ge mend w foianec halatur everc.
 Horogu ver iften. et vetere wt ez muncas vilagbele. et leyn
 halatnec et puculnec feze. et mend w nemenece. Ric oz ve.
 miy vogmuc. hug et tiv latitue f zuntuchel. ifa et num
 33 ember mulchoria ez vermuc. ysa mend ozchuz iarov
 vogmuc. Vimaggue urome iften kegubner ez ledic ert. hug
 iorgofun w neki. et kegiggen. et bulfcaffa mend w buner.
 f vimaggue fzen achfan mariat. et bovduz muchadarchangele.
 et mend angelent. hug uimaggouoc erete. U uimaggue
 fzen peteturor. kinec odur homin ovdonia. et kettue.
 hug ovga mend w buner. U vimaggue mend fzentucur.
 hug legnec neki feged urome fante cleur. hug iften i v u.
 madfaguema bulfaffa w buner. U zoboducha wt urdung
 ildetut tvl. et pucul kinzotvut tvl. et vezeste wt paradifu
 nugulmabeli. et oggun neki munhi uruzagbele utot. et
 mend iovben rezet. U keaffatue uromchuz charmul. fnt.

Serelmed braym emaggue^{omuc} ez fcegin ember liki ert.
 kic vrez nopun ez homul vilag timuacebelevl menue.
 kinec ez nopun tetter tumetive hug ur uvt kegubnebel
 abraham. ysaac. iacob. kebedeben helhezie. hug hirsagnop
 ivtua mend w fzentii et nnurtei cuzicun iov
 felevl iochtorma ilezie wt. U tavbenetue. clamate ui

Optime. noster frs km dei nra. hic faciat sacerdos fmonc ppto
 quanta qui fms dñi gratificauerat pñum adam patre
 nrm. si diabolo suaderet dñi peccatur. quid sibi et ab' fias
 posterus tē pmeruit. ecce frs uidetis oculis uestris 390

CARTAS DEL CAMPOMAESTRO ALDANA DE TRANSYLVANIA. (Pars IV.)

"... En este medio avia algunas escaramuzas y desafios particulares, donde se hicieron buenas cosas, tomándose algunos prisioneros, saliendo los nuestros por la misericordia de Dios victoriosos. Tirabanse algunas flechas, y entre las muchas que de una á otra parte se tiraban venian algunas con escritos del Belerbey, que decia á los de la tierra que le diesen la ciudad y que volveria la Reina con su Príncipe, y que serian amigos como antes. Estas letras vinieron á manos de Maestre de Campo que le pusieron en mas trabajo y cuidado, conociendo el miedo que la gente de la misma tierra tenia y su inconstancia, no sabia que hacer sino encomendarlo á Dios, y con los unos y los otros mostrava mucha alegría; y tanto que les ponía animo á los que les faltava, y lo doblava á quien lo tenia. Despues de la esperanza que en Dios tenia, se confortava en que no le faltaria mantenimientos para tres meses, de todas cosas muy abundantemente, por haverse proveído con tiempo; aunque él siempre escribía á Juan Baptista no tenia sino para veinte dias: asimesmo que quando los turcos le quisieran dar el asalto, primero que entraran por lo menos avian de perder mas de quince mil hombres, segun los reparos que de dentro les tenia hechos y los fosos. En estas escaramuzas siempre los nuestros trayan algun turco ó genizaro, de los quales se entendió que el Belerbey avia enbiado por mas artilleria, lo qual despues no pareció ser asi, sino que con la que tenia de dia y de noche no hacia sino tirar; eran tres piezas gruesas sin otras pequeñas de campaña y mosquetes con que tiraban á las defensas, y aun destas tres piezas se les reventó la una. Asimesmo de Maestre de Campo tenia por su parte algunas piezas, aunque no muy grandes, con que tirava á los enemigos, y muchedumbre de mosquetes con que hacia gran daño en ellos: de la una á la otra parte se pasava gente, como suele acaecer, entre los quales tenia el Maestre de Campo un esclavo turco, que avia sido, y era cristiano, mozo bien dispuesto y bien acondicionado, el qual creyendo que los cristianos no se pudieran defender, y que si la tierra se tomava, sabiendo que él avia sido turco y se avia hecho cristiano le empalarían: con este temor una noche se pasó á los turcos arrojandose por el muro, con el qual los turcos hicieron grandes alegrías; y llevandole delante del Belerbey y preguntandole muchas cosas, le dijo, segun refirieron dos criados del Belerbey italianos que se pasaron al Maestre de Campo, que todo el tiempo que batiesen á cierta parte de la muralla que ellos siempre avian tirado era perdido, á causa que por de dentro estava muy fortificado; y que donde mas daño podia hacer era en una torre de las que la muralla tenia, y asi era la verdad; que luego tiraron á ella y hicieron algun mal, empero no estava tan á su proposito para batirla como lo demas, porque avia llovido mucho, y como es tierra llana y la gente mucha, hacíanse unos lodazales muy grandes, por los quales no se podia volver la artilleria tan facilmente. En fin, que fuese esto, ó que como sabia ya Juan Baptista se acercava con el socorro, á los 28 de Octubre él alzó el campo de sobre la tierra, y aviendo de pasar por los burgos salió el Maestre de Campo y Lossonz con la mas gente que tenia y con algunos pocos españoles (porque todos no era cosa que convenia sacarlos de sus estancias, donde estavan repartidos, por no tener la confianza en otros que en ellos avia para todo). y puestos en el burgo

que los nuestros tenían por reparo, se travó una escaramuza muy brava, donde Alonso Perez de Sayavedra, aviendo muerto un turco en medio de los enemigos, á pesar dellos, traxo la cabeza y el cavallo: y al cabo con aver combatido todos valerosamente dejando hecho mucho daño en los enemigos, se fueron no sin algun daño de los nuestros, aunque no tan notable como el dellos. El Maestre de Campo tuvo aqui mucha fatiga en reprimir los nuestros que no se desordenaron, y otras veces en echar la escaramuza de gente, mirando con gran peligro de su persona donde era menester retirar gente ó enbialla.

Esto hecho el Maestre de Campo dió muchas gracias á Dios por le aver librado de un tan gran peligro y aver defendido aquella tierra, que era la entrada de la Transilvania; porque á no averse hallado él en ella no uviera ninguno que se pusiera al peligro que él á defenderla; y si esta ciudad se tomara era cierto todos los de Transilvania y los demas deste condado del Temisio perdieran el animo, y aun la gente que venían al socorro, por ser de ruego y medio forzada; y como por las cosas de la fe no se les da mucho vivir mas en una ley que en otra, y los turcos no les hacen mal tratamiento, no se les diera mucho, y por no se poner en peligro de sus vidas y haciendas no pasavan adelante. Y tambien como el Maestre de Campo contra la opinion de muchos, así de los ungaros como de algunos capitanes españoles, que de averse querido meter allí con tanto peligro no dejavan de retrasar, aviendo por la misericordia de Dios librando de lo uno y de lo otro, quedaron confusos, como lo quedaron el año pasado sobre la edificacion de Cornoc; pero como dice David *omnia operantur in fide*; y como él no se aparta desta, no puede dejar Dios de ayudar á los que con ella le sirven: de modo que por todas estas razones, y con ella era de alabar á Dios en cuyas manos está vencer los muchos con los pocos.

Partido el Belerbey le pareció al Maestre de Campo sería bien enbiar alguna gente tras los turcos para ver si les podían dar algunos malos ratos en gente que queda siempre rezagada, y para que fuesen desasosegados; y así salió quatro ó cinco días despues de partidos los turcos el Lossonz con quinientos cavallos ungaros, y con ellos once españoles solamente que llevaba á su cargo Don Luis de Osorio, y siguieron los turcos dos días y dos noches sin que hallasen cosa de enemigos, hasta que el tercero les dixeron unos villanos como en un casar allí cerca avia un castillo fuerte llamado Fenac, donde el Belerbey avia dejado cinquenta turcos; lo qual sabido tomian el camino un río arriba hasta que llegaron á él sin ser sentidos, y los ungaros comenzaron á cercar el casar, y entrando los españoles por el mismo casar hallaron un turco en la plaza, el qual como los vió comenzó á huir, tras el qual fue Don Luis Osorio y otros dos soldados españoles, y tras de ellos acudieron algunos uzaros; y llegando á la puerta, los turcos quisieron alzar el puente; los españoles echaron mano á sus arcabuzes, y de dos tiros mataron dos turcos; y el Don Luis con gran animo puso los pies en la puente, y con los otros dos españoles comienza á combatir con ellos, y no les dió lugar á alzar el puente, ni á cerrar la puerta, los quales se defendían bravamente; y con la grito y alarido acuden de los cristianos los ocho españoles, y los uzaros, y de los turcos, los demas que avia en el castillo, que como Don Luis los vió, dixo á los demas españoles que estaban delante que cerrasen con ellos. Los quales cerraron de tal manera, que los ponen en huida, escondiendose por los aposentos del castillo; y en esto tambien entraron los uzaros, y dieronse tan buena mafia que prendieron veinte y dos, y los demas degollaron; tomaron sus cavallos y demas que tenían; y puesto luego al castillo, en el qual avia mucha polvora y mosquetes, se volvieron con esta presa. Hirieron á Don Luis Osorio de una estocada por la boca, derrocandole un diente de los de abajo, cortandole un poco en la lengua, de lo qual

sanó en breve; á otro soldado, llamado Juan Chamorro, estando al pie de una escalera, combatiendo con quatro turcos por ganarsela, estava á sus espaldas una puerta cerrada, de la qual él no se guardaba, y estando tan metido en los que tenia delante, no vió que por un turco con su cemitarra, le dió una estocada por los lomos, que la salió por la hijada; este murió pasados quince dias por mal curado.

Entre los presos que del Belerbey se tomaron quando estava sobre Temesvar, avia un viejo turco, que con mucha instancia decia al Maestre del Campo que le dexase yr, porque los turcos se ivan y él no los podría alcanzar, y enojóse muy de veras, y riñendole, porque no le dexava yr, y diciendole que mirase que su muger y hijos no se podrían sustentar sin él segun él decia tenia diez hijos, y él un viejo con una barba blanca hasta los pechos: á lo ultimo el Maestre de Campo le dió un pedazo de carisea verde para que hiciese un vestido, y mandóle que se fuese; el qual, saltando con mucha alegría se fue con su paño á cuestras, mostrándolo á los otros turcos; hasta al mismo Belerbey; por lo qual no en poca estimacion tuvo al Maestre de Campo.

Sais dias despues de partido el Belerbey con su exercito, llegó el socorro que se dice en Lipa, adonde el Maestre de Campo avia embiado algunos soldados á dar aviso de todo lo acaescido; y Juan Baptista le avia embiado á decir que por entonces, entre tanto que combatian á Lipa, él no se partiese de Temesvar, proque así cumplia al sevicio de su Magestad. El qual de mala gana quedó con deseo de se hallar en la toma de Lipa; á lo ultimo hallandose mal dispuesto de la pierna, que siendo gentil-hombre del marques del Gasto se la quebró, que muchas veces con la mudanza del tiempo le da malos ratos, se vino á Lipa dos dias despues de tomada la tierra, y se halló en la espugnacion del castillo.

Esta jornada de Lipa contaré á v. md. como persona de vista, en la qual yo me hallé y no sin que me tocase parte de la fruta de la guerra, con perder un sobrino, hijo del castellano de Gaeta, para quien el Maestre de Campo, mi hermano, con su favor y por sus servicios avia alcanzado de la magestad del Rey le hiciese capitan; el qual lo fue seis meses, mancebo de veinte años, tan alto como mi padre; bien hecho en su persona, medianas fuerzas y ligereza; hermoso de rostro y amable; los ojos grandes, y que cada vez mirava atraía á todos con ellos; comenzava á echar la barba, bien puesta, mas roxa que castaña; muy bien inclinado, amado de su compañía, y muy querido de todos. Dexóme mucha lástima, no por aver muerto como murió, porque murió muy valerosamente y sin temor del peligro de su anima, que si alguna no paró en el purgatorio para yr al cielo fue la suya, segun su sinceridad, mas por la esperanza que dava de si, y por aver muerto en la flor de sus años, Llegó el exercito que el frayle y Juan Baptista Gastaldo traian á tres dias del mes de Noviembre de 1551, que fue martes, despues de la fiesta de Todos Santos, por la mañana, que seria como á las ocho del dia, y avia hecho aquel dia una niebla oscura y fria; asi como se llegó á vista de la ciudad, se quitó tornando el dia muy claro y muy sereno, y alegre. Por el camino que el exercito llevaba hasta la ciudad es una montaña; al pie de la qual en un llano que entre ella y el rio Maros se hace, está asentada la tierra en una fortaleza razonable, á la corriente del río, que está hacia el Mediodia casi; y el rio bate así en los muros de la ciudad por la parte del Poniente como en los del castillo. Este dia se pasó en alojar la gente, y hacer los cuarteles encima desta montaña, á quien la tierra era sujeta; en la qual no parecia artilleria, excepto algunos mosquetes y esmeriles que tiravan de algunas garitas que el muro tenia; pero no para que en el campo hiciesen daño por estar en lo alto. De una torre del castillo tiravan de tarde en tarde con un falconete, que mató dos hombres en todo el tiempo que se estuvo encima.

RÉSZLETEK A LDANA SPANYOL TÁBORMESTER LEVELEIBŐL, portyázások a Temesvárról elvonuló török lovasság ellen.

A közölt rész aprólékos leírás a Temesvár környékén már-már betelepedett törökökkel, főleg lovasságukkal hevenyészve megvívott, sokszor egyéni vállalkozás számba menő csatározásokról. Különösen kiemeli a levélíró a beglerbégől érkezett leveleket, melyeket nyilakra kötve lőttek be a várba és melyeknek tartalma a szokásos elvonulás ígéretét, a szultánni hadvezér kegyeit hangsúlyozza a békés várfeladás árán.

Másnap azonban a török egyszerűen elvonult a vár alól és ezzel a kirohánások és bátor támadási lehetőségek útja nyitva állt a spanyolok és a magyar "uzares" - huszárok előtt. A ldana a kitérő rövid ostromkezddés alatt egyik oldalról a másikra átszökött török és olasz katonáinak szerepére. A beglerbég olaszai átszöktek Castaldo csapatához, de ugyanakkor a spanyolok részéről is volt egy jelentős szökevény, a tábornester török foglya, aki ura kedvéért már régóta keresztény lett, de most érezve, hogy a vár előbb-utóbb az izlámi hadak kezére fog jutni és akkor neki, mint renegátnak nagyon rossz sora lesz. Levetette tehát magát a vár falain és a törökök nagy örömrivalgással fogadták és vitték a beglerbég sátorába, ahol részletes leírást adott a várfalak és tornyok erősségéről.

Castaldo felmentőseere, Losonczi István ötszáz lovasa közeledtére már Temesvárbán nagy volt az öröm és nem is volt egészen váratlan a török időleges visszavonulása. Castaldónak nagy lelkieréjébe került, hogy az egyre gyarapodó egyéni támadó vállalkozásokat saját irányítása alatt tartsa, feltétlen engedelmességet követelve, mert érezte a veszélyt úgy a cselvető török janicsárok, mint a spanyolokkal sokszor bizalmatlankodó magyarok részéről. Hogy tehát a vállalkozó szellemet lekösse, elfojtva ezzel a katonák elégedetlenségét, harmadik napon a török elvonulása után engedélyt adott Losonczi kapitánynak, hogy ötszáz lovasával és Don Luis de Osorionak, hogy tizenegy spanyol katonával a nyomukba eredhessenek. A vezetést természetesen a spanyol tisztre bízta. Három nap és éjjel követték ellenfeleiket, míg egy megerősített kastélyhoz értek - A ldana "Fenac" néven említi - ahová a beglerbég ötvenfőnyi janicsárt telepített be utóvédként. A spanyol-magyar csapatnak sikerült őket szinte észrevétlenül megközelíteni, de az utolsó pillanatban egy lovas janicsár észre vette őket, riadót adott és igyekezett lóhalálában menekülni a vár leresztett hidján és kinyitott kapuján. Don Luis de Osorio két spanyollal azonban utjátállta, megvetették lábukat a hidon és megakadályozták, hogy a várbeliiek a kapukat lezárják. Nagy harc kezdődött, melyben nagyon sok törököt ejtettek el, majd a huszárok is betörték és teljesen elfoglalták a várat, ahol nagyon sok lovat és főként puskaport zsákmányoltak. A kézitusában maga vezérlő Osorio is megsebesült, egy kardcsapással kiütötték egyik alsó fogát és nyelvéből kivágtak egy darabkát, de hamarosan kigyógyult sebéből. Nem így Juan Chamorro nevű spanyol, aki egy lépcsőn állva egyszerre négy törökkel viaskodott és nem vette észre a hátta mögött lévő ajtót, ahonnan egy váratlanul felbukkanó török átszurta vállát. Rosszul gyógyuló sebébe 15 napra meg is halt.

A tábornestemél a beglerbég első temesvári ostrománál fogságbaesett öreg török rab, akinek a szakállja a melle közepéig ért, nagyon könyörgött a spanyol parancsnoknak szabadsága elnyerésére. Hivatkozott vénségére és arra, hogy tíz gyermekét kell eltartania és egyébként a törökök olyan gyorsan vonulnak vissza, hogy még majd utól sem fogja őket érni. A táborparancsnok erre zöld szövetből ruhát csináltatott neki és szabadon engedte. Ezzel a nemes tevével kivívta magának a beglerbég nagyrabecsülését is.

Folytatjuk.

A cári udvari orvos és magyar őshazakutató:

Dr. ORLAY JÁNOS

1770—1829

II. Rész.

²⁶ Minősítési ív 2. old.

²⁷ Csisztovics: Pamjatyik Villie, 13. old.

²⁸ Uo.

²⁹ Wylie-t, Orlay főnökét és évtizedeken át meghitt barátját a pesti egyetem 1830. június 27-én „önként tagjai sorába vette fel” („Tudományos Gyűjtemény”, 1830. VII. 124. old.). Ezzel a komoly kitüntetéssel alig néhány külföldi orvosprofesszort tiszteltek meg.

³⁰ Minősítési ív 3. old.

³¹ József császár által alapított bécsi sebészfőiskola.

³² Leningrádi Állami Levéltár, f. 733, op. 86, d. 30.

³³ Allgemeines Verwaltungsarchiv, Wien, Polizeihofstelle, Nr. 1451/1807.

³⁴ Ha a jelentés adatainak az előzményekre is kiterjedően hitelességet tulajdonítunk, úgy Orlay kivándorlásának részleteire is további kiindulópontoknak tekinthetjük azokat.

³⁵ Vö. Tardy Lajos: Balugránszky Mihály. Bpest, Akad. Kiadó, 1954.

³⁶ Allgemeines Verwaltungsarchiv, Wien, Polizeihofstelle, Nr. 1451/1807.

³⁷ Kerekes Sámuel levele Brassói Miller Jakab Ferdinándhoz (Orsz. Széchényi-könyvtár kéziratára, Quart. Lat. 781, tom. I., p. 67).

³⁸ Csisztovics: Pamjatyik Villie, 14. old.; Minősítési ív 3. old. — Egyébként a társaságnak — mint Othmar Feyl írja „Die führende Stellung der Ungarländer in der internationalen Geistesgeschichte der Universität Jena” c. munkájában — 4 magyar és 15 orosz tiszteleti tagja volt, köztük az akkor már nagyhírű P. S. Pallas orvos, útleíró, etnográfus és zoológus.

³⁹ Minősítési ív 3. old.

⁴⁰ Közben egyéb német tudományos társaságok is beválasztották tagjaik sorába.

⁴¹ Minősítési ív 3. old.

⁴² Uo.

⁴³ Uo.

⁴⁴ Csisztovics: Pamjatyik Villie, 13. old.

⁴⁵ A „gof-hirurg”-kinevezés még csak az alsó lépcsőfokot testesíti meg az udvarnál szolgálatot teljesítő orvosok hierarchiájában, melynek élén a „leib-medik”, a tulajdonképpen császári kezelőorvos állt.

⁴⁶ 1821. évi előterjesztése a Kultuszminiszterhez (Leningrádi Állami Levéltár, f. 733, op. 94, d. 32884).

⁴⁷ Minősítési ív 5. old. — Lásd még Szinnyei: Magyarország könyvészete, 1472—1875 (Bpest, Athenaeum), 562. old.

⁴⁸ Minősítési ív 5. old.

⁴⁹ Uo.

⁵⁰ Leningrádi Állami Levéltár, f. 733, op. 86, d. 30.

⁵¹ József császár 1785-ben Jankovics Tivadart, a görögkeleti nemzeti iskolák kerületi felügyelőjét, aki az orosz kormány meghívására még 1782-ben ment ki Oroszországba, nagyváradai tankerületi főigazgatóvá nevezte ki, de Jankovics alighogy meglátogatta a nagyváradai akadémiát, ismét visszautazott Oroszországba, ahol igen tekintélyes birtokadományt és magas állást kapott.

⁵² Minősítési ív 9. old.

⁵³ Hogy milyen jól időzítetten érkeztek a meghívások, azt például dr. Koritáry György esete is mutatja, akit a pesti egyetemi pályázaton elszenvedett balsikere után nyomban a larkovi egyetemre hívtak meg; híres szemészprofesszor és orvosi író lett belőle.

⁵⁴ A két lap — melyek közül az egyiknek Görög Demeter és Kereskes Sámuel volt a szerkesztője — ezidőtájt egyesült. Kézénfekvő, hogy az oroszországi kultúresemények anyagát Orlaytól kapták.

⁵⁵ „Zeitschrift von und für Ungern”, 1803. évf. I. 258—261. old. — E lap szerkesztője ekkor: Scheidus Lajos. (Orlay levelét teljes terjedelemben közli Tardy L. id. m. 139—141. old.)

⁵⁶ Uo. II. 134. old.

⁵⁷ Lódy, Kukolnik, Koritáry stb. tanszékeik mellett rangot, kitüntetések, birtokot kaptak. — De tevékenységük az utókor elismerését is kiérdemelte. Pl. Balugyánszkyról a szovjet szakirodalom is mint Osernyisevskij előfutáráról, a XIX. század első évtizedei három legnagyobb oroszországi reformerének egyikéről emlékezik meg (vö. V. M. Stejn: Ocserki razvityija russzkoj obscsesztenno-ekonomicseszkoj müszli XIX—XX. vekov c., 1948-ban Leningrádban megjelent művének 21—63. old.). A legújabb, még publikálásra váró kutatások tanúsága szerint belekeveredett a dekabrista összeesküvésbe is és csak egykori tanítványa, a cárt utasítására került el a felelősségrevonást.

^{57a} 1804 október 15-én bevásárlják a moszkvai Orvosi és Fizikai Tudományos Társaságba, melynek Keresztury Ferenc, a moszkvai egyetem rektora az elnöke. 1805 november 15-én pedig az alténburgi Botanikai Társaság tagja lesz. Orlay botanikai tevékenységének emlékét az „Orlaya” növénynevezés elnevezése is őrzi. Dr. Gustav Hegi: „Illustrierte Mitteleuropäische Flora” c. műve V/2. kötetének tanúsága szerint (1066. old.) Georg Franz Hoffmann botanikaprofesszor „az amatőr botanikusként is működő Orlay Jánosról nevezte el a szóban forgó növényt, aki orvos, kollégiumi tanácsos és az orvos-sebész Akadémia titkára volt”. Mint dr. Vajda Ernő kiváló botanikusunk közli, már abban az időben szokásos volt, hogy florista botanikusok az új nemzetségeket, vagy új fajokat kiváló botanikusokról, vagy más területen működő olyan kiváló tudósokról nevezzék el, akik botanikával is foglalkoztak.

⁵⁸ Minősítési ív 9. old.

⁵⁹ Felső-magyarországi Minerva, 1825. II. 203—206. old.

⁶⁰ Minősítési ív 10. old.

⁶¹ Uo. 10. old.

⁶² „Dissertatio sistens doctrinam de viribus naturae medicatricibus histriam brevem, expositionem, vindicias...”, Dorpat, 1807, 8°.

⁶³ Benedek Klára: A jénai ásványtani társaság magyar tagjai. Bpest, 1942, Danubia-kiadó, 2. old.

⁶⁴ Uo. 17. old. — Ha Goethe megtudta, hogy látogatója érdeklődik az ásványtan iránt, minden felvételi formáság nélkül önmaga állította ki nem egy esetben az oklevelet. Ferjentsik Sámuel (1793—1855), a jénai magyar egyetemi ifjúság titkára 1816—1819 között, szintén megkapta a diplomát, méghozzá Goethe saját kezéből. Goethét elragadta a magyar diák gitárjátéka és amikor megtudta, hogy a felvidéki bányavárosok egyikéből származik, kijelentette: „Da müssen Sie sich auch für Mineralogie interessieren! Wir haben hier eine Mineralogische Gesellschaft. Sie müssen Mitglied werden” (Goethes Gespräche, 2. Aufl. Leipzig, 1909, Bd. 2, 399—400. old.). 1810 előtt azonban még ragaszkodott a tudományos társaságok tagfelvételi formáságaihoz.

⁶⁵ Benedek Klára id. m. 40—41. old. — Dr. Dobsa Ferenc *jémai* egyetemi évei alatt ugyancsak a magyar diákság titkára, egyben a Mineralogische Societät könyvtárosa volt. A Bihar megyei Bihar községben született és Bihar megye táblabírói címmel tisztelte meg.

⁶⁶ „Excellentissimo viro de Göthe Joannes Orlay S. P. Vindobona redux, in Carolinis thermis relatum accepi, me illustris vir, a Te visitatum esse. Honos hicce a tanto viro mihi habitus, ut inexpectatus fuit, ita maximo me complevit gaudio. Ut pro singulari hacce benevolentia, comitateque Tua, qua me ab omnem complexus es, gratias agrem coram, quaesivi Te identidem, ast, quum (quod omnino perdoleo) abfueris, haud potui officii mei partes implere. Sine ergo illustris vir, qui adeo percomis, et officiosus in me fuisti, ut Te tantisper a sanctionibus curis avocem, Tibique gratias agam, quantas maximas animi nostri recipere queunt. Mearum perhercle partium erit, sedulo eniti, ne quid eorum, quae a Tui studiosissimo exspectari possent unquam permittam, imo siquis sensus post fata superstet, in ipsis cineribus haud ingrata Tui recordatio gliscet. Vale, illustris vir, mique, ut occoepisti, fave.

Egrae in Bohemia Idib. August. 1806.

Calendis Septembribus hinc Dresdam proficiscemur, si proinde pro propensa tua in me animi inclinatione, ad me dare literas volucris, magno me abs Te beneficio adfectum esse, arbitror, si easdem eo scripseris sequenti modo inscriptas :

A Jean Orlay Conseil. de cour de S. M. I. de toute la Russie

Dresde

poste restante”.

E levél felkutatásával kapcsolatos fáradozásaiért őszinte köszönetemet fejezem ki a weimari Goethe—Schiller Archivum főmunkatársának, dr. Hahn tanárnak, valamint dr. Othmar Feylnak, a jémai Universitäts-Bibliothek vezetőjének.

⁶⁷ Minősítési ív 10. old.

⁶⁸ Orsz. Széchényi-Könyvtár kéziratára, 781. Quart. Lat., tom. VI. pag. 59.

⁶⁹ Akadémiai Könyvtár kéziratára, 4-rét 154, Schedius Lajos levelezése, 29. sz.

⁷⁰ 1807. évf. 78. old. — Megemlékezik Orlay oroszországi pályájának alakulásáról a „Neue Annalen” c. wieni lap is, ugyanezen évi decemberi számában (268—269. old.).

⁷¹ Minősítési ív 11. old.

⁷² Csizstovics szerint oroszlánrésze volt a kiválóan bevált munkában.

⁷³ Minősítési ív 12. old.

⁷⁴ „Dr. Fessler’s Rückblick auf seine Siebzigjährige Pilgerschaft.” II. Aufl. Leipzig, 1851, 22. old.

⁷⁵ Pypin A. N.: Quellen und Beyträge zur Geschichte des Freimaureleben Russlands. Riga, 1896. — Ha nincs is kételyünk afelől, hogy a szabadkőművesség társadalmi divat is volt az akkori Oroszországban, mégsem lehet tagadni, hogy a páholyok voltak a szabadelvű gondolat melegágyai a XVIII. századeleji Oroszországban, amiit egyébként a dekabristák története illusztrál a legjobban. Amikor I. Miklós a dekabrista forradalom után minden közhivatalnoktól nyilatkozatot követelt arra, hogy szabadkőműves volt-e, Orlay 1826. június 28-i jelentésében nyíltan megírja, hogy a jótékony, emberbarátság erényeinek gyakorlása céljából lépett be annak idején az „Alexander”-páholyba (Gogolevszkij-szbornyik, Kiev, 1902, 348. old.).

⁷⁶ Zmejev id. m. 42. old.

⁷⁷ Orlay Jo.: Oratio in laudes Russiae principorum, scientiarum promotione clarissimorum. Petropoli, 1809, 4°.

⁷⁸ Minősítési ív 12. old.

⁷⁹ Uo. 1. old.

⁸⁰ Uo. 13. old.

⁸⁰ Uo. 14. old.

⁸¹ Uo. 15. old.

⁸² Uo.

⁸³ Orsz. Széchenyi-könyvtár kéziratára, 2628 Quart. Lat.

⁸⁴ XXIII. és XXIV. old.

⁸⁵ Leningrádi Állami Levéltár, f. 733, op. 94, d. 32884 és f. 733, op. 78, d. 66.

⁸⁶ Minősítési ív 16. old.

⁸⁷ Uo. 17. old.

⁸⁸ Uo. 18. old.

⁸⁹ Uo. 18. old. — Az igazgatói széklén elődje Kukolnik volt, aki iskoláit szintén Magyarországon végezte.

⁹⁰ Popovics id. m. (Molodaja Rusz 1928, 1. sz. 7. old.)

⁹¹ Közös utazásunk emlékét őrzi a fantasztá Jaksics Gergely „útleírása”, melyből néhány részletet alább közlünk, Perecsenyi Nagy László nyomán (Felső Magyar Országi Minerva, 1825. II. Negyed, 203—206. old.): Jaksics Gergely... a tudomány szent szomjától vonódva indult... 1804-ben tavaszkor kelet-éjszak felé, főképpen a Magyarok eredetét kinyomozni. Bécsben menedéklevelet kapván, Lengyel országon keresztül, számos kitérések után, másodfél esztendőre, Sz. Péterváráig hata, hol *Orlay* és Palugyánszky ott megtelepedett hazánkfijai által sok jeles famíliák esmeretségebe jutott, a hazája nyelvén kívül Francia, Német és Diák nyelveken is beszélni ifjú. Innen *Orlayval* Titoknokképpen Moszkván, Grodnón, Kióvon és Kistatár országon keresztül Szibériába érkezett, azután pedig Wagner kiküldött Ausztriai vándorlóval találkozván, bejárta Sz. Archangelt és Kamesatkát, honnét az Ázsiai határokon, a hajdani Samó és Irtits homok tengerén haladván, fordultával a Caucasiai tartományhoz ért, mely részét Ázsiának azért választá vizsgálódásai tárgyául, mivel a hajdani Szittya-hon Magyarok itt létők eredeti bölcsőjét, helyöket; maradványaikat és netalán késő ivadékjokat is fellelni kívánta, remélte”. Majd: „Ám de csak itt gyulladtott-fel még benne a hazafiúi érzés, kettőztetett tűzű indulattal honfiaihoz jutni, de miként, minő fogás, színlelés, fortély által? merészséggel-é, vagy kérelemmel? a kirekesztő tilalommal magokat elkülönöző és még most is mindég független Murzák, az az: Herczegek, Ural-kodók elibe férkezni? Bezzeg itt volt a bökkenő, itt kelle fejet törni. Össze beszélt hát az *ősz, ott többször járt kelt, sok országot, sok tengert látott, s az orvosi tudományt is értő és gyakorló derék Orlayval*, hogy éjjel, egy véle ismeretes Murzához menjenek. Bátorságot vesznek és tanakodásaik után, a színlés leple alatt a Caucasiai Magyar nyelvű, de Muszkaul is beszélő Murzához, kit Irrédinek hívtak, egy jól fizetett vezér-kalauz által, magokat ketten, titkosan, álruhában elvezettetik... *Orlay* a derék, Irrédit rejtőzve, már ezelőtt gyógyította is, tanácsolta is; bészínlődnék tehát mind jobban-jobban, külön-különféle szó-váltások segedelmével, a régi Magyar hon földre, és a Muszka hátártól lő mértföldnyire lakó független Murzához járulnak. Itt hárman együtt, Irrédi, *Orlay* és Jaksics, kipurancsolják elébb a beszélgető szobából (mely ott Domjónak nevezetik) a szolgai és rabi kart, s cselédek, örömlőkben ölelgetik az öreg Murzát és tiszteletes szakállát csókolgatják. Leül ez négy lábú, alacsony kar-székre, kedves vendégei előtt. „Hát honnand? hová? mi veegre atyafiak? Üljetek-leü a tzafrangos padokra, szabad a szoollás, nints mietul tartaniotok.” — Megeredt nyeldekliőkön a lélegzet és *Orlay*, egy két szó után, Jaksicsot hagyá beszélni. Kegyelmes Herczeg! vagy minek is nevezzem Méltóságodat? elkezdett Jaksics szóllani, kit jól értett az öreg Murza, de beszédébe vágott, mondván: „Naap nyuogotrool, jövesz szoo habaroom, Jédess Eetseem! beszédeud „valia”. Megdöbbsent Jaksics, s a bajuszát sűrűen marosgató öreg nyelve hangjait jól ki nem vehetvén, akár a nagyon kidörmögött daczos szavainak húzókásságok, az az: oda való patavinitássok miatt, akár tiszteletből, az öreg méltósága iránt és férjfiás akadozásnak bámulásából elhallgatott; de felkapta *Orlay* a szó-váltás fonalát s így szólt a Murzához: Igen is, vallja szóllásunk, mind

testvéres eredetünket, mint régen már és messzire szakadásunkat töletek; ekkor vér-szemet kapván Jaksics, oda jövele okáról kezdé szólni, de mivel sokáig hímezte-hámozta, ezt mondá neki az Ur-Gazda: „Kiveele, mihovaa a titok, nosza rajta! mi fekszik szíveden? leegy embeur.” Uram! mond Jaksics: én ama Duna—Tiszai Magyar vagyok s elődeim Székét jöttem felkeresni, s tiszteletem megadni Őseink maradékainak. „Joól tudom Eetsém”, válaszolta a Murza: „hol tennen szanllastok, de itt haznatok, miik is sok vaaltozást ceticunk, sok keuzteunk a Piribek, ees Martallotz! de aal feuggetlenseegeunk, segeet meeg ama Jeheova a Madjarok Éstenc. Haat neekteuk mi bajotok? hozzaunk, feuleenk maar nemis tartatok. Leumendjen a Nap, meg feul jeun, kimentek cükeink, agg apaaink, buidostok de eul is fodjtak,? haat van-ee meeg valaki keuztetet, ki embereul tudna szoolani?” Így mint hallja Nagyságod, még nyekegünk, felele magát mélyen meghajtva Jaksits, nem mervén magyarságunkkal ditsekedni.”

Míg Toldy Ferenc Jaksics elbeszélésének még jóhiszeműségét is vitatja, addig Bendefy László „A magyarság kaukázusi őshazája” (Bpest, 1942) c. munkájában azzal magyarázza Jaksics és Orlay fantasztikusnak mondható élményét, hogy a XVIII. század derekán kivándorolt magyarok leszármazóival találkoztak és ezeket vélték az ősmagyarok maradékainak.

⁹² Popovics id. munkájában többször is kiemeli, hogy Orlay levelezéséből — melynek néhány darabja nyomtatásban is megjelent Szvencickij: Matyeriali po isztorii vozrozszenyija karpatszkoj Ruszi c. munkájában (Lvov, 1905) — is az tűnik ki, hogy képzeletét állandóan foglalkoztatta az őshaza megtalálásának, a magyar nyelv eredetének kérdése.

⁹³ „Ő excellentiája Orlay János Úr, mint ezt előttünk lévő leveléből látjuk, ez előtt 38 esztendővel, Felséges engedelemmel ment által az Orosz Birodalomba, hol majd Sz. Pétervárában, majd a' Birodalom más részeiben szüntelenül tudományos tárgyakkal foglalatzkodott. Leginkább pedig az új Academiák és Lycéumok jó karba hozásában fáradozott; s ez által érdemeivel annyira megkülönböztette magát, hogy a most uralkodó Császártól 1826-dik eszt. elején valóságos státus Tanátsossá neveztetett és az Orosz Birodalom déli részében, a' mint ott nevezik, 4.000 dézmát hozó jószággal ajándékoztattott meg, mint ezt a Bétsi Brobachter akkor kihirdette. Ugyan ekkor tétetett Orlay St. Tanátsos Úr az Odessai Academiának Directorává.

Bejárta 1819-ben a Kaukázusi környékeket. Ezen utazásáról a Felső M. Orsz. Minerva 1825-diki 2-dik Negyedében a 205. lapon ezen Tzikely alatt: Két nevezetes hazafiaknak napkeleti utazásokról” vagyon ugyan szó, de a' melynek foglalatja az előttünk lévő levéllel csak annyiban egyez, hogy Orlay Úr ott utazott. Jegyzései között találjuk, hogy a Khinaiak az Oroszokat szinte úgy Oroszoknak nevezik, mint a' magyarok, 's hogy e' szerint nem Pannoniában támadtatott ezen elneveztetések, a határ őrizettől s a. t. hanem azt a magyarok magukkal hozták be Európába; hogy az Orosz Birodalmi Magyar-Oroszok a' Magyart ott is Ugornak, Ugrinak nevezik, a mi hegyi lakost jelent, nem különben Madjarnak is mondják; következtetésképpen, hogy Ungar és Ungarusnak nem Ungvártól neveztetnek így.

Közljük itt az újabb, Jún. 18-dikán, 1828-ban Odesszában költ levelét St. Tan. Orlay Úrnak, mely ez: „Egy butellia magyar bort küldök az Uraknak, mely Magyar nevű, de már elpusztult város szomszédságában, de csakugyan Magyar nevezetű falu határában termett, a Felső Kaukázusi vidéken. Ez a helység most az Ő Felsége Udvari Kamarásának, Skarzsinszky Úrnak Uradalmához tartozik, ki nékem ezt erántam való jó indulatjának jelül küldötte; én pedig az uraknak küldöm, kostoltassák meg azt Bétsben lévő nagyjainkkal, hogy tudhassák, milyen az eredeti igazi magyar bor, mely az Orosz Birodalomban is magyar bornak neveztetik. Én gondolom, hogy ilyen ajándékot magyaroknak még senki sem küldött. Én a'

Kaukazusi vidéket mindenütt bejártam, 's jól csmerem az odavaló orosz urakat, kiknek ott falui vannak" stb. (Magyar Kurir, 1828., 307—308. old.). — Érdemes megjegyezni, hogy nem Orlay volt az első magyar orvosdoktor, aki a Kaukázust bejárta, hanem az e dolgozatban már említett Dr. Reineggs Jakab, aki a grúz király orvosa és tanácsadója volt. — De Orlay őshazakutatását már korábban is figyelemmel kísérte és igen nagyra becsülte a hazai sajtó, mint az a „Tudományos Gyűjtemény” 1822. évi VIII. számából is kitűnik. K. D. az őshazakutatás fontosságáról ír és a következőket állapítja meg: „Az újabb utazók és geographusok közül tsak Pallast, Gmelint, Freygangot, Bergmant, Klaprothot, és a mi fájdalom! tsak igen hamar elragadtatott *Orlaynkai* nevezem, azt lehet kihozni, hogy a' közép és nyugoti Ázsiában sok magyar régiségekre lehetne akadni. Az utolsó egyenesen mondja, hogy az Ural hegye körül most lakó népek, az Oroszok által Ugri-ts-oknak neveztetnek, és magyar dialectuson beszélnek.” (A melcgen elparentált Orlay egyébként ekkor még mint a njezsini főgimnázium igazgatója élt és működött!)

⁹⁴ Minősítési ív 19. old.

⁹⁵ Uo.

⁹⁶ Uo.

⁹⁷ Uo. 20. old.

⁹⁸ N. A. Lavrovskij: Gimnazija viszsih nauk v Nyezsinye. Kiev, 1879, 145. old.

⁹⁹ N. V. Kukolnyik: Licej kny. Bezborodko. Sztpv., 1881, 189—205. old.

¹⁰⁰ 268. és köv. old.

¹⁰¹ Minősítési ív 20. old. — Bár Orlay élete utolsó szakaszában történészi érdeklődésével elsősorban a kárpátaljai oroszok múltja felé fordult, mindvégig jelét adta régi hazája iránti vágyódásának és ragaszkodásának, aminek nyomait minduntalan megtaláljuk a vele kapcsolatos feljegyzésekben. Nesztor Vasziljevics Kukolnyik, a híres orosz színműíró fivére — aki évekig Orlay tanítványa volt — visszaemlékezéseiben két ízben is helyet szentel Orlay feltűréseire. — Szentpétervárott az egyik színházban az idősebb Kukolnyik-fivér „Emerik” című drámáját adták. „A második felvonásban a díszletek igen éléthűen ábrázolták Magyarország fővárosának, Budának látképét. Amikor felhúzták a függönyt, Orlay és Lódy olyan izgatottak lettek, hogy nem tudtak helyükön maradni, felugrottak székeükből és felkiáltottak: Buda! Buda!” Kukolnyik leírja azt is, hogy Orlay szívesen hallgatta zongorajátékát. Néha, ha belefeledkezett a zenébe, csak ennyit szolt: „ita!” — ami annyit jelentett: „játsszad az én magyar muzsikámat!” És ilyenkor — írja Kukolnyik — el kellett játszannom annak a magyar motívumnak minden létező variációját, melynek konyhalatin-szövege a következő volt: „Extra Hungariam non est vita, si est vita, non est ita.” (Kukolnyik id. m.)

¹⁰² „Piszjma N. V. Gogolja” (Sztpétervár, 1902, I. köt. 4. old., majd a VIII, XV, XXIII, XXIV, XLI, XLIII, XLVIII, XLIX, LIII sz. levelck, melyekben Gogoly Orlayról megemlékezik.

¹⁰³ Lásd Popovics id. m.

¹⁰⁴ Pl. a „Szörnyű bosszu”-ban.

¹⁰⁵ VIII. sz. leveléből. — Kibinci = a Gogoly-család birtoka.

¹⁰⁶ A tanár és tanítványa közötti kapcsolat szép rajzát kapjuk Gajecik Jurij — Gogoly egyik életrajzírója — művében (Gogoly. Biograficeszkaja povesztj. Gyetygiz, 1954), mely egyben emléket állít Orlay progresszív szellemű pedagógusi tevékenységének is. „Orlay Iván Szemjonovics derék, jószívű ember volt, szelíd és megértő, akit a liceum diákjai nagyon szerettek. Valahol Poltava környékén, közel a Gogoly-család birtokához, kis birtokkal rendelkezett, inkább csak afféle tanyával. Ez a körülmény okot szolgáltatott Nikosának (Gogoly beceneve. T. L.) arra, hogy igazgatóját szomszédjának tekintse. És minthogy Orlay Iván Szemjonovics mindig

ellágyult és meghatódott, amikor felrívott előtte a falucska, kis kertje és méhese, a kis Gogoly mindig, ha megkésve érkezett meg a szünidőből (ami nem egyszer megesett vele), mindig tiszteletudán átadta Orlaynak a szülők üdvözlét és ilyenkor néhány kitalált részletet közölt az igazgató úr tanyájának állapotáról. Iván Szemjonovics megköszönte a híreket, elérzékenyült és megfeledkezett arról, hogy megdorgálja a fiút.

— Zdrávsztvujtye, Iván Szemjonovics — szólalt meg Nikosa és megállt a küszöbön.

— Isten hozott, Nikosa. No mi újság?

— Edesapám megbízott azzal, hogy átadjam tiszteletének nyilvánítását. Ugyanezzel bízott meg edesanyám is.

Iván Szemjonovics arra felragyogott.

— Köszönöm fiacskám, köszönöm — válaszolt mosolyogva. — Ha írsz szüleidnek, ne feledkezz meg arról, hogy üdvözlöm őket. Jó egészségben van a kedves Vaszilij Afanaszjevics és Mária Ivanovna?

Persze a kedves Vaszilij Afanaszjevics és Mária Ivanovna kitűnő egészségnek örvendeztek és ehhez járult még a sok jókívánság Ivan Szemjonovics címére, a köszönet a fiú helyes neveléséért, a csodálkozás Nikosa gyors előmenetele fölött, ami természetesen a bölcs Iván Szemjonovics iskolavezetésének köszönhető és így tovább és így tovább a lehető legtiszteletteljesebb hangon.

— Köszönöm, fiam, nagyon köszönöm — válaszolt az olvadozó Iván Szemjonovics. — Hamarosun elnézek a birtokocskámra. És akkor feltétlenül ellátogatok hozzátok is, hogy személyesen tegyem tiszteletmet a kedves Vaszilij Afanaszjevics és Mária Ivanovna előtt.

És ezzel kezdetét veszi a költészet. Iván Szemjonovics elérzékenyült, Nikosa pedig pazarul adagolt színekkel festette le az igazgató úr tanyájának csodálatos állapotát. Gogoly Nikosa annyira belemelegedett saját elbeszélésébe, hogy végül is Orlay megelégedte: „No, sok lesz a jóból, barátocskám!” Mindamellet megérte az idő ahhoz, hogy Nikosa előállhasson kérésével.

Persze, hogy Orlay nem tudta megtagadni a kedves fiú kérését és nyomban kiadatott mindent, amire Nikosa vágyott: táblát, meg vásznat az iskolai színielőadások díszleteihez.”

¹⁰⁷ Minősítési ív 20. old.

¹⁰⁸ Uo. 1. old. (lásd a képmellékletet). — A Gogoly-család és Orlay szomszédságáról Iofanov is megemlékezik, könyve 273. oldalán: „A Gogoly-család és Orlay közötti baráti kapcsolatok már akkor alakultak ki, amikor Orlay még nem volt a nycsini gimnázium igazgatója. Orlay Gogoly szüleivel nyáron ismerkedett meg, Kibinciben. — — — Nyezsini évei alatt Orlayt mindig érdekelte Gogoly előmenetele, gyakran beszélgetett vele, orvosi kezelésben részesítette és tanácsokkal látta el személyes ügyeiben is. — — — Orlay a Gogoly-szülökhöz írt leveleiben úgy jellemezte gyermeküket, mint igen tehetséges és fürgé észjárású ifjút, akiből csak a kitartás hiányzik. 1824 március 28-án Orlay ezt írja Gogoly edesatyjának: „Mélyen tisztelt uram, legkedvesebb barátom, Vaszilij Afanaszjevics! Tudom, mennyire szereti fiát, ezért mindenképp előtt arról tudósítom Önt, hogy a gyermek egészséges és jól tanul. Kár, hogy olykor bizony lusta, de amikor megemhereli magát, a legjobbakkal vetekedik, ami szintén kiváló képességeiről tanuskodik”.

Iofanov azzal zárja le következtetéseit, hogy Orlay — ez a haladó szellemű, kiváló erkölcsi tulajdonságokkal rendelkező férfiú igen jó hatást gyakorolt Gogoly fejlődésére.

Kukolnyik — idézett munkájában — leírja, hogy Gogoly, alsódiák-korában valami csínytet követett el, mely miatt fenyeztetésben akarták részesíteni. Gogoly erre velőtrázó kiáltásban tört ki és ezt sehogy sem akarta abbahagyni, mire a megrémült diákok megragadták és bevitték a betegszobába. Gogoly oly élethűen utánozta a hirtelen megzavarodottságot, hogy Orlay nyomban lesietett a

„beteghez” és naponta többször is kezelésben részesítette. Két heti eredményes gyógykezelés után Gogoly tökéletesen „meggyógyult” — és megszabadult a csíny következményeitől is.

¹⁰⁹ „A nagyváradi tanintézetekre vonatkozó történelmi és statisztikai adatok”, Nagyvárad, 1867, 91. old.

¹¹⁰ 31. szám, 253—254. old.

¹¹¹ „Karpatszki szvet” 1928. évi 9. sz., 332—339. old.

¹¹² 1829. évi 33. szám.

^{112a} „Orlay János hazánk fia, valóságos h. t. Tanácsos Orosz Birodalomban, és a Richelieu Lyceum Directora Odesszában, ott Mart. 11-én meghalt.” (Hasznos Mulatságok” 1829. évi I. félév, 33. szám.)

^{112b} Uo. II. félév, 3. szám.

¹¹³ „Odesszában két törzsökös magyar mesterlegényt, egy öreg székelyt és három erdélyi (szász) megtelepedett vagyonos családot leltem... Az 1825-ben (?) ott elhalt Orlaynak maradékait, ámbár büszkén emlegetik magyar származásukat, már azoknak tartani nem lehet, orosz hadi szolgálathoz lévén férfi-maradékinak ketteje” (Magyar Akadémiai Értesítő, IV. év, 151. old.).

Orsz. Orosztörténeti Könyvtár Közleményei 13. sz

SUMMARY

In the introduction the author refers to the fact that a considerable number of Hungarian physicians emigrated to Russia from the middle of the XVIIIth century till about the thirties of the XIXth century. This emigration had different causes and became so extensive, that the ruler was obliged to forbid, respectively to restrain it through orders.

The emigration of the physicians took place within three consecutive waves. The most prominent personalities of the first group were: Ferenc Keresztury, Keresztély Paeken and Pál Gyöngyössy. The second group centered around János Orlay.

The author emphasizes, that this paper is but a short sketch of the utmost many-sided and far-looking János Orlay's lifetime, who was above all a physician anyway and whose literary activity was mainly connected with medical sciences.

He was born in 1770, in then still Hungarian village, called Palágy (county Ung) and so finished his studies in Hungary. His father was an impoverished officer. When 19 years old Orlay was well up—according to the material of the archives—not only at Hungarian, but also at Russian in speaking and writing.

In 1789 he was accepted in the order of the Piarists and so he worked as a teacher in the grammar-school of Nagykároly (county of Szatmár) in the school-year of 1789/90. After a single year being already bored by a clergyman's career he competed for an appointment as a public-teacher. He was refused plainly by the school-magistracy—probably on account of his retiring from the order.

For a while he tries to get on as a pedagogue, but in vain. The details of his emigration to Russia are unknown. On the 6. May 1791 he appears already in Petersburg—after having travelled through Lapland, the mountains of Ural and Caucasus on a look-out for the original home of the Hungarians. Later too he made serious inquiry-journeys in Ural and Caucasus for the discovery of the original home.

In May 1791 he is already attending the medical-surgical faculty in Petersburg simultaneously being assistant in the military hospital of that place. The author mentions, that in the same time Jakob Reineggs was working in this hospital too, he had also emigrated from Hungary to Russia after acquiring with distinction the doctor's degree at the Hungarian university of Nagyszombat. (Cf. the paper of the same author in the brochure No 6—7 of the Communications

ex Bibliotheca Historiae Medicus Hungarica pp. 166.)

Orlay obtains the medical degree in Petersburg on the 14 February of 1793 and became soon assistant (Pomoshnik) of the scientific secretary in the medical college of the empire.

Through his diligence and special knowledge he called attention of the Czar's physician in ordinary, a born Scotsman, named Wylic, to himself. He took the name Orlov (but only for a few years for taking again the original Hungarian family-name.) As Ivan Semjonovitch Orlov he leaves for Vienna, awarded a Russian scholarship, there he enrolls in the Academy of Surgery, called Josephinum, but he visits the University of Jena too and there he becomes member of the "Mineralogical Society".

During the years in Vienna Orlay gets in friendly terms with young progressive intellectuals from Hungary, namely those of slavie origin, who learned or spent their time there. Later, when the Russian minister, Novosilzev gets on to the realisation of his policy of education, just for reason of Orlay's acquaintances of Vienna, Hungarian scientists were invited to Russia. Moreover it is a fact, that Orlay aroused through his activity in Vienna the grave suspicion of the Austrian secret police, so that the emperor Francis ordered himself the inspection of his correspondence and let a report made on the activity of Orlay, outlined in this present paper.

On the 15. June of 1797 Orlay returns to Petersburg. The author depicts his successes on the medical profession, the history of his appointment as imperial courtphysician and his collaboration at the edition of "Observationes Medico-chirurgicorum Ruthenici Imperii".

Based on his researches of archives, the author deals with the work of organisation, Orlay did related to ministro Novosilzev's policy of education, in the interest of the immigration of Russian scientists from Hungary appointed to the Russian universities recently founded.

Orlay didn't break his relations to the scientific circles in Hungary even during the decades of his residence in Russia; he remained in an active correspondence with them and often forwarded also to the contemporary Hungarian newspapers interesting reports, in which the mighty prosperity of the Russian cultural life since the last years of the XVIIIth century has been sketched.

The paper deals with also the role Orlay played in the Russian freemasonry, further with his relations to Goethe on mineralogical problems, his behaviour is also painted in the years of the Great National Defensive War, when he was untiringly active as hospital head doctor.

A short discussion follows on medical of other works, which were written by Orlay and were published in print.

As Orlay's health-condition worsened, he took over the direction of the secondary school in Njesjin and at the same time the charges of a district doctor too. These years of his activity were of importance also for the Russian literature, one of his pupils being the young Gogol, with whose family Orlay made friends and whom he made acquainted with the life of the Carpatho-russians.

Since 1826 Orlay is working as director general of the high school Richelieu in Odessa and keeps this honorable position till his death (1829).

Orlay's life and activity are of universal value for the Russo-Hungarian relations of medical and cultural history.

His personality and his oeuvre may claim to be dealt with far more intensively by Hungarian medical history than it was done in the present paper—hardly being more than a short biography. The memory of this worthy man really deserves an adequate appraisal.

A K. K. hitelessége körül ismét folynak a viták. Most már nem szenzációvadász ujságírói szinten, mint az "Élet és Irodalom" hasábjain a csehek szolgálatában álló "vonalhú" riporter tette (telefoncime a Magyar Tudományos Akadémia "cseh Kirendeltségének" hívószámával azonos) felsőbb utasításra. Most A "legmagasabb tudományos fórum" a Magyar Tudományos Akadémia keretén belül lezajlott középkori vitaelőadások során esett róla szó. A részletes jelentést még nem közzétették ugyan, de fontosságát kiemeli az átlagos tudományos előadások sorából az a tény, hogy a magyar tudományos élet legismertebb személyiségei kimondott érdeklődéssel vettek rajta részt. Maga a K. K. az Anonymus személye körüli viták során került szónyegre. Ismert dolog - és a Magyar Történelmi Szemle büszke rá! - hogy Béla király Névtelen jegyzőjének személyét dr. Karsai Géza, a pannonhalmi főapátsági könyvtár bencés igazgatója a modern rétegfényképezés alkalmazásával Pósa, domonkos rendi, boszniai püspökben állapította meg. A kérdéssel már évtizedek óta foglalkozva, belső és külső argumentumok egymásutánját állította fel. Felismerése azonban hivatalos tudósaink részéről mindmáig sajnálatos mellőzésben részesült. Miután dr. Karsai egyik argumentuma a K. K. közlésén alapul, a vitaelőadás során Mezei László, Borsa Iván és ifj. Horváth János nemcsak kétségbe vonták a forrás hitelét, hanem az utolsó tíz év tudományos eredményeinek plagiumának bélyegezték meg. Ez magyarul annyit jelentene - mint azt az ellenvélemény ki is fejezte - hogy a K. K. szövege pl. Mezei középkori tanulmányának a beginákról szóló részlete, valamint a Karsai féle Pósa-tétel latin fordítása.

Ezekre a "vádakra" csak annyit mondhatok, hogy Mezei Lászlót, annak ellenére, hogy a magyar medieválisztika minden rezdülése ismerős volt előttem, még csak névszerint sem ismertem, hiszen azok közé tartozik, akiket az ismeretlenségből vetett fel az ár. Létezéséről, munkáiról a "Magyar középkori inkvizíció" megjelenése után és annak hatására dr. Fettich Nándor által hozzám intézett levélből értesültem. Dr. Karsait személyesen szintén nem ismertem és ma is csak itt-ott levelező kapcsolataim adódhatnak vele. Az ő buvárkodását - Pósa személye körül - szintén az inkvizíciós könyvem megjelenése után ismertem meg, mikor 1968-ban New Yorkban egyik barátom birtokában lévő "Ahogy lehet" c. párizsi lapot olvastam. Miután egyidőben dr. Csóka Lajos pannonhalmi bencéstől kaptam levelet Szent Gellért "Deliberatio"-jával kapcsolatban, neki tettem fel a kérdést illetőleg kérést dr. Karsai személyére és munkásságára vonatkozólag, jelezve, hogy nekem a K. K. szövegében az ő tételét megerősítő adataim vannak. Erre a kérésre soha sem jött válasz és Karsai jóval később jelentkezett ama kéréssel, hogy a közben a Magyar Történelmi Szemle hasábjain, Fettich Nándor kérésére megindított "Exodus FF." szövegét felhasználhassa.

A vádakkal szemben csak annyit, hogy másolási jegyzeteimnek papiranyaga a budapesti Szent Domonkos-u 3. szám alatt lévő kolostorunk hivatalosan használt nyomtatványainak hátlapjaként szerepel. Velem volt a 25 éves emigrációban. Sok felhasznált lapon a szerzet ajánlását kérő álláskereső kérvényei szerepelnek. Alkalmilag ezeknek a fotokópiáit közölni fogom.

Nem áll tehát a vád, hogy az utolsó tíz év tudományos eredményeinek latin fordítását a K. K. szövegbe "beépítettem".

Miután a K. K. hátsó táblájának tömítő kötésanyagát is szóba hozták a vita során, még pedig azzal, hogy a Magyar Tudománytárban megjelent rézmetszetek szerepelnek benne, idézem Mályusz Elemér professzor hozzám intézett levelének erre vonatkozó részét "... A folyóiratod I. /1. sz. 115. lapon közölt szöveg Szalkai László 1510

nov. 5. levele, azonban nem eredeti, hanem facsimile. Az eredeti, a Károlyi levéltárból, lenleg az Orsz. Levéltárban van, jelzete: DL 99251. Három facsimile jelent meg róla: A Tudományos Gyűjtemény 1835. IX. k. Horvát Istvántól b. /Ennek cinkográfiai levonatát innen Horvát István átvette egyetemi oktatási célokat szolgáló gyűjteményébe, c. /Géresi Kálmán: A Károlyi-család oklevéltára, III. (1885) 71-72. l. Szalkainak, a Mohácsnál elesett esztergomi érseknek ez a levele jól ismert magyar nyelvemlék. Mint megállapítható, a Kassai Kódex kötetstáblájában nem az 1885-i, hanem az 1835-i facsimile egyik példányát dolgozta be a könyvkötő. Amiből kétségtelen, hogy a kódexet 1835 után kötötték be... " Bár maga a kötés ideje nem döntő a vitában, meg kell jegyezni, hogy a Mályusz-féle tétel csak megerősíti azt az elgondolást, hogy a "Syngrapha Dominicana" Hoffman-féle másolatát a rend történetével foglalkozó és bibliofil Rassovszky Domonkos köthette be.

A vitatott hitelesség kérdésének megoldása azonban nem ezen mulik. Az ellenvélemény képviselőinek merev és elutasító magatartása is adhatna talán valminemű nyomot, amely részben magára az elveszettnek tekinthető kódex eltűnésére, illetőleg annak okaira is rávilágít. Mezei L. - tudásában támadtam meg a M. T. Szemle hasábjain, főként romanofil beállítottsága miatt. Tanulmányainak bírálatában nem tehettem egyebet, hiszen a szellemtörténet "marxista" és egyben diktatorikus elemeit mindentűnt a "befutottak" magabiztosságával a tárgyilagosság fölé helyezte. A "nagy román" szellem még a dákó-román elméleten is tultesz. Sulyosabb az eset a Borsa fivérek szerepe. Iván az Orsz. Ltárból intézett hozzám "megkeresést" a M. T. Szemle hasábjain megjelent középkori oklevelek facsimiléjeire vonatkozólag. Bár levele eléggé agresszív hangon íródott, válaszom az volt, hogy megküldtem neki a hozzám juttatott filmeket. Szándékom ezeknek a középkori okiratoknak közlésével az volt, hogy a későközépkor Felvidéken ne csak főuri, hanem cselédsoru magyar lakosság életét is megmutassam. Borsi szerepe azonban nem ebben merül ki, hanem a domonkosok anyakolostorában lévő könyvtár konfiskálásában is. Talán jogosult a kérdés feltevése, hogy a szét-dult könyvtár állományából ismert-e pl. az általam Kassáról átmentett és a pesti klastromban letétbe helyezett Jacobus fráter kéziratok kódexe 1454-ből? (Récsei jegyzete szerint "Codex 9. "). Ugyancsak kíváncsú lenne ismerni a Dávid Ferenc, unitárius vallásalapító kéziratának hollétét. Ez a két kézirat egy polcon, egymás mellett kapott helyet a könyvtár iktatóasztalának hátterét képező állványon. Ha ezekről sem tud a magyar könyvtár hatóság, akkor már valóban könyvgyűjtői, illegális tevékenységről beszélhetünk. Az UNESCO megbízásából működő magyar bizottság tagjainak okvetlenül ismerniök kellett ily jelentős könyvritkaságokat, a magyar kultúra megfoghatozott emlékei sorából. Hogy a haza "szocialista testvériség" -ből csak az un. utódállamok részesülnek előnyben főként a magyar "szakemberek" odaadó jóvoltából, arra elég példa adódott és adódik! A Kassai kódex eltűnésének körülményei mindenesetre tisztázásra várnak és talán a felsorolt, csatlakozó példányok "eltűnése" fogja megvilágítani a rejtélyt. A Borsi fivérek szerepe a K. K. hitelessége terén tehát a régi stratégiai jelszó értelmezése alapján: a legjobb védekezés a támadás - lélektanilag eléggé motiválható. Feltehetőnek tartom azt is, hogy már mások is gondolhattak erre. Így aztán nyugodt lélekkel várjuk a Borsa fivérek egyikének a Magyar Könyvszemle hasábjain beigért "hozzászólását" a jelzett kézirat hitelességéről.

Nekem mindenesetre vannak még kezemben bizonyítékok, amelyeket adandó alkalmommal, amennyiben a szükség úgy kívánná, közölni fogok...

